

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

**ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
№ 1(2026), Ч. 2**

Вінниця
2026

ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
№ 1(2026), Ч. 2

Науковий журнал. Виходить двічі на рік

*Наказом МОН від 10.10.2022 № 894 науковий журнал включено до
Переліку наукових фахових видань України – категорія «Б»
Рекомендовано до друку Вченою Радою
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 15 від 07.05.2026)*

Ідентифікатор медіа R30-03166 (реєстру суб'єктів у сфері медіа)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор: *Коваль І. Ф.* – д-р юрид. наук, проф., декан юридичного факультету ДонНУ імені Василя Стуса.

Заступник головного редактора: *Гоцуляк Ю. В.* – д-р юрид. наук, проф., зав. кафедри теорії, історії держави і права та філософії права ДонНУ імені Василя Стуса.

Амелічева Л. П. – д-р юрид. наук, проф., проф. кафедри цивільного права і процесу ДонНУ імені Василя Стуса; *Беляневич О. А.* – д-р юрид. наук, проф., проф. кафедри цивільного права і процесу ДонНУ імені Василя Стуса; *Деркач Е. М.* – д-р юрид. наук, проф., проф. кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права ДонНУ імені Василя Стуса; *Джабраїлов Р. А.* – д-р юрид. наук, проф., заступник директора з наукової роботи Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України»; *Джумагельдієва Г. Д.* – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб., проф. кафедри права та правохоронної діяльності Державного університету «Житомирська політехніка»; *Дорошенко Л. М.* – д-р юрид. наук, проф., зав. кафедри господарського та адміністративного права ДонНУ імені Василя Стуса; *Захарченко А. М.* – д-р юрид. наук, проф., завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ; *Костенко Ю. О.* – канд. юрид. наук, доц., доц. кафедри господарського та адміністративного права ДонНУ імені Василя Стуса; *Міхайліна Т. В.* – д-р юрид. наук, проф., проф. кафедри теорії, історії держави і права та філософії права ДонНУ імені Василя Стуса; *Мовчан Р. О.* – д-р юрид. наук, проф., проф. кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права ДонНУ імені Василя Стуса; *Ніколенко Л. М.* – д-р юрид. наук, проф.; *Павлюченко Ю. М.* – д-р юрид. наук, проф.; *Пацурія Н. Б.* – д-р юрид. наук, проф., проф. кафедри економічного права та економічного судочинства Київського національного університету імені Тараса Шевченка; *Мартинюк О. В.* – канд. юрид. наук, доц., доц. кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права ДонНУ імені Василя Стуса; *Писарева Е. А.* – канд. юрид. наук, доц., зав. кафедри цивільного права і процесу ДонНУ імені Василя Стуса; *Турченко О. Г.* – канд. юрид. наук, доц., зав. кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права ДонНУ імені Василя Стуса; *Щебетун І. С.* – канд. юрид. наук, доц., доц. кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права ДонНУ імені Василя Стуса; *Мороз С. П.* – д-р юрид. наук, проф., декан Вищої школи права «Адилет» Каспійського громадського університету (м. Алмати, Казахстан); *Simanavichene J.* – Doctor of Economics, Head of the Laboratory of Sustainable Innovation of Mykolas Romeris University, Professor of the Academy of Public Safety of Mykolas Romeris University (Vilnius, Lithuania); *Palashchakova D.* – Ph.D, Associate Professor, Technical University of Košice (Košice, Slovakia), *Žilinskas J.* – PhD in law, Professor of Public International Law, Mykolas Romeris University (Vilnius, Lithuania).

ЗАСНОВНИК

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Адреса редакції: Україна, 21050, м. Вінниця, вул. Грушевського, 2, каб. 317

ЗМІСТ

ЮРИДИЧНА КЛІНІЧНА ОСВІТА

Алфьорова Т. М. Цивільно-правова відповідальність за неналежну правову консультацію у діяльності юридичних клінік	5
Амелічева Л. П. Клінічна юридична освіта в умовах війни за незалежність України та в дискурсі євроінтеграції: стан та перспективи розвитку.....	13
Богдан Ю. В., Катасонова К. К., Чепурна Я. Т. Клінічна юридична освіта в умовах сучасних викликів: порівняльний аналіз і досвід України під час війни	21
Дмитрук І. М., Бондарчук Н. В. Забезпечення прав людини в контексті гендерної рівності у діяльності юридичних клінік	29
Григор'єва В. В. Юридична клініка як соціально-освітня інституція: оновлення діяльності в умовах воєнного стану	38
Калаченкова К. О. Роль юридичних клінік у реалізації політики зеленого курсу в умовах диджиталізації.....	46
Литвиненко В. М. Правовий статус осіб, які постраждали від домашнього насильства, як отримувачів безоплатної правничої допомоги	55
Ломжець Ю. В. Захист прав людини у вищій освіті України: системні прогалини та роль юридичних клінік у формуванні моделі правозахисту	63
Орел В. А. Формування компетентності з юридичної аргументації у студентів-правників: клінічна модель освіти в університетах Західної Європи.....	71
Остап'як М. М., Костів І. Я. Юридична клініка як інститут формування правової культури суспільства в умовах воєнного стану.....	80
Підгородецький В. О. Моделі взаємодії юридичних клінік із суб'єктами публічної влади та адвокатури: теоретичний аналіз і практичний досвід	91
Пілюк С. В. Проблеми правового регулювання участі юридичних клінік у наданні безоплатної правничої допомоги.....	98
Плотнікова М. В., Швагер О. А. Забезпечення доступу до правосуддя в європейських юридичних клініках: організаційно-правові моделі діяльності.....	107
Рогозіннікова К. С. Юридичні клініки як інституція правової освіти та правничої допомоги в умовах воєнного стану.....	115
Славко А. С., Руденко Л. Д. Робота юридичних клінік з ВПО з урахуванням травма-інформованого та жертва-орієнтованого підходів.....	123
Сухоребра Т. І., Пипяк М. І. Цифрові інструменти як чинник підвищення ефективності діяльності юридичних клінік в умовах сьогодення	133
Хребтова А. А., Белошанка М. Ю. Багатовимірна роль юридичної клініки університету у забезпеченні організації та ефективності її діяльності	140

Черевко К. О. Юридична клініка як суб'єкт запобігання кіберзлочинності....	149
Шутяк С. В. Формування особистостей молодих юристів-екологів через програми юридичних клінік на прикладі Національного лісотехнічного університету.....	158

Алфьорова Тетяна Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права ВНПЗ
«Дніпровський гуманітарний університет»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1208-8153>

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕНАЛЕЖНУ ПРАВОВУ КОНСУЛЬТАЦІЮ У ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК

Статтю присвячено дослідженню цивільно-правової відповідальності за неналежне надання правової допомоги у діяльності юридичних клінік. Проаналізовано правову природу відносин, що виникають між юридичною клінікою та клієнтом, а також особливості надання правових консультацій здобувачами під керівництвом викладачів. Визначено проблемні аспекти застосування норм цивільного законодавства до відносин, що складаються у процесі функціонування юридичних клінік, зокрема щодо встановлення суб'єктів відповідальності, підстав її надання та обсягу відшкодування шкоди.

Особливу увагу приділено дослідженню можливості застосування загальних положень цивільного права про відшкодування шкоди до випадків надання неналежної правової консультації. Розглянуто питання правової кваліфікації діяльності юридичних клінік як різновиду надання безоплатної правничої допомоги або як особливого виду правовідносин. Обґрунтовано необхідність удосконалення нормативного регулювання діяльності юридичних клінік у частині визначення меж та умов цивільно-правової відповідальності.

За результатами дослідження сформульовано пропозиції щодо запровадження спеціального правового режиму відповідальності у сфері юридичної клінічної практики, а також визначення стандартів якості надання безоплатної правничої допомоги з метою мінімізації ризиків заподіяння шкоди клієнтам.

***Ключові слова:** юридична клініка, правовий статус юридичної клініки, цивільно-правова відповідальність, правнича допомога, відшкодування шкоди, суб'єкти цивільно-правової відповідальності, договір про надання послуг, стандарти діяльності юридичних клінік.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку правової системи України особливого значення набуває забезпечення доступу до правничої допомоги, зокрема у сфері цивільно-правових відносин. Важливу роль у реалізації цього завдання відіграють юридичні клініки, діяльність яких спрямована на поєднання освітнього процесу із наданням безоплатної правничої допомоги населенню, передусім вразливим категоріям.

Відповідно до Стандартів діяльності юридичних клінік України (редакція 2024 р.), юридичні клініки здійснюють надання правничої допомоги у формі правової інформації, консультацій, підготовки проєктів правових та процесуальних та інших правових документів, а також реалізують правопросвітницькі заходи [1]. Така допомога надається здобувачами юридичної освіти під керівництвом науково-педагогічних працівників, що зумовлює поєднання практичного навчання із забезпеченням належної якості правничих послуг.

Нормативно-правове регулювання діяльності юридичних клінік в Україні має фрагментарний характер. На рівні законів правовий статус юридичних клінік, а також межі їх діяльності залишаються невизначеними. Окремі аспекти організації їх функціонування врегульовані підзаконними нормативними актами, зокрема Типовим положенням про юридичну клініку вищого навчального закладу України [2], актами саморегулювання професійної спільноти – Стандартами діяльності юридичних клінік, а також внутрішніми актами закладів вищої освіти.

Водночас зазначені акти не містять положень щодо цивільно-правової відповідальності за неналежне надання правничої допомоги. На практиці це створює ситуацію правової невизначеності у випадках, коли внаслідок надання неналежної правової консультації клієнту може бути завдано шкоди.

З огляду на це особливої актуальності набуває питання визначення правової природи відносин, що виникають у діяльності юридичних клінік, а також встановлення підстав і меж цивільно-правової відповідальності за неналежне надання правничої допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика діяльності юридичних клінік в Україні була предметом дослідження як у загальнотеоретичному, так і у прикладному аспектах. Значний внесок у розвиток теоретичних засад юридичної клінічної освіти зроблено у працях М. Т. Лоджука, який комплексно дослідив правову природу, функції та місце юридичних клінік у системі надання правничої допомоги, а також окреслив проблеми їх нормативно-правового регулювання.

Окремі аспекти функціонування юридичних клінік як інструменту забезпечення доступу до правосуддя та захисту прав людини досліджувалися у працях Н. С. Дубчак, де обґрунтовано їх роль у системі безоплатної правничої допомоги та визначено основні напрями діяльності таких інституцій.

Питання організації діяльності юридичних клінік, їх освітньої функції та значення для практичної підготовки майбутніх юристів досліджувалися також у наукових працях Ю. М. Савелової, В. С. Кошелевої, Л. М. Князькової, а також інших авторів, у яких увагу приділено правам, обов'язкам та відповідальності учасників юридичної клінічної діяльності.

Водночас у науковій літературі розглядаються також питання нормативного забезпечення діяльності юридичних клінік, їх місця у системі правничої допомоги та взаємодії з іншими суб'єктами правозастосування. Зокрема, у працях Р. З. Голобутовського, Ю. М. Тарасенка досліджено історичні та організаційні аспекти розвитку юридичних клінік, а також визначено їх основні функції та принципи діяльності.

Водночас у сучасних наукових дослідженнях (Р. Мудрак, В. Бедрій, О. Шевчук, І. Юркевич та ін.) увага зосереджується на трансформації діяльності юри-

дичних клінік в умовах сучасних викликів, зокрема розвитку правничої освіти, цифровізації та впливу воєнних факторів на доступ до правничої допомоги.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, у яких досліджено організаційно-правові засади діяльності юридичних клінік, їх освітню та соціальні функції, питання цивільно-правової відповідальності за неналежне надання правничої допомоги у діяльності юридичних клінік залишається недостатньо розробленим. Зокрема, відсутній комплексний підхід до визначення правової природи відповідних правовідносин, не вирішено питання суб'єктного складу відповідальності, а також умов її настання та обсягу відшкодування шкоди.

Отже, наявність зазначених прогалин зумовлює необхідність подальшого теоретичного осмислення проблеми цивільно-правової відповідальності у сфері юридичної клінічної практики.

Постановка завдання. Метою статті є визначення правової природи відносин, що виникають у процесі надання правничої допомоги у юридичних клініках, а також обґрунтування підходів до встановлення цивільно-правової відповідальності за неналежну правову консультацію.

Виклад основного матеріалу. Питання визначення правової природи відносин, що виникають у процесі діяльності юридичних клінік, має ключове значення для встановлення підстав та меж цивільно-правової відповідальності за неналежне надання правничої допомоги. Саме від правильної кваліфікації таких відносин залежатиме можливість застосування норм цивільного законодавства щодо відшкодування шкоди.

У науковій літературі юридичні клініки розглядаються як інституції, що поєднують освітню та соціальну функції. Зокрема, М. Т. Лоджук підкреслює, що діяльність юридичних клінік спрямована на подолання розриву між теоретичною підготовкою здобувачів та практикою правозастосування, а також на забезпечення доступу до правничої допомоги для населення [3, с. 40].

Аналогічну позицію висловлює Н. С. Дубчак, яка зазначає, що юридичні клініки виконують подвійну роль – як елемент освітнього процесу та як інструмент забезпечення реалізації права на правничу допомогу [4, с. 78–80].

Відповідно до Стандартів діяльності юридичних клінік України (в ред. 2024 р.), правнича допомога в юридичних клініках надається здобувачами освіти під керівництвом науково-педагогічних працівників, що передбачає обов'язковий контроль за якістю підготовлених консультацій та інших правових документів [1]. Це зумовлює наявність складного суб'єктного складу правовідносин, до якого входять клієнт, здобувач-консультант, куратор та заклад вищої освіти.

У навчально-методичній літературі також підкреслюється, що діяльність юридичних клінік за своїм змістом є близькою до надання правових послуг, однак відрізняється від професійної правничої діяльності адвокатів через її безоплатний характер та освітню спрямованість [5, с. 7–8].

У зв'язку з цим у науковій доктрині сформувалося декілька підходів до визначення правової природи відносин, що виникають у діяльності юридичних клінік.

Перший підхід полягає у розгляді таких відносин як різновиду договірних відносин з надання послуг. Прихильники цього підходу виходять із того, що між клієнтом та юридичною клінікою фактично виникає домовленість щодо надання правничої допомоги, яка за своєю правовою природою відповідає конструкції договору про надання послуг, хоча і має безоплатний характер [5, с. 33–34].

Другий підхід аргументується специфікою правової природи діяльності юридичних клінік, а саме у превалюванні навчального складника. Як зазначають дослідники, юридична клініка є насамперед інструментом забезпечення освітнього процесу, а не досягнення конкретного юридичного результату для клієнта, що не дає змоги повною мірою ототожнювати такі відносини з класичними цивільно-правовими зобов'язаннями [4, с. 78–80].

Третій підхід передбачає змішаний характер таких відносин. Як зазначає М. Т. Лоджук, у межах діяльності юридичної клініки виникає комплекс правовідносин, що включає внутрішні освітні відносини, організаційні відносини та відносини з клієнтами, які можуть мати цивільно-правову природу [1, с. 87–88].

Аналіз наведених підходів свідчить про відсутність єдності у визначенні правової природи діяльності юридичних клінік, що ускладнює вирішення питання про можливість застосування до таких відносин норм цивільного права щодо відповідальності.

На нашу думку, відносини між юридичною клінікою та клієнтом доцільно розглядати як такі, що мають ознаки цивільно-правових відносин з надання послуг, однак характеризуються низкою специфічних особливостей. До таких особливостей належать безоплатний характер правничої допомоги, її навчальна спрямованість, а також здійснення консультування здобувачами освіти під керівництвом викладача-куратора юридичної клініки.

Водночас зазначені особливості не виключають можливості застосування до таких відносин загальних положень цивільного права, зокрема у випадках заподіяння шкоди внаслідок надання неналежної правничої допомоги. Саме наявність цивільно-правового елемента у таких відносинах створює підстави для подальшого дослідження умов та меж цивільно-правової відповідальності у діяльності юридичних клінік.

Отже, визначення правової природи відносин діяльності юридичних клінік є необхідною передумовою для обґрунтування можливості застосування механізмів цивільно-правової відповідальності, що становить предмет подальшого дослідження.

Встановлення можливості притягнення до цивільно-правової відповідальності у сфері діяльності юридичних клінік доцільно розглядати через призму за-

гальних положень цивільного права про відповідальність за порушення зобов'язань та завдання шкоди. У вітчизняній цивілістичній доктрині усталеним є підхід, відповідно до якого підставою цивільно-правової відповідальності є склад цивільного правопорушення, що включає протиправність поведінки, шкоду, причинний зв'язок та вину [7, с. 290–291].

Відповідно до положень Цивільного кодексу України, зокрема норм глави 82, особа, яка завдала майнової або моральної шкоди, зобов'язана її відшкодувати за наявності встановлених законом умов [6]. Водночас застосування зазначених положень до діяльності юридичних клінік має певну специфіку, що зумовлена особливостями їх функціонування.

Першим елементом цивільно-правового правопорушення є протиправність поведінки. У класичному розумінні вона полягає у порушенні норм права або умов зобов'язання. Як зазначає О. В. Дзера, протиправність у цивільному праві пов'язується з відхиленням поведінки особи від встановлених вимог або стандартів належної поведінки [8]. У контексті діяльності юридичних клінік проблема полягає у відсутності законодавчо закріплених стандартів якості правничої допомоги.

Частково такі стандарти визначені у Стандартах діяльності юридичних клінік України, які передбачають обов'язковість перевірки правової інформації, дотримання етичних принципів та здійснення контролю з боку куратора [1]. Однак зазначені стандарти не мають статусу нормативно-правового акта, що ускладнює їх використання як критерію протиправності.

Другим елементом є шкода. У цивілістичній доктрині під шкодою розуміють негативні майнові або немайнові наслідки, що настали у результаті протиправної поведінки. У діяльності юридичних клінік шкода може проявлятися у вигляді майнових втрат клієнта, зокрема внаслідок неправильної правової кваліфікації ситуації, пропуску процесуальних строків або неналежного оформлення документів.

Особливу складність становить встановлення причинного зв'язку між неналежною правничою допомогою та заподіяною шкодою. У цивільному праві причинний зв'язок має бути прямим і необхідним, тобто шкода повинна бути об'єктивним наслідком поведінки правопорушника [7, с. 291–292]. У випадках юридичних клінік ця умова ускладнюється тим, що правнича допомога має рекомендаційний характер, а остаточне рішення щодо її використання приймає клієнт.

І ще одним елементом є вина, яка в науковій літературі розглядається як психічне ставлення особи до своєї поведінки та її наслідків [8]. У діяльності юридичних клінік визначення вини ускладнюється складним суб'єктивним складом правовідносин. Зокрема, виникає питання, чи може бути поставлена у вину помилка здобувача освіти, який діє під керівництвом куратора, або ж відповідальність має покладатися на особу, що здійснює контроль.

У цьому контексті доцільно звернутися до підходів, сформованих у науці щодо відповідальності за неналежне надання послуг. Зокрема, І.В. Спасибо-Фатєєва зазначає, що відповідальність виконавця послуг настає у разі невідповідності результату наданої послуги стандартам належної якості [9, с. 259]. Це положення може бути застосоване і до діяльності юридичних клінік з урахуванням їх специфіки.

Водночас, на відміну від професійної правничої діяльності, діяльність юридичних клінік має навчальний характер, що обумовлює необхідність диференційованого підходу до визначення суб'єктів відповідальності. Як зазначається у наукових дослідженнях юридичної клінічної освіти, відповідальність у межах клініки може мати багаторівневий характер і покладатися на різних суб'єктів залежно від їх ролі у наданні правничої допомоги [3, с. 45].

У науковій літературі висловлюється позиція щодо відсутності відповідальності клініцистів (здобувачів освіти) за надання неналежної правничої допомоги у юридичних клініках. Зокрема, зазначається, що відповідальність у таких випадках може покладатися або на заклад вищої освіти, або на куратора юридичної клініки, який здійснює погодження консультації, тоді як клініцист не виступає самостійним суб'єктом відповідальності [3, с. 65].

Водночас така позиція не є беззаперечною. З огляду на загальні положення цивільного права відповідальність має наставати для особи, яка безпосередньо завдала шкоду, за наявності всіх елементів складу цивільного правопорушення. Повне виключення відповідальності здобувача-клініциста може призвести до невиправданого звуження сфери застосування цивільно-правових механізмів захисту прав потерпілої особи.

У зв'язку з цим більш обґрунтованим видається підхід, відповідно до якого відповідальність у діяльності юридичних клінік має диференційований характер і визначається залежно від ролі суб'єкта у наданні правничої допомоги. Такий підхід передбачає можливість покладення відповідальності на здобувача-клініциста у випадках грубої недбалості, на куратора – у разі неналежного контролю, а на заклад вищої освіти – як на суб'єкта організації діяльності юридичної клініки.

Висновки. За результатами проведеного дослідження встановлено, що діяльність юридичних клінік в Україні характеризується фрагментарністю нормативно-правового регулювання, зокрема відсутністю законодавчого визначення їх правового статусу та спеціальних норм, які б регулювали цивільно-правову відповідальність за неналежне надання правничої допомоги. Обґрунтовано, що правовідносини, які виникають між юридичною клінікою та клієнтом, мають змішаний характер та поєднують елементи освітніх, організаційних і цивільно-правових відносин. Водночас наявність ознак відносин з надання послуг зумовлює можливість застосування до них загальних положень цивільного законодавства

щодо відповідальності за заподіяння шкоди. Встановлено, що застосування класичної моделі цивільно-правової відповідальності до діяльності юридичних клінік ускладнюється відсутністю чітких критеріїв визначення протиправності поведінки, складністю доведення причинного зв'язку, а також специфікою визначення вини з огляду на колективний характер надання правничої допомоги. Критично оцінено підхід, відповідно до якого здобувачі-клініцисти повністю виключаються із суб'єктного складу відповідальності. Оскільки таке виключення не узгоджується із загальними засадами цивільного права та потребує перегляду, запропоновано доктринальний підхід до визначення цивільно-правової відповідальності у діяльності юридичних клінік, який полягає у диференціації залежно від ролі суб'єкта у наданні правничої допомоги. Зокрема, обґрунтовано доцільність покладення відповідальності у випадку грубої недбалості або умислу. Пропоновано виходити з того, що ефективно застосування механізмів цивільно-правової відповідальності у сфері діяльності юридичних клінік на сучасному етапі є істотно ускладненим, а в окремих випадках – фактично неможливим, що зумовлене відсутністю належного законодавчого закріплення їх правового статусу. Невизначеність юридичної клініки як суб'єкта правовідносин, а також відсутність чіткого окреслення її місця у системі надання правничої допомоги унеможливають однозначне встановлення суб'єкта відповідальності та умов її настання.

У зв'язку з цим пропоновано розглядати нормативне визначення правового статусу юридичних клінік як першочерговий напрям удосконалення правового регулювання, що має включати закріплення їх функцій, принципів діяльності та особливостей участі у цивільно-правових відносинах. Лише за умови вирішення зазначеного питання можливим є формування цілісного механізму цивільно-правової відповідальності у сфері юридичної клінічної практики.

Перспективи подальших наукових досліджень доцільно пов'язувати з розробкою концептуальної моделі законодавчого врегулювання діяльності юридичних клінік, а також із визначенням спеціальних підстав, умов і меж цивільно-правової відповідальності з урахуванням їх освітньої спрямованості та безоплатного характеру правничої допомоги.

Список використаних джерел

1. Стандарти діяльності юридичних клінік України (редакція 2024 р.). URL: https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2025/04/Standarty_YUK_nova_redaktsiya_2024.pdf (дата звернення: 30.04.2026).
2. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006 №592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text> (дата звернення: 30.04.2026).
3. Лоджук М. Т. Юридичні клініки в Україні: освіта та правова допомога: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 328 с. URL: https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/Lodzhuks_monografiya.pdf

4. Дубчак Н. С. Юридичні клініки в системі захисту прав і свобод людини та громадянина: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національний університет «Одеська юридична академія». Київ, 2014. 217 с.
5. Юридична клініка: навч. посіб. / В. В. Молдован, Л. І. Кацталап, С. Б. Мельник, Р. С. Кацталап; за ред. В. В. Молдована. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 216 с.
6. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 30.04.2026).
7. Цивільне право (загальна частина): навч. посібник / О. В. Кіріяк, Ю. П. Пацурківський, М. М. Гудима-Підвербецька. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 304 с.
8. Цивільне право України: підручник: у 2 т. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданника. 6-те вид., переробл. і доповн. Київ: Юрінком Інтер, 2019. Т. 2. 1136 с.
9. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків: Право. 2011. Т. 2. 816 с.

Tetiana Alforova. Civil liability for improper legal advice in the activities of legal clinics

The article examines the issue of civil liability for improper legal assistance within the activities of legal clinics, which is of particular relevance due to the lack of legislative regulation of their legal status in Ukraine. This gap significantly complicates the application of civil law mechanisms for compensation of damage caused to clients.

The legal nature of relations arising in the course of legal clinic activities is analyzed, taking into account their educational and social orientation. It is established that such relations are complex in nature and combine elements of educational, organizational and civil law relations. At the same time, they demonstrate features inherent in service provision relations, which allows the application of general provisions of civil law on liability.

Particular attention is paid to the analysis of the elements of civil offense, including unlawfulness, damage, causation and fault, in the context of legal clinic practice. It is determined that the application of these elements is complicated by the gratuitous nature of legal assistance, its advisory character, and the collective form of its provision involving students, supervisors and higher education institutions.

Based on the analysis of doctrinal approaches, it is established that the exclusion of students from the subjects of liability is not fully justified and does not comply with the general principles of civil law. A differentiated model of civil liability is proposed, according to which responsibility is distributed depending on the role of each subject involved in providing legal assistance.

It is substantiated that the absence of a clearly defined legal status of legal clinics makes it difficult, and in some cases impossible, to establish civil liability in practice. Therefore, the necessity of legislative consolidation of the legal status of legal clinics as a prerequisite for the formation of an effective liability mechanism is emphasized.

The results of the study can be used to improve the legal regulation of legal clinic activities and to develop approaches to civil liability in this field.

Keywords: *legal clinic, legal clinic activity, civil liability, improper legal assistance, legal status of legal clinic, compensation for damage, liability subjects, tort liability.*

*Дата першого надходження статті до видання: 30.03.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.04.2026 р.*

Амелічева Лілія Петрівна,
член правління Асоціації юридичних клінік України,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права і процесу
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0526-5393>

КЛІНІЧНА ЮРИДИЧНА ОСВІТА В УМОВАХ ВІЙНИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ ТА В ДИСКУРСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Метою дослідження є виявлення сучасних викликів і потреб юридичних клінік, їх систематизація й аналіз, вивчення нових інструментів, методів підвищення рівня практичної (клінічної) підготовки майбутніх правників у дискурсі євроінтеграції, розробка пропозицій для учасників юридичного клінічного руху щодо посилення активізації їх діяльності залежно від функціонального призначення й характеру роботи та виявлених сучасних потреб в умовах війни та євроінтеграції.

Виявлено сучасні виклики й потреби юридичних клінік, проведено їх систематизацію й аналіз. Запропоновано класифікувати виявлені потреби в діяльності юридичних клінік на такі виміри: безпекові потреби; організаційно-технічні потреби; потреби кадрового забезпечення; потреби правового характеру; фінансові потреби; комунікаційні потреби з Асоціацією юридичних клінік України (далі – АЮКУ).

Виявлено нові інструменти, методи підвищення рівня практичної (клінічної) підготовки майбутніх правників у дискурсі євроінтеграції. Зокрема, поступово стає популярним інноваційний метод роботи з клієнтами, яким діляться наші європейські колеги з Інституту прав людини та гуманітарного права імені Рауля Валленберга на тренінгах з юридичними клініками в рамках співпраці з АЮКУ, що фокусується на застосуванні міжнародних стандартів прав людини безпосередньо у повсякденній практиці.

Розроблено пропозиції для учасників юридичного клінічного руху щодо посилення активізації їх діяльності залежно від функціонального призначення й характеру роботи та виявлених сучасних потреб в умовах війни і євроінтеграції, а саме: треба посилити інтернаціоналізацію діяльності для пришвидшення євроінтеграційних процесів; здійснювати адвокацію своїх інтересів та закриття потреб на рівні ЗВО, АЮКУ; підвищувати кваліфікацію менеджерів юридичних клінік; дбати про соціальне благополуччя всіх учасників юридичної клініки і клієнтів.

Ключові слова: *права людини, заборона дискримінації, євроінтеграція, юридична клініка, міжнародне гуманітарне право, вища правнича освіта, юридичний клінічний рух.*

Постановка проблеми. Через складні військово-політичні обставини в Україні під час війни за Незалежність України населення, крім різних важких життєвих обставин, зіштовхнулося з новими для нього правовими проблемами, викликаними втратою документів під час внутрішнього переміщення, недосконалістю законодавства про права громадян в умовах воєнного стану, про мобілізацію і мобілізаційну підготовку, про соціальний захист (пільги, гарантії) учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та їх сімей та ін.

В усіх підконтрольних владі України територіях значно зріс попит населення на якісну оперативну правову допомогу, поширення правової інформації, доступ до правосуддя. Серед одних із активних провайдерів, що надавали і надають безоплатно весь цей спектр послуг, необхідно зауважити юридичні клініки при закладах вищої освіти, які об'єднанні у потужний юридичний клінічний рух в нашій країні. Важливу роль у становленні і розвитку юридичного клінічного руху, а також у координації дій юридичних клінік в умовах збройного конфлікту та в дискурсі євроінтеграції відіграє Громадська організація «Асоціація юридичних клінік України», яка є драйвером розвитку цього руху, особливо в умовах євроінтеграції України. Адже АЮКУ має багато ділових зав'язків з партнерами ЄС по клінічному руху.

Нещодавно була затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.05.2025 № 475-р Дорожня карта з питань верховенства права, яка визначила вдосконалення правничої освіти пріоритетним завданням відповідно до розділу 23 «Судова влада та основоположні права» в рамках Кластера 1 переговорного процесу про вступ до ЄС [1]. У Верховній Раді України зареєстрований проект Закону «Про вищу правничу (юридичну) освіту та первинний доступ до правничої професії» [2]. Отже, реформування правничої освіти навіть у таких непростих воєнних умовах набуло стратегічного значення як невід'ємна умова євроінтеграції України.

Варто зауважити, що реформа правничої освіти також є однією з явних вимог євроінтеграції. У звітах Єврокомісії від 2023 р., 2024 р. зауважується про низький рівень практичної підготовки правників в Україні та недостатню ефективність системи зовнішнього забезпечення якості [3].

Тому сьогодні нагальним завданням є виявлення сучасних потреб юридичних клінік для покращення їх роботи в умовах війни та напрацювання шляхів, використання нових методів і інструментів для підвищення рівня практичної підготовки студентів за європейськими стандартами вищої правничої освіти в умовах візії на євроінтеграцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан та перспективи розвитку юридичного клінічного руху, проблематику зниження ефективності діяльності юридичних клінік в умовах війни, інноваційні інструменти та методи практичної (клінічної) підготовки майбутніх правників досліджували у своїх роботах вчені І. Богатюк [4], Ю. Ломжець [5], Д. Фінгер, С. Фелстінер [6], С. Прилипка [7], Л. Руденко [8] й ін.

Попри цінність наукових праць зазначених вчених, ця проблематика, пов'язана із сучасними потребами юридичних клінік під час війни та труднощами євроінтеграційних процесів в умовах довготривалого реформування національної правничої освіти, є малодослідженою, чим і обумовлюється актуальність теми цієї роботи.

Метою статті є виявлення сучасних викликів і потреб юридичних клінік, їх систематизація й аналіз, вивчення нових інструментів, методів підвищення рівня практичної (клінічної) підготовки майбутніх правників у дискурсі євроінтеграції, розробка пропозицій для учасників юридичного клінічного руху щодо посилення активізації їх діяльності, залежно від функціонального призначення й характеру роботи та виявлених сучасних потреб в умовах війни і євроінтеграції.

Основний текст. Війна за Незалежність України з 2014 року суттєво вплинула на діяльність юридичних клінік, з'явилися нові виклики й проблеми в їх діяльності.

Як слушно зауважує голова правління АЮКУ Ю. Ломжець, перед мережею юридичних клінік постало багато нових викликів загального характеру. Основні з них пов'язані із проблемами, з якими зіткнулася система вищої освіти – відтік викладачів, студентів та абітурієнтів, зменшення фінансування, знищення або пошкодження матеріально-технічної бази тощо. Багато юридичних клінік і досі не можуть відновити повноцінну практику надання консультацій клієнтам та проведення правопросвітніх заходів. Інакше кажучи, знижується їх спроможність забезпечити набуття студентами практичних навичок і підвищується ризик скорочення їх діяльності як форми підготовки правників [5]. Необхідно зауважити, що в умовах воєнного стану ці виклики стоять майже перед усіма юридичними клініками.

Водночас Ю. Ломжець правильно зазначає, що потреба надання безоплатної правової допомоги населенню, особливо внутрішньо переміщеним українцям після повномасштабного вторгнення російського загарбника на території нашої країни, зростає. Тому важливим є наразі пошук нових моделей роботи юридичних клінік в Україні та адвокація впровадження нових форм роботи перед керівництвом правничих шкіл [5].

Директор юридичної клініки Національного авіаційного університету І. Богатюк зазначає, що після 24.02.2022 в Україні фіксується масове руйнування, завдання збитків нерухомості й іншому майну українців, стала актуальною роз'яснювальна, інформаційно-культурна робота, поширення правової інформації серед населення з питань перетину державного кордону в умовах дії воєнного стану та перебування в країнах ЄС на умовах біженства чи тимчасового статусу. Вона висловлює цілком правильну думку, що юридичні клініки, які надають правову допомогу в період військових викликів, здійснюють надзвичайно важливу роботу для людей, держави і суспільства [4, с. 199–200].

І. Богатюк також вказує, що в юридичних клініках треба звертати увагу на обізнаність кураторів і клініцистів правилами належного поводження з інформацією в мережі Інтернет під час воєнного стану, на їх проінформованість щодо норм Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII та інших змін до чинного законодавства в цій сфері [4, с. 202].

Протягом травня та червня 2022 р. АЮКУ провела першу широкомасштабну оцінку викликів та проблем, з якими стикнулися українські юридичні клініки. Під час опитування було визначено такі найбільш критичні виклики (проблеми): обмеженість у своїй здатності приймати клієнтів і проводити правопросвітницьку діяльність через безпекову ситуацію в країні; відтік викладачів-кураторів, студентів-клініцистів за кордон; припинення діяльності третини юридичних клінік через пошкодження закладу, приміщень юридичних клінік через обстріли, внаслідок чого клієнти більше не мали доступу до цих юридичних клінік.

Серед актуальних потреб юридичних клінік були визначені такі потреби у:

- 1) навчанні цифровим технологіям задля впровадження дистанційної роботи юридичної клініки, вміння працювати з базами даних LexisNexis, Hein Online, League Law;
- 2) фінансовій підтримці юридичних клінік;
- 3) проведенні тренінгів для роботи з клієнтами, що отримали травму;
- 4) підтримці психологічної стійкості штату і клініцистів;
- 5) отриманні знань в окремих галузях права (міжнародне гуманітарне право, міжнародне право, міжнародне законодавство щодо розслідування злочину геноциду та стягнення репарацій) як кураторами, так і клініцистами;
- 6) юридичному консультуванні клієнтів спільно з іноземними колегами [6].

Наразі глибина цих потреб залежить ще й від того, до якої категорії належить юридична клініка в Україні, враховуючи складну військово-політичну ситуацію з 2014 року до сьогодні. Чим вища група (від 5-ї (найнижчої) до 1-ї (найвищої)), тим більше викликів стоїть перед юридичною клінікою і тим більша глибина її потреб.

Отже, залежно від складності обставин, у яких працюють юридичні клініки, умовно їх можна диференціювати на п'ять груп:

перша група – юридичні клініки, що здійснюють, як правило, онлайн діяльність на прифронтових територіях України, балансують зі своїми ЗВО на межі закриття;

друга група – юридичні клініки, які здійснюють свою діяльність після двох релокацій з окупованих територій на підконтрольні Україною зі своїми ЗВО у 2014–2015 рр. та 2022–2023 рр., яким вже двічі приходиться розпочинати роботу у новій місцевості «з нуля»;

третя група – юридичні клініки ЗВО, які працюють на територіях, що були тимчасово окуповані у 2022–2023 рр., а потім звільнені, яким також доводиться відновлювати свою діяльність після мародерства окупантів, пошкодження приміщення, майна;

четверта група – юридичні клініки, які разом із своїми ЗВО були релоковані з окупованих територій на підконтрольні Україною у 2014–2015 рр., які про-

тягом 9–10 років вже змогли відновити свою роботу, але мають ще значні потреби матеріально-технічного та іншого характеру;

п'ята група – юридичні клініки, які здійснюють свою діяльність на територіях, підконтрольних Україні, з відносною стабільністю та динамічним розвитком, що зазвичай перевантажені роботою, мають лише деякі виміри потреб, на кшталт забезпечення гідною оплатою праці, адже в умовах воєнного стану конституційні права на оплату праці можуть бути обмежені закладам вищої освіти навіть під час збільшення навантаження у наданні правових послуг вразливим категоріям населення [9].

Таке групування юридичних клінік і запропоновані виміри їх потреб далі допоможуть визначати з урахуванням проведених досліджень АЮКУ, вченими, фахівцями у сфері розвитку юридичного клінічного руху, зокрема в межах різноманітних проєктів, наскільки ці потреби змінилися з 2014 року до сьогодні.

Так, базуючись на зазначеному вище ранжуванні юридичних клінік, фахівцями АЮКУ проведений аналітичний огляд на тему «Юридичні клініки правничих шкіл України: досвід, проблеми та міжнародні партнерства» [10]. Період дослідження тривав з жовтня 2024 р. до квітня 2026 р., воно є частиною проєкту «Розвиток інституційної спроможності юридичних клінік України для надання правової допомоги, просування прав людини та правової освіти в умовах європейської інтеграції», що реалізується в межах Програми «Інфраструктура прав людини для України» (2025–2027), яка фінансується урядом Швеції через Шведське агентство з питань міжнародної співпраці та розвитку (Sida), та реалізується Інститутом Рауля Валленберга з прав людини та гуманітарного права за участі Асоціації юридичних клінік України як виконавчого партнера.

Це дослідження дало змогу виявити сучасні потреби юридичних клінік під час збройного конфлікту, спричиненого російською агресією. Ці потреби класифіковані на виміри за призначенням у функціоналі юридичної клініки, який закріплений у Типовому Положенні про юридичні клініки від 03.08.2006 № 592 [11], у Стандартах діяльності юридичних клінік України від 19.06.2014 [12], конкретизований у локальному акті закладу вищої освіти, як правило, у Положенні про юридичну клініку.

Серед цих вимірів потреб юридичних клінік варто зазначити такі:

1) безпекові потреби (щодо укриття, у тому числі на випадок оголошення сигналу хімічної / радіаційної тривоги, засобів індивідуального захисту, аптечки, опалення у холодний період року);

2) організаційно-технічні потреби (щодо офісного приміщення, для проведення занять, для конфіденційного прийому клієнтів, ремонту приміщення, у тому числі капітального, меблів, оргтехніки, канцелярських товарів, безперебійного освітлення та інтернету, мобільного зв'язку);

3) потреби кадрового забезпечення (щодо недостатності та плинності кадрів, особливо відсутності керівника, повної або часткової відсутності у штатному розкладі ЗВО штату юридичної клініки, навчання клінічному менеджменту, зокрема кадровому);

4) потреби правового характеру (щодо оформлення та визнання статусу спеціалізованої юридичної клініки, документального забезпечення конфіденційності роботи з клієнтом у порядку, встановленому законодавством, належного правового оформлення прав і обов'язків штатних працівників юридичної клініки та клініцистів, передбачення у штаті менеджера з комунікацій, можливості укладення меморандумів про співпрацю, адже наразі це є неможливим внаслідок невизначеності правового статусу юридичної клініки на законодавчому рівні);

5) фінансові потреби (щодо оплати праці за роботу в юридичній клініці керівнику, куратору / кураторам, її гідного рівня, матеріального заохочення активних клініцистів, переможців конкурсів, олімпіад, грантової підтримки коштами);

6) комунікаційні потреби з АЮКУ (щодо навчання клінічному менеджменту, розвитку цифрової компетентності штатних працівників, тренінгів з питань міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права тощо, грант-райтингу у сфері розвитку юридичного клінічного руху, розширення зв'язків з юридичними клініками інших країн, міжнародними організаціями, проведення зовнішнього незалежного моніторингу / аудиту, щоб виявити проблеми і потреби конкретної клініки, адміністрування АЮКУ проєктів юридичної клініки);

7) потреби щодо соціального благополуччя персоналу і клініцистів (житлові та соціально-побутові питання, проблеми з отриманням статусу ВПО, психологічна підтримка та допомога й ін.) [10].

Наразі тривають євроінтеграційні процеси, які не проходять осторонь реформування правничої освіти в Україні, посилення практичної (клінічної) підготовки майбутніх правників. Колеги з юридичних клінік університетів ЄС проводять різні вебінари з кураторами і клініцистами України в рамках дружньої співпраці, допомоги і підсилення навчально-методичного складника курсів на тему травмоорієнтованого і жертвоорієнтованого підходу, клієнтоорієнтованості, спрямованої на максимальне задоволення потреб ветеранів / ветеранок, осіб з інвалідністю внаслідок війни, ВПО та інших категорій, що постраждали від війни. Також важливими і затребуваними останніми роками для роботи з клієнтами в юридичних клініках в умовах війни стали курси з міжнародного гуманітарного права і міжнародного приватного права, про основи військової психології, з адаптації ветеранів до цивільного життя, з роботи з ПТСР та втратами, визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російського загарбника та її відшкодування жертвам війни й ін.

У роботі юридичних клінік залишається популярним міждисциплінарний підхід надання допомоги, що включає разом із психологічною, соціальною й правову допомогу вразливим категоріям населення. Необхідно також зауважити про ще один інноваційний підхід надання правової допомоги клієнтам, який дедалі стає популярним і яким діляться наші європейські колеги з Інституту прав людини та гуманітарного права імені Рауля Валленберга на тренінгах з юридичними клініками в рамках співпраці з АЮКУ. Цей підхід фокусується на застосуванні міжнародних стандартів прав людини безпосередньо у повсякденній практиці.

Висновки. Отже, все викладене вище дає змогу зробити такі висновки. Виявлено сучасні виклики й потреби юридичних клінік, проведено їх систематизацію й аналіз. Запропоновано класифікувати виявлені потреби в діяльності юридичних клінік на такі виміри: безпекові потреби; організаційно-технічні потреби; потреби кадрового забезпечення; потреби правового характеру; фінансові потреби; комунікаційні потреби з АЮКУ.

Вивчено нові інструменти, методи підвищення рівня практичної (клінічної) підготовки майбутніх правників у дискурсі євроінтеграції шляхом введення нових курсів з міжнародного гуманітарного права, обслуговування клієнтів з травмами й ін. Виявлено інноваційний підхід надання правової допомоги клієнтам, який поступово стає популярним і яким діляться наші європейські колеги з Інституту прав людини та гуманітарного права імені Рауля Валленберга на тренінгах з юридичними клініками в межах співпраці з АЮКУ, що фокусується на застосуванні міжнародних стандартів прав людини безпосередньо у повсякденній практиці.

Розроблено пропозиції для учасників юридичного клінічного руху щодо посилення активізації їх діяльності залежно від функціонального призначення й характеру роботи та виявлених сучасних потреб в умовах війни і євроінтеграції, а саме: необхідно посилити інтернаціоналізацію діяльності для пришвидшення євроінтеграційних процесів; здійснювати адвокацію своїх інтересів та закриття потреб на рівні ЗВО, АЮКУ; підвищувати кваліфікацію менеджерів юридичних клінік; дбати про соціальне благополуччя всіх учасників юридичної клініки і клієнтів.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Дорожньої карти з питань верховенства прав: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.05.2025 № 475-р. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua>
2. Проєкт Концепції проєкту Закону України про вищу юридичну освіту та первинний доступ до правничої професії. *Комітет ВРУ з питань правової політики*. 2024. URL: <https://kompravpol.rada.gov.ua/news/notice/75193.html>
3. Ukraine 2024 Report. Brussels. *European Commission*. 2024. URL: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement>

4. Богатюк І. Г. Діяльність юридичних клінік в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2022. № 3(64), С. 199–205.
5. Ломжець Ю. Забезпечення доступу до правосуддя в умовах війни: юридичні клініки допомагатимуть переміщеним українцям. *АЮКУ*. URL: <https://legalclinics.in.ua/zabezpechen-nya-dostupu-do-pravosuddya-v-umovah-vijny-yurydychni-kliniky-dopomagatymut-peremishhenym-ukrayintsyam/>
6. Finger D., Felstiner S., Greenberg-Kobrin M. Empowering Ukraine's First Legal Responders: Ukrainian-US Collaboration and Clinics (September 13, 2024). Loyola University New Orleans College of Law Research Paper № 2024-17, 31 Int'l J. Clinical Legal Educ. 147 (2024). URL: <https://urli.info/1oT34>
7. Амелічева Л. П., Прилипко С. М. Вплив інновацій в сфері юридичної клінічної освіти і науки на професіоналізацію студента-правника в умовах дії воєнного стану. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2022. № 1. С. 146–155.
8. Амелічева Л. П., Руденко Л. Д. Деякі проблеми формування та розвитку юридичної клінічної науки у світлі людиноцентризму та правового аутопоезису. *Правова позиція*. 2021. № 4(33). С. 5–10.
9. Аналітичний огляд в рамках проєкту «Розвиток мережі юридичних клінік України через посилення національної та міжнародної співпраці» 2024–2025 рр. АЮКУ, за підтримки Програми USAID «Справедливість для всіх». 2025. 85 с.
10. Юридичні клініки правничих шкіл України: досвід, проблеми та міжнародні партнерства. Аналітичний огляд. Ч. 1. Київ, Асоціація юридичних клінік України, 2026. 52 с.
11. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006 № 592. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>
12. Стандарти діяльності юридичних клінік України, затверджені Всеукраїнським З'їздом Асоціації юридичних клінік України. Протокол № 2 від 19.06.2014. URL: <https://urli.info/1oT3i>

Liliia Amelicheva. Clinical legal education in the context of Ukraine's war for independence and the discussion on European integration: status and prospects for development

The aim of this study is to identify the current challenges and needs of legal clinics, to systematise and analyse them, to examine new tools and methods for enhancing the practical (clinical) training of future lawyers within the discourse of European integration, and to develop proposals for participants in the legal clinic movement aimed at revitalising their activities, depending on their functional purpose and nature of work, as well as the identified contemporary needs in the context of war and European integration.

The contemporary challenges and needs of legal clinics have been identified, and they have been systematised and analysed. It is therefore proposed to classify the identified needs in the activities of legal clinics into the following categories: security needs; organisational and technical needs; staffing needs; legal needs; financial needs; and communication needs.

New tools and methods for enhancing the practical (clinical) training of future lawyers within the discourse of European integration have been examined. An innovative method of working with clients is gradually gaining popularity; this is shared by our European colleagues from the Raoul Wallenberg Institute of Human Rights and Humanitarian Law during training sessions with legal clinics as part of cooperation with the ALCU, which focuses on the application of international human rights standards directly in everyday practice.

Proposals have been drawn up for participants in the legal clinic movement to enhance their activities, depending on their functional purpose and the nature of their work, as well as the current needs identified in the context of the war and European integration, namely: there is a need to strengthen the internationalisation of activities to accelerate European integration processes; to advocate for their interests and address their needs at the level of higher education institutions and the Ukrainian Association of Law Clinics.

Keywords: *human rights, prohibition of discrimination, European integration, legal clinic, international humanitarian law, higher legal education, legal clinical movement.*

*Дата першого надходження статті до видання: 18.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.04.2026 р.*

**УДК 378.147:34:001.891.5
DOI 10.31558/2786-5835.2026.1.2.3**

Богдан Юлія Валеріївна,
*доцент кафедри філософії, права та публічного управління
Національної академії статистики, обліку та аудиту,
кандидат юридичних наук,
керівник юридичної клініки «Юристи без кордонів»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6898-2675>*

Катасонова Кароліна Костянтинівна,
*студентка 3-го курсу
Національної академії статистики, обліку та аудиту,
клініцист юридичної клініки «Юристи без кордонів»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7385-4343>*

Чепурна Яна Тарасівна,
*студентка 3-го курсу
Національної академії статистики, обліку та аудиту,
клініцист юридичної клініки «Юристи без кордонів»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2509-7503>*

КЛІНІЧНА ЮРИДИЧНА ОСВІТА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ І ДОСВІД УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

У статті досліджується роль юридичних клінік у трансформації сучасної юридичної освіти в умовах системних викликів, зокрема збройного конфлікту та необхідності забезпечення ефективного доступу до правосуддя для різних груп населення. Метою дослідження є визначення впливу клінічної юридичної освіти на формування професійних компетентностей майбутніх юристів, а також обґрунтування розширення її функціонального призначення в кризових та посткризових умовах. Також зроблено акцент на тому, що юридичні клініки впливають і на формування професійної ідентичності правника. Через роботу з клієнтами студент починає усвідомлювати, що право не є лише системою норм, а інструментом захисту людини. Це особливо важливо в умовах війни, коли значна частина звернень стосується не абстрактних юридичних конструкцій, а конкретних життєвих втрат, ризиків і потреб. Такий досвід формує емпатію, відповідальність і здатність бачити за юридичною проблемою людину.

Особливу увагу приділено трансформації діяльності юридичних клінік у період воєнного стану, коли їх функції виходять за межі традиційного освітнього компоненту та набувають ознак важливого правозахисного і соціального механізму як на локальному, так і на національному рівнях. Юридичні клініки надають безоплатну правничу допомогу, підтримують вразливі категорії населення, беруть участь у документуванні порушень, сприяють відновленню порушених прав та забезпеченню справедливості. У дослідженні обґрунтовано необхід-

ність інституціоналізації клінічної юридичної освіти у межах стандартів вищої освіти та посилення її інтеграції в освітні програми шляхом застосування міждисциплінарних підходів і інноваційних методів навчання. Зроблено висновок, що юридичні клініки відіграють стратегічну роль у формуванні практико-орієнтованої, соціально відповідальної та стійкої системи юридичної освіти, здатної ефективно реагувати на сучасні виклики та забезпечувати сталій розвиток юридичної професії і суспільства загалом.

Ключові слова: юридична клініка, клінічна юридична освіта, правнича освіта, доступ до правосуддя, воєнний стан, професійні компетентності.

Постановка проблеми. Юридична освіта в сучасному світі перебуває у стані системної трансформації, що зумовлена необхідністю адаптації до складних соціальних, політичних, економічних і технологічних викликів. Глобалізаційні процеси, розвиток цифрових технологій, ускладнення правовідносин, зростання ролі прав людини та зміна очікувань суспільства щодо якості правничої допомоги формують нові вимоги до професійної підготовки правників. У цих умовах правник повинен бути не лише носієм знань про право, а фахівцем, здатним ефективно застосовувати ці знання у реальних ситуаціях, діяти в умовах правової невизначеності, комунікувати з різними категоріями клієнтів та дотримуватися високих стандартів професійної етики.

Особливої актуальності зазначені питання набувають для України, яка функціонує в умовах повномасштабної війни. Воєнний стан суттєво трансформує правову систему держави, змінює характер правових потреб населення і водночас формує нові запити до правничої професії. Зростає кількість складних правових ситуацій, пов'язаних із захистом прав військовослужбовців, ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, членів сімей загиблих, осіб, які постраждали від збройної агресії, а також громадян, які втратили документи, житло, роботу або доступ до адміністративних і судових процедур.

Тому вкрай необхідним є пошук шляхів інтеграції юридичних клінік у сучасну правничу освіту не формально, а змістовно; як вони впливають на формування компетентностей молодого правника; у чому полягає специфіка українського досвіду під час війни; та які елементи цієї моделі можуть бути корисними для міжнародного дискурсу клінічної юридичної освіти.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика клінічної юридичної освіти в останні десятиліття стала предметом активного дослідження як у національному, так і в міжнародному науковому дискурсі. Розвиток цієї тематики пов'язаний із переосмисленням підходів до підготовки правників, зокрема з переходом від моделі пасивного засвоєння правових знань до практико-орієнтованого навчання, у якому студент формує професійні навички через досвід, рефлексію та супервізію.

Міжнародний досвід клінічної юридичної освіти ґрунтовно висвітлено у працях F. Bloch, J. Giddings, R. Wilson, L. Thomas, N. Johnson, J. Marson та інших

дослідників. F. Bloch у праці «The Global Clinical Movement» підкреслює, що клінічна освіта має глобальний вимір і поєднує розвиток професійних навичок із соціальною місією права [1; 2]. J. Giddings розглядає клінічну освіту через баланс між навчальним результатом і суспільною користю, наголошуючи на необхідності сталої організації клінік, які не можуть бути лише волонтерською активністю без методичної основи [3].

R. Wilson аналізує світове поширення клінічної юридичної освіти та характеризує її як одну з найсуттєвіших інновацій у юридичній освіті після утвердження кейсового методу в американській правничій школі [4]. Такий підхід дає змогу побачити юридичні клініки не як периферійне явище, а як освітню методологію, здатну змінювати спосіб мислення студента про право, клієнта, справедливість і професійну відповідальність.

У європейському контексті значну роль відіграють праці, присвячені місцю юридичних клінік в освітніх програмах університетів. Зокрема, J. Marson, A. Wilson та M. van Hoorebeek обґрунтовують необхідність клінічної юридичної освіти в університетських правничих школах, підкреслюючи її значення для готовності випускників до професійної діяльності [5]. «The Clinical Legal Education Handbook» за редакцією L. Thomas і N. Johnson пропонує практичні підходи до проектування, супервізії та оцінювання клінічних програм [6].

Питання доступу до правосуддя є одним із наскрізних у міжнародних дослідженнях клінічної освіти. У звітах і матеріалах LawWorks, а також у дослідженнях, присвячених мережам правових клінік у Великій Британії, підкреслюється, що юридичні клініки можуть частково компенсувати прогалини у доступі до безоплатної правової допомоги, особливо для соціально вразливих груп [7; 8]. Водночас міжнародні автори наголошують: клініка не повинна підмінити державну систему правової допомоги, а має виконувати власну освітню та соціальну функцію у межах професійної супервізії.

У вітчизняній літературі важливе значення мають праці В. Сущенка, в яких правнича професія розглядається крізь призму діяльності, етики та відповідальності, а клінічна освіта – як один із механізмів формування професійної культури майбутнього правника [9]. У навчальному посібнику «Правнича клінічна освіта в Україні» систематизовано організаційні та методичні засади діяльності юридичних клінік, зокрема питання підготовки студентів, роботи з клієнтом, правового аналізу, юридичного письма та етичних стандартів [10].

Окреме значення мають Стандарти діяльності юридичних клінік України, які визначають основні характеристики юридичної клініки, організацію її роботи, напрями правової допомоги та правової просвіти [11]. Нова редакція стандартів 2024 року є важливою для розуміння сучасної моделі українських юридичних клінік, оскільки вона відображає не лише освітній, а й інституційний вимір клінічного руху. Такі стандарти дають змогу розглядати юридичну клініку не як

ситуативний гурток або факультативну активність, а як структурований елемент правничої освіти.

У сучасних дослідженнях дедалі більше уваги приділяється цифровізації клінічної освіти та кризовим моделям роботи. Пандемія COVID-19 показала, що юридичні клініки можуть адаптуватися до дистанційної взаємодії, застосовувати онлайн-консультування і цифрові канали комунікації без втрати освітнього змісту [12]. Український досвід війни поглиблює цю проблематику, оскільки цифрові інструменти стали не лише зручністю, а часто єдиним способом забезпечити безперервність правової допомоги та освітнього процесу.

Формування цілей статті. Завданням цієї статті є комплексний аналіз ролі юридичних клінік у трансформації юридичної освіти в умовах сучасних викликів, а також визначення їх впливу на формування професійних компетентностей правників і забезпечення доступу до правосуддя. Особлива увага приділяється українському досвіду функціонування юридичних клінік під час війни, оскільки саме цей контекст виявляє їх потенціал не лише як освітнього, але й як соціального та кризового інструменту. Для досягнення зазначеної мети у статті поставлено такі завдання: проаналізувати сучасні підходи до розуміння клінічної юридичної освіти у міжнародній науковій та освітній практиці; дослідити особливості функціонування юридичних клінік у країнах Європейського Союзу та США; визначити специфіку розвитку юридичних клінік в Україні; здійснити порівняльний аналіз міжнародного та українського досвіду; обґрунтувати роль юридичних клінік у формуванні професійних компетентностей правника; визначити напрями інтеграції клінічної освіти в освітні програми.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку юридичної освіти характеризується переходом від знанневої моделі до компетентнісного підходу. Такий перехід означає, що результатом навчання має бути не лише обсяг засвоєної інформації, а здатність студента застосовувати право у конкретній ситуації, оцінювати ризики, комунікувати з клієнтом, дотримуватися професійної етики та обґрунтовувати правові рішення. У цьому контексті клінічна юридична освіта виступає одним із найбільш ефективних інструментів формування професійної готовності майбутнього правника.

У міжнародній практиці юридичні клініки розглядаються як важливий складник правничої освіти. У США клінічні програми історично розвивалися як відповідь на потребу поєднати академічну підготовку з реальною правничою діяльністю. Вони часто інтегровані у навчальні курси, мають кредитне навантаження, систему супервізії та оцінювання. Студенти працюють із реальними клієнтами або реалістичними кейсами під контролем викладачів, що дає змогу формувати навички, які неможливо повноцінно здобути лише через лекційний курс або семінар [1; 4].

У країнах Європейського Союзу клінічна освіта має різні організаційні моделі. У частині університетів вона є самостійним курсом, в інших – інтегрується у практичні модулі, правопросвітницькі програми або проєкти співпраці з неурядовими організаціями. Спільною рисою є те, що юридичні клініки виконують подвійну функцію: вони навчають студентів через практику і водночас сприяють доступу до правової інформації та первинної правничої допомоги. Саме ця подвійність відрізняє клінічну освіту від звичайної навчальної практики.

Українська модель юридичних клінік формувалася у специфічних умовах. З одного боку, вона запозичувала міжнародні підходи до практико-орієнтованого навчання, супервізії та правопросвітницької діяльності. З іншого боку, українські клініки розвивалися у контексті постійної потреби у доступній правовій допомозі, обмеженості ресурсів і нерівномірного доступу населення до правничих послуг. Тому їх функція ще від початку була не лише освітньою, а й соціально значущою.

До повномасштабної війни юридичні клініки в Україні часто сприймалися як додатковий елемент правничої освіти. Вони виконували важливу роль у правопросвітництві, консультуванні громадян і розвитку практичних навичок студентів, однак не завжди були повноцінно інтегровані у освітні програми. Війна суттєво змінила цю ситуацію, що підтверджується зростанням активності юридичних клінік [13]. Клініки почали реагувати на нові категорії правових проблем, а їх діяльність набула більшої суспільної ваги.

Однією з ключових змін стала спеціалізація клінічної діяльності. Якщо раніше юридичні клініки здебільшого працювали з широким колом цивільно-правових, сімейних, трудових або адміністративних питань, то в умовах війни зросла потреба у консультаціях щодо військової служби, соціальних гарантій військовослужбовців і ветеранів, статусу внутрішньо переміщених осіб, компенсації за зруйноване майно, оформлення документів, перетину кордону, сімейних правовідносин у кризових обставинах, прав осіб, які постраждали від збройної агресії. Така спеціалізація підвищує якість допомоги і створює для студентів можливість глибше опановувати конкретні сфери права.

Спеціалізація має не лише практичне, а й освітнє значення. Вона дає змогу будувати навчання навколо реальних проблем, які потребують міжгалузевого аналізу. Наприклад, консультація для військовослужбовця може одночасно охоплювати питання адміністративного права, соціального забезпечення, трудових гарантій, сімейного права та процесуального захисту. Такий досвід формує у студента системне бачення права, що є важливішим за ізольоване знання окремої норми.

В умовах війни юридичні клініки не можуть ефективно діяти ізольовано. Співпраця з громадськими організаціями, адвокатами, органами місцевого само-

врядування, міжнародними партнерами та правозахисними ініціативами допомагає розширювати експертизу, скеровувати складні справи, організовувати правопросвітницькі заходи і забезпечувати студентам контакт із реальною професійною спільнотою. Такі партнерства формують для студента розуміння, що право існує не лише в аудиторії чи судовому рішенні, а у живому соціальному середовищі.

Особливе значення у клінічній освіті має супервізія. Робота студента з реальним клієнтом не може відбуватися без професійного наставництва, оскільки помилка у правовій консультації може мати суттєві наслідки для особи, яка звернулася по допомогу. Тому роль куратора юридичної клініки полягає не лише у перевірці документа або відповіді, а у навчанні студента професійному мисленню: як ставити запитання, як відокремлювати факти від оцінок, як перевіряти джерела, як визначати межі компетенції, як пояснювати клієнту можливі варіанти дій.

Клінічна освіта також має важливий етичний вимір. Студент уперше стикається з необхідністю дотримуватися конфіденційності, уникати конфлікту інтересів, поважати гідність клієнта, не створювати необґрунтованих очікувань і визначати межі власних знань. У традиційному навчальному курсі професійна етика часто залишається предметом теоретичного обговорення. У юридичній клініці вона перетворюється на практичну щоденну вимогу.

Порівняльний аналіз показує, що класичні моделі клінічної освіти у стабільних правових системах здебільшого спрямовані на поєднання навчання і сервісу для громади. Українська модель в умовах війни додає до цього ще один вимір – кризове реагування. Юридична клініка стає простором, де освітня функція поєднується з потребою швидко реагувати на масові правові проблеми, спричинені війною. Саме це дає змогу говорити про унікальність українського досвіду.

Важливо, що кризова функція юридичних клінік не заперечує їх освітньої природи. Навпаки, вона підсилює освітній ефект, оскільки студент працює з реальними ситуаціями високої соціальної значущості. Проте така робота потребує особливої обережності: не всі справи можуть бути предметом студентського консультування, а складні або ризикові питання мають передаватися практикуючим фахівцям. Тому ефективна клінічна модель повинна поєднувати доступність, якість і відповідальне визначення меж допомоги.

Окремого значення набуває питання сталості юридичних клінік. Клініка не може ефективно працювати лише завдяки ентузіазму окремих викладачів або студентів. Потрібні організаційні правила, підтримка закладу вищої освіти, підготовка кураторів, партнерська мережа, цифрова інфраструктура та механізми контролю якості. Міжнародний досвід свідчить, що сталість клінічних програм залежить від їх інституційного визнання, ресурсного забезпечення та включення до освітньої політики [3; 6].

Український досвід під час війни демонструє, що юридичні клініки можуть бути не лише реципієнтами міжнародних практик, а й джерелом власних рі-

шень, корисних для інших країн, які стикаються з кризами, масовим переміщенням населення або обмеженим доступом до правової допомоги. Модель, у якій юридична клініка поєднує освітню, соціальну, цифрову та кризову функції, має потенціал для ширшого міжнародного обговорення.

Отже, розвиток юридичних клінік в Україні треба розглядати як один із напрямів модернізації правничої освіти. Їх значення полягає не лише в тому, що студенти отримують практичний досвід, а в тому, що змінюється сама логіка підготовки правника. Правнича освіта стає більш наближеною до потреб людини, громади і суспільства, а студент отримує можливість сформувати професійну позицію ще до виходу на ринок праці.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу дійти висновку, що юридичні клініки є важливим інструментом трансформації сучасної юридичної освіти. Вони забезпечують перехід від переважно теоретичної моделі підготовки правників до практико-орієнтованого навчання, у межах якого студент формує професійні компетентності через роботу з реальними правовими ситуаціями, супервізію, рефлексію та етичне осмислення власної діяльності.

Порівняльний аналіз міжнародного досвіду засвідчує, що у США та країнах Європейського Союзу клінічна юридична освіта давно розглядається як складник якісної підготовки правників. Водночас українська модель має власну специфіку, оскільки в умовах війни юридичні клініки поєднують освітню, соціальну, правопросвітницьку та кризову функції. Саме це надає українському досвіду особливої наукової та практичної цінності.

Для ефективної інтеграції юридичної клінічної освіти в освітні програми необхідно визначити її місце не лише як факультативної активності, а як елементу освітньої траєкторії студента. Це може передбачати обов'язковий або вибірковий курс «Юридична клініка», практичні модулі у межах галузевих дисциплін, зарахування клінічної роботи як практики, оцінювання рефлексивних звітів, портфолію документів і результатів супервізії. Важливо, щоб оцінювання не зводилося до кількості консультацій, а враховувало якість правового аналізу, етичність роботи, комунікацію та здатність до рефлексії.

Встановлено, що ключовими напрямками трансформації юридичних клінік в Україні є спеціалізація, розвиток партнерств і посилення ролі професійної супервізії. Спеціалізація дає змогу підвищити якість правової допомоги і формує глибші компетентності студентів у конкретних сферах права. Партнерства з громадськими організаціями і практикуючими юристами розширюють освітній простір і наближають студентів до реальних професійних стандартів.

Подальший розвиток юридичних клінік України потребує інституційної підтримки, ресурсного забезпечення та включення до стратегічних документів розвитку правничої освіти.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою моделей оцінювання ефективності юридичних клінік, аналізом їх впливу на професійну траєкторію випускників, вивченням цифрових форматів клінічної діяльності та дослідженням ролі юридичних клінік у післявоєнному відновленні України. Особливого значення набуває питання адаптації українського досвіду до міжнародного контексту, оскільки він демонструє здатність клінічної освіти реагувати на правові потреби суспільства в умовах надзвичайних викликів.

Отже, юридичні клініки виступають не допоміжним елементом, а важливим складником сучасної правничої освіти. Їх розвиток є необхідною умовою формування правника нового покоління – професійно підготовленого, соціально відповідального, етично стійкого і здатного діяти в умовах складних суспільних трансформацій.

Список використаних джерел

1. The Global Clinical Movement: Educating Lawyers for Social Justice / ed. F. S. Bloch. Oxford: Oxford University Press, 2011. 400 p.
2. Madhloom O., Antonopoulos I. Clinical Legal Education and Human Rights Values: A Universal Pro Forma for Law Clinics. *German Law Journal*. 2021. Vol. 22(5). P. 1–21.
3. Giddings J. Promoting Justice through Clinical Legal Education. Melbourne: Justice Press, 2013. 448 p.
4. Wilson R. J. Clinical Legal Education as a Means to Improve Access to Justice. *International Journal of Clinical Legal Education*. 2009. № 13. P. 27–38.
5. Marson J., van Hoorebeek M. Clinical Legal Education and the Training of Future Lawyers. London: Routledge, 2020. 320 p.
6. The Clinical Legal Education Handbook / L. Thomas, N. Johnson (eds.). London: University of London Press, 2020. 476 p.
7. Council of Europe. Access to Justice in Europe. Strasbourg: Council of Europe Publishing. URL: <https://www.coe.int/>
8. LawWorks. Clinics Network Report 2024. URL: <https://www.lawworks.org.uk/solicitors-and-volunteers/resources/lawworks-clinics-network-report-2024>
9. Сущенко В. М. Професія правник: діяльність, етика, відповідальність. Київ: БО «Благодійний фонд пам'яті Василя Кісіля», 2022. 160 с.
10. Правнича клінічна освіта в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. В. М. Сущенка. Київ: Ваїте, 2020. 274 с.
11. Стандарти діяльності юридичних клінік України (редакція 2024 р.). Асоціація юридичних клінік України. URL: <https://legalclinics.in.ua/standarty-diyalnosti-yurydychnyh-kllinik-ukrayiny-redaktsiya-2024-r/>
12. International Journal of Clinical Legal Education. Clinical Legal Education and Access to Justice During and Beyond COVID-19. URL: <https://journals.sagepub.com/>
13. Асоціація юридичних клінік України. Звіт про діяльність юридичних клінік України 2023–2024. URL: <https://legalclinics.in.ua/>

Yuliia Bondan, Karolina Katasonova, Yana Chepurna. Clinical legal education under contemporary challenges: a comparative analysis and the Ukrainian experience during war

The article explores the role of legal clinics in the transformation of modern legal education amid systemic challenges, particularly armed conflict and the need to ensure effective access to justice for various population groups. The aim of the study is to determine the impact of clinical

legal education on the formation of professional competencies of future lawyers, as well as to justify the expansion of its functional purpose in crisis and post-crisis conditions. Emphasis is also placed on the fact that legal clinics influence the formation of a lawyer's professional identity. Through working with clients, students begin to realize that law is not merely a system of norms, but a tool for human protection. This is especially important in wartime conditions, when a significant part of requests concerns concrete life losses, risks, and needs rather than abstract legal constructs. Such experience fosters empathy, responsibility, and the ability to see the person behind the legal problem.

Particular attention is paid to the transformation of legal clinic activities during the period of martial law, when their functions transcend the traditional educational component and take on the characteristics of an important human rights and social mechanism at both local and national levels. Legal clinics provide free legal aid, support vulnerable categories of the population, participate in documenting violations, and contribute to the restoration of violated rights and the ensuring of justice. The study substantiates the need for the institutionalization of clinical legal education within the standards of higher education and the strengthening of its integration into educational programs through the use of interdisciplinary approaches and innovative teaching methods. It is concluded that legal clinics play a strategic role in forming a practice-oriented, socially responsible, and resilient system of legal education capable of effectively responding to modern challenges and ensuring the sustainable development of the legal profession and society as a whole.

Keywords: *legal clinic, clinical legal education, legal education, access to justice, wartime, professional competencies.*

*Дата першого надходження статті до видання: 14.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.04.2026 р.*

**УДК 342.7:305:378.096
DOI 10.31558/2786-5835.2026.1.2.4**

Дмитрук Ірина Миколаївна,
*кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри морського та господарського права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2228-0889>*

Бондарчук Наталія Валеріївна,
*кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри правознавства
Поліського національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8432-6275>*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК

Статтю присвячено забезпеченню прав людини в контексті дотримання принципу гендерної рівності у діяльності юридичних клінік. Дослідження направлене на пошук практико-орієнтованих рішень, які дають змогу окреслити повну картину щодо гендерних питань у роботі юридичних клінік. Розглянуто основні нормативно-правові акти, які врегульовують досліджуване питання. Встановлено, що діяльність юридичних клінік спрямована на проведення правопросвітницьких заходів, консультування, адвокації та інших видів діяльності.

Дотримання принципу гендерної рівності залежить від здатності студентів-клініцистів враховувати гендерні аспекти правових проблем, долати стереотипи та забезпечувати рівний підхід до кожного клієнта. Це входить до етичних компетентностей персоналу юридичної клініки. Визначено можливі шляхи дослідження цього питання: зовнішня робота клініки та внутрішній процес функціонування. Проаналізовано зовнішню роботу юридичної клініки. Запропоновано реалізовувати навчальну і соціальну функції. Навчальна функція виражається у поглибленні теоретичних знань та набутті практичних навичок щодо вирішення проблемних питань з приводу дотримання принципу гендерної рівності. Соціальна функція проявляється у доступі до інформації про реалізацію права на рівні права та можливості чоловіків та жінок. Проаналізовано внутрішній процес функціонування юридичної клініки, який може полягати у дотриманні рівної кількості представлених у практичній чи науковій роботі студентів чи студенток у різних заходах. Він не може обмежуватися тільки організаційними чи навчально-методичними аспектами. Це інструмент формування академічної справедливості, професійної етики та рівності можливостей. Визначено, що участь українських юридичних клінік у мережах на кшталт ENCLE сприяє обміну досвідом, впровадженню сучасних освітніх методик і наближенню національної системи клінічної освіти до європейських стандартів. Проаналізовано міжнародний досвід у діяльності юридичних клінік. Встановлено, що у Harvard Law School і Yale Law School функціонують спеціалізовані клініки, які займаються питаннями гендерно зумовленого та домашнього насильства.

Ключові слова: права людини, гендерна рівність, юридична клініка, професійна етика, рівність.

Постановка проблеми. У сучасному світі, коли міжнародні спори та конфлікти сприяють посиленню негативної тенденції до порушення правових принципів, дотримання та захист основоположних прав людини та гендерної рівності є ключовими пріоритетами сучасної правової держави. В Україні ситуація загострюється у зв'язку з проведенням бойових дій на її території. Тому проблема залишається особливо актуальною з поширенням гендерно зумовленого насильства та дискримінації. За даними дослідження «ООН Жінки – Україна. Подолання насильства щодо жінок та дівчат», значна частина жінок в Україні хоча б раз у житті зазнавала різних форм насильства, що свідчить про системний характер цієї проблеми [1]. Водночас лише незначний відсоток постраждалих звертається за правничою допомогою, що свідчить про наявність системних бар'єрів у реалізації права на правничу допомогу та ефективний захист.

Правова основа для забезпечення гендерної рівності в Україні передбачена статтею 24 Конституції України, яка надає рівні права жінкам і чоловікам [2], Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [3] та «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [4]. На рівні міжнародного права застосовні стандарти закріплені Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) [5] та Конвенцією Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок і домашнім насильством (Стамбульська конвенція) [6].

Водночас ефективна реалізація зазначених норм значною мірою залежить від наявності дієвих механізмів їх практичного втілення та забезпечення доступу до правової допомоги. Проблема гендерної рівності та її забезпечення вже

давно сформувала сукупність питань, які потребують наукового дослідження. Дотримання рівних прав та можливостей між чоловіками та жінками може існувати тільки в суспільстві, де втілюються у повсякденних діях і поведінці людей відповідні правові, моральні та етичні норми [7].

У цьому контексті юридичні клініки виступають як особливий інститут, що поєднує освітню функцію із соціальною місією. Вони є не лише осередком, платформою для вивчення теоретичних знань з галузей права, але й важливим інструментом забезпечення доступу до правничої допомоги для вразливих верств населення. Їх діяльність спрямована на інтеграцію навчального процесу з наданням правових консультацій, що сприяє формуванню у майбутніх юристів професійних навичок і правосвідомості. Водночас ефективність захисту прав людини в межах клінічної освіти значною мірою залежить від здатності студентів враховувати гендерні аспекти правових проблем, долати стереотипи та забезпечувати рівний підхід до кожного клієнта.

Із змісту наведених положень випливає, що принцип гендерної рівності та механізми його реалізації у роботі юридичних клінік України потребують уточнення, наукового дослідження та оформлення пропозицій щодо їх забезпечення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема гендерних досліджень займалося багато вчених-юристів, серед яких можна виділити таких: І. О. Грицай, А. Ф. Орешкова, Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко, В. О. Боняк, О. Ю. Дрозд, О. А. Гузьман. Проте варто зазначити, що їх роботи здебільшого направлені на визначення місця жінок, які працюють у поліції, або виконують іншу «чоловічу» за стереотипами роботу. Дотримання гендерної рівності як одного з основоположних прав людини у діяльності юридичних клінік у науковому плані не вивчалось.

Метою статті є процес забезпечення прав людини в контексті гендерної рівності у діяльності юридичних клінік та пошук практично орієнтованих рішень, які дають змогу окреслити повну картину щодо гендерних питань у роботі юридичних клінік.

Виклад основного матеріалу. Рівність прав чоловіків і жінок стала одним з ключових показників у дотриманні принципу паритетності правової парадигми. Гендерна упередженість може зіграти не на користь будь-якій організації чи державному органу.

Принцип «закон один для всіх» є актуальним та затребуваним у світі, але різноманітні інтерпретації можуть суттєво вплинути на його значущість у суспільній свідомості [8].

Це відображається і у діяльності юридичних клінік. Принцип гендерної рівності під час проведення правопросвітницьких заходів, консультування, дослідницька та інші види діяльності юридичних клінік підкреслюють ті ціннісні орієн-

тири, які обирає для себе кожна конкретна клініка. Дотримання цього принципу у діяльності юридичних клінік є важливим аспектом у сфері юридичної клінічної освіти, який показує ситуацію з теоретичної та практичної позицій.

Актуальним вбачається розробка та проведення наукового дослідження щодо дотримання гендерної рівності серед клінічного руху в Україні. Пошук практично орієнтованих рішень, які б дали змогу окреслити повну картину щодо гендерних питань у роботі юридичних клінік, може збалансувати дотримання рівних прав та можливостей для молоді обох статей. Адже дискримінація за такою ознакою є неприпустимим явищем в осередку захисту прав громадян, підвищення правової свідомості та правової культури серед населення.

Відповідно до п. 2.1.1 Стандартів діяльності юридичних клінік України, схвалених на Всеукраїнському з'їзді Асоціації юридичних клінік України від 19.06.2014 (в редакції від 04.12.2024) [9], юридична клініка створюється з метою закріплення здобувачами вищої освіти теоретичних знань і набуття ними практичних умінь і навичок професії правника; формування у них поваги до принципів права, прав людини; підвищення рівня правової культури населення; надання безоплатної правничої допомоги особам, які її потребують; здійснення правопросвіти та інших видів діяльності, які передбачені Стандартами.

Тому діяльність кожного студента-клініциста чи студентки-клініцистки або керівника/ці юридичної клініки, іншого персоналу повинна бути спрямована, зокрема, й на забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок. Поняття етичних компетенцій персоналу включає не тільки добродісну поведінку, але й повагу до прав людини, шанобливе ставлення до персоналу та клієнтів незалежно від їх національності, релігійної чи расової приналежності, громадянства, матеріального та соціального статусу тощо, реалізацію принципу інклюзії, відповідно до Стандартів [9]. Це включає дотримання гендерної рівності як у внутрішній роботі клініки, так і під час проведення заходів, консультування тощо. Принцип гендерної рівності може бути закріплений у Правилах прийому студентів до юридичної клініки або визначений у Положенні чи в етичних правилах.

Визначаючи можливі шляхи дослідження цього питання, треба розділити його на два аспекти: зовнішня робота клініки та внутрішній процес функціонування.

Аналізуючи зовнішню роботу юридичної клініки, можна вказати на важливості актуалізації забезпечення принципу гендерної рівності у проведенні правопросвіти та консультування. Тобто тут необхідно реалізовувати як навчальну, так і соціальну функції. Зокрема, навчальна буде виражатися у поглибленні теоретичних знань та набутті практичних навичок щодо вирішення проблемних питань щодо дотримання принципу гендерної рівності. Соціальна функція проявлятиметься у доступі до інформації про реалізацію права на рівні права й можливості чоловіків та жінок, правозастосування норм Закону України «Про забез-

печення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV [3] та іншого спеціального законодавства, яке врегульовує ці питання, а також підвищення рівня правової культури щодо запиту населення на забезпечення гендерної рівності.

Важливе значення буде мати реалізація науково-дослідної функції адже за допомогою неї кожна клініка зможе провести міні-дослідження, внутрішній моніторинг роботи щодо дотримання принципу гендерної рівності. Вказані заходи здійснюються у формі опитування, анкетування, написання наукової роботи (статті чи тез на конференцію). Результати такого дослідження необхідно довести до відома освітянської спільноти та серед населення для того, щоб показати важливість окресленого питання. Так впроваджуватиметься внутрішня робота клініки із забезпечення дотримання права на гендерну рівність.

Діяльність кожної юридичної клініки всередині визначатиметься не лише дотриманням кількісних показників представленості клініцистів та клініцисток у практичній чи науковій роботі, на різних заходах. З огляду на межі бачення дотримання принципу гендерної рівності тільки в організаційних чи навчально-методичних аспектах його можна розширити до визначення як інструменту формування академічної, професійної етики та рівності можливостей. Зокрема, дотримання принципу рівної представленості студентів і студенток у практичній та науковій діяльності є не формальною вимогою, а необхідною умовою якісної правової освіти. Такий підхід передбачає участь студентів та студенток у конференціях, судових дебатах, консультуванні клієнтів чи підготовці результатів наукових досліджень. На даному етапі реалізації принципу гендерної рівності важливим є створення продуктивної атмосфери для реального доступу до професійного зростання. В такому аспекті юридична клініка розглядається як платформа для теоретичного вивчення норм права, практичних навичок комунікації та прийняття рішень.

Нехтування правами людини в контексті дотримання гендерної рівності в діяльності юридичних клінік може призвести до негативних результатів. Зокрема, це проявлятиметься у неоднаковому підході до накопичення знань та практичного досвіду. В цьому випадку багато чого залежить від особистих рис характеру студента чи студентки. Адже бажання отримати додаткові знання та в межах юридичної клінічної освіти здобути додаткові практичні навички – це можливість, яка пропонується всім. Проте не кожен і не кожна із студентів бажає її використати. Тому принцип рівного доступу до освітніх можливостей в даному випадку тісно переплітається із принципом гендерної рівності.

Варто підкреслити, що застосування принципу гендерної рівності не є ознакою формалізму. Цей процес передбачає врахування індивідуальних здібностей кожного і кожної, мотивації та інтересів студентів, поєднаних з прозорими кри-

теріями залучення до різних видів діяльності. Такий підхід сприяє формуванню довіри, культури колективу та відповідального ставлення до результатів спільної роботи.

Дотримання принципу гендерної рівності під час організації навчального процесу визначає ті цінності, які для себе обрав навчальний заклад чи юридична клініка. Це показує вектор направленості, якою буде нова генерація правників: відкритою і справедливою чи закритою і вибірковою. І відповідь на це питання формується саме у щоденній практиці юридичної клініки. Тому вкрай важливо дослідити та визначити певні кількісні та якісні показники реалізації принципу гендерної рівності. Оскільки недосконала статистика у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків не дає змоги провести моніторинг рівності у доступі до якісної освіти, у можливості особистісного розвитку, професійного самовизначення та кар'єрного зростання [10].

Зокрема, в сучасному суспільстві все ще зберігається тривожна ситуація щодо дотримання принципу рівності між жінками та чоловіками. Зафіксована тенденція зменшення частки жінок у сфері освіти із кар'єрним зростанням. Жінки займають посади виховательок, учительок, викладачок, серед директорів закладів загальної середньої освіти чоловіків майже 40 відсотків, серед ректорів закладів вищої освіти – 90 відсотків, серед міністрів освіти за роки незалежності України – 83,3 відсотки [10]. Саме тому необхідно викоринити таку негативну тенденцію шляхом активації правопросвітницьких заходів серед учнів шкіл, студентства, формуючи у молодого покоління нові ціннісні орієнтири. Повинна формуватися гендерна культура, яка стане частиною повсякденного життя. Для цього потрібно запроваджувати гендерно-орієнтовані навчальні програми, проводити заходи, які сприяють підвищенню обізнаності населення щодо питань дотримання принципу гендерної рівності. Виховання нових поколінь у дусі рівності допоможе зменшити гендерні стереотипи і створити умови для справжньої співпраці.

В Україні інтеграція гендерно-чутливого підходу в діяльність юридичних клінік стикається з низкою викликів. Серед основних проблем – недостатній рівень спеціальної підготовки студентів/ток, відсутність уніфікованих методичних стандартів, обмежені ресурсні можливості, а також вплив соціальних стереотипів. У сукупності ці фактори істотно ускладнюють практичне впровадження гендерно-чутливих підходів у правничій допомозі.

Водночас зазначені труднощі формують і потенційні напрями для вдосконалення діяльності юридичних клінік. Зокрема, доцільним є запровадження обов'язкових навчальних модулів із гендерної чутливості для всіх учасників клінічної практики, створення спеціалізованих напрямів роботи з кейсами гендерно зумовленого насильства, а також залучення до консультування психологів і соціальних працівників. Окремого значення набуває розроблення єдиних методич-

них рекомендацій для юридичних клінік України, в яких буде закладений, в тому числі, і механізм реалізації принципу гендерної рівності, що дасть змогу стандартизувати підходи до консультивання та підвищити його якість.

Не менш важливою є міжнародна співпраця. Участь українських юридичних клінік у мережах на кшталт ENCLE сприяє обміну досвідом, впровадженню сучасних освітніх методик і наближенню національної системи клінічної освіти до європейських стандартів. Це особливо важливо в умовах трансформації правової системи України та її інтеграції до європейського правового простору.

Міжнародний досвід у діяльності юридичних клінік свідчить про те, що гендерна рівність розглядається не лише як етичний принцип, а й як обов'язковий компонент професійної підготовки юристів та показник якісної правової допомоги. Одним із найбільш показових прикладів є практика США, де при провідних юридичних школах, як-от Harvard Law School і Yale Law School, функціонують спеціалізовані клініки, які займаються питаннями гендерно зумовленого та домашнього насильства. Зокрема, у Harvard Law School діє Program on Gender Violence, яка поєднує клінічну юридичну практику з дослідженням та підтримкою постраждалих осіб. Студенти/ки беруть участь у справах, пов'язаних із домашнім насильством, сексуальними домаганнями та дискримінацією, забезпечуючи повний юридичний супровід клієнтів – від первинних консультацій до представництва в судах і взаємодії з державними органами [11]. Подібно до цього, Yale Law School організовує клінічні програми, орієнтовані на правовий захист вразливих соціальних груп, включаючи жінок, які постраждали від насильства, й осіб, що зіштовхнулися з дискримінацією [12].

Ці клініки приділяють увагу не лише правовим аспектам, але й психологічному супроводу клієнтів, сприяючи формуванню у студентів/ток комплексного розуміння проблеми та навичок міждисциплінарної роботи. Також значною перевагою є занурення студентів/ток у реальні соціальні виклики, що сприяє розвитку їхньої чутливості до гендерних питань і підвищує загальний рівень професійної компетентності.

Європейський підхід до юридичних клінік широко представлений мережею ENCLE, яка розробляє стандарти клінічної освіти з обов'язковим впровадженням гендерно-чутливого підходу. Особлива увага приділяється «методу гендерно-чутливого інтерв'ю», який дає змогу уникнути повторної травматизації клієнтів і передачі провини жертвам [13]. У багатьох європейських країнах – Німеччині, Польщі, Іспанії – юридичні клініки активно впроваджують міждисциплінарний підхід, залучаючи психологів, соціальних працівників та медіаторів. Завдяки цьому забезпечується комплексний захист прав людини, особливо у випадках насильства в сім'ї та дискримінації на ринку праці.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що юридична клінічна освіта відіграє важливу роль у забезпеченні прав людини та встановленні гендерної рівності, поєднуючи освітні, наукові та практичні функції. Можна впевнено говорити, що юридичні клініки є осередком впровадження якісних правових змін у суспільстві, адже вони сприяють підвищенню правової культури та правосвідомості населення, якісної підготовці майбутніх юристів, здатних діяти професійно, етично та з урахуванням принципів недискримінації.

На міжнародному рівні ефективність юридичних клінік залежить від спеціалізації, міждисциплінарного підходу та системного впровадження гендерно-чутливих стандартів у навчальний процес та практичну діяльність. Практики провідних навчальних закладів та мереж клінічної юридичної освіти показують, що поєднання юридичного, психологічного та соціального складників значно підвищує якість захисту прав осіб, які постраждали від дискримінації чи насильства, забезпечуючи більш комплексне вирішення їхніх правових проблем.

Для України це означає необхідність подальшого розвитку юридичної клінічної освіти, вдосконалення методичної бази, розширення програм підготовки студентів з акцентом на гендерну чутливість, а також посилення інтеграції міжнародних практик і стандартів. Велике значення має також розвиток співпраці юридичних клінік, правозахисних організацій та соціальних служб, що сприятиме формуванню більш ефективної системи підтримки вразливих категорій населення.

Список використаних джерел

1. ООН Жінки – Україна. Подолання насильства щодо жінок та дівчат. *UN Women*. URL: <https://share.google/jOeqIQsG9OIGEWFgM> (дата звернення: 17.04.2026).
2. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Ст. 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.04.2026).
3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 25.04.2026).
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 25.04.2026).
5. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 18.12.1979, ратифікована Україною 12.03.1981. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 25.04.2026).
6. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству (Стамбульська конвенція), відкрита до підписання 11.05.2011. Україною підписана 07.11.2011, ратифікована 20.06.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 25.04.2026).
7. Грицай І. О. Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика: монографія. Київ: «Хай-Тек Прес», 2018. 560 с.
8. Тельман А. Проблема гендеру в правовій парадигмі: рівність та справедливість (дослідження). *Український політико-правовий дискурс*. 2024. URL: <https://unba.org.ua/publications/9798-problema-genderu-v-pravovij-paradigmi->

9. Стандарти діяльності юридичних клінік України, схвалені на Всеукраїнському з'їзді Асоціації юридичних клінік України від 19 червня 2014 року (в редакції від 4 грудня 2024 р.). URL: https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2025/04/Standarty_YUK_nova_re-daktsiya_2024.pdf
10. Розпорядження КМУ «Про схвалення Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року та затвердження операційного плану заходів на 2022–2024 роки з її реалізації» від 20 грудня 2022 р. № 1163-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 25.04.2026).
11. Clinical and Experiential Learning (Gender Violence Program). *Harvard Law School*. URL: <https://hls.harvard.edu/clinics/> (дата звернення: 17.04.2026).
12. Clinics and Experiential Learning. *Yale Law School*. URL: <https://law.yale.edu/clinics> (дата звернення: 17.04.2026).
13. European Network for Clinical Legal Education (ENCLE). URL: <https://encle.org/> (дата звернення: 17.04.2026).
14. Наливайко Л. Р., Марценюк Л. В. Права жінок та гендерна рівність в Україні: проблеми теорії та практики. *Приватне та публічне право*. № 1/2022. С. 61–66. URL: https://pp-law.in.ua/archive/1_2022/11.pdf

Iryna Dmyrtuk, Nataliia Bondarchuk. Ensuring human rights in the context of gender equality in the activities of legal clinics

The article is devoted to ensuring human rights in the context of compliance with the principle of gender equality in the activities of legal clinics. The study is aimed at finding practical-oriented solutions that allow us to outline a complete picture of gender issues in the work of legal clinics. The main normative legal acts regulating the researched issue are considered. It has been established that the activities of legal clinics are aimed at conducting legal education activities, consulting, advocacy and other types of activities. Adherence to the principle of gender equality depends on the ability of clinician students to take into account the gender aspects of legal problems, overcome stereotypes and ensure an equal approach to each client. This is included in the ethical competences of the staff of the legal clinic. Possible ways of researching this issue have been determined: the external work of the clinic and the internal process of functioning. The external work of the legal clinic was analyzed. It is proposed to implement educational and social functions. Educational will be expressed in deepening theoretical knowledge and acquiring practical skills in solving problematic issues related to compliance with the principle of gender equality. The social function will be manifested in access to information about the realization of the right to equal rights and opportunities for men and women. The internal process of functioning of the legal clinic is analyzed, which may consist in observing an equal number of students represented in practical or scientific work in various events. It cannot be limited only to organizational or educational and methodological aspects. It is a tool for shaping academic justice, professional ethics and equality of opportunity. It was determined that the participation of Ukrainian legal clinics in networks such as ENCLE contributes to the exchange of experience, the implementation of modern educational methods and the approximation of the national system of clinical education to European standards. International experience in the activities of legal clinics is analyzed. It has been established that Harvard Law School and Yale Law School operate specialized clinics that deal with issues of gender-based and domestic violence.

Keywords: *human rights, gender equality, legal clinic, professional ethics, equality.*

*Дата першого надходження статті до видання: 18.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.04.2026 р.*

Григор'єва Вікторія Василівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права
Маріупольського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4997-803X>

ЮРИДИЧНА КЛІНІКА ЯК СОЦІАЛЬНО-ОСВІТНЯ ІНСТИТУЦІЯ: ООНВЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено необхідність оновлення функціонального призначення юридичних клінік в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що сучасний розвиток правничої освіти, заснований на компетентнісному підході, зумовлює зростання ролі юридичних клінік як ефективного інструменту формування професійних компетентностей майбутніх правників, поєднання теоретичної підготовки з практичною діяльністю та набуття досвіду правозастосування. На підставі аналізу науково-практичних підходів до визначення сутності та функцій юридичних клінік, а також розвитку юридичного клінічного руху в Україні, зокрема з урахуванням наявних підходів до його періодизації, встановлено тенденцію до поступового розширення їх функціонального призначення та ускладнення змісту діяльності.

Встановлено, що в умовах воєнного стану змінюється характер правових потреб учасників юридичних клінік, які набувають комплексного характеру та поєднують юридичні, соціальні та психоемоційні аспекти. Водночас обґрунтовано, що діяльність юридичних клінік здійснюється в умовах багаторівневої вразливості (multi-layer vulnerability environment), яка охоплює не лише клієнтів, але й здобувачів правничої освіти, викладачів та інших учасників клінічного процесу, що зумовлює додаткове психоемоційне навантаження та впливає на ефективність взаємодії.

Дослідженням встановлено важливість врахування психологічно чутливого підходу до надання правової допомоги та визначено його значення для ефективності клінічної діяльності. Доведено, що в умовах воєнного стану зазначений підхід має бути розширений шляхом врахування психоемоційного стану здобувачів правничої освіти, які можуть виступати не лише суб'єктами надання правової допомоги, але й носіями власного травматичного досвіду, що впливає на процес професійної підготовки та результати навчання.

За результатами дослідження запропоновано теоретичні підходи до впровадження змін у діяльності юридичних клінік, що передбачають інтеграцію психологічно чутливого компоненту в освітню та практичну діяльність, розвиток рефлексивних і супервізійних практик, а також формування подвійно орієнтованої моделі клінічної освіти.

Ключові слова: юридичні клініки; правнича освіта; воєнний стан; психологічно чутливий підхід; багаторівнева вразливість; клінічна освіта; професійні компетентності.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення діяльності юридичних клінік в умовах воєнного стану, який вплинув не лише на характер правових потреб населення, але й на всіх учасників клінічної діяльності. Сучасні юридичні клініки функціонують у середовищі підвищеного соціального та психоемоційного навантаження, що стосується як клієнтів, так і здобувачів правничої освіти, викладачів та інших суб'єктів, залучених до організації їх роботи.

З одного боку, клієнти юридичних клінік, зокрема військовослужбовці, ветерани, внутрішньо переміщені особи, звертаються з комплексними проблемами, що поєднують юридичні, соціальні та психоемоційні аспекти. З іншого боку, здобувачі правничої освіти, які беруть участь у діяльності юридичних клінік, також можуть мати власний досвід переживання війни або перебувати під впливом пов'язаних із нею факторів, що обумовлює додаткове психоемоційне навантаження у процесі клінічної діяльності.

У цих умовах юридична клініка перестає бути виключно освітнім інструментом або механізмом надання правової допомоги та набуває ознак складної соціально-освітньої платформи, функціонування якої відбувається в умовах взаємодії різних форм вразливості. Це зумовлює необхідність формування нових підходів до організації діяльності юридичних клінік, зокрема впровадження психологічно чутливого підходу, що враховує психоемоційний стан усіх учасників клінічного процесу.

Попри наявність досліджень, присвячених ролі юридичних клінік у системі правничої освіти, питання їх функціонування в умовах такої подвійної (а фактично – багаторівневої) вразливості залишаються недостатньо розробленими. У цьому контексті діяльність юридичних клінік доцільно розглядати як таку, що здійснюється в середовищі *«multi-layer vulnerability environment»*, що і визначає актуальність цього дослідження.

Метою дослідження є осмислення трансформації функціонального призначення юридичних клінік в умовах воєнного стану через аналіз їх розвитку, сучасних викликів та впровадження психологічно чутливого підходу до клінічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження діяльності юридичних клінік демонструють еволюцію їх функціонального призначення від виключно освітнього інструменту до комплексного механізму забезпечення доступу до правосуддя та соціальної підтримки вразливих груп населення. У міжнародній доктрині ця трансформація найбільш повно відображена в межах концепції *clinical legal education (CLE)*.

Класичні підходи до клінічної правничої освіти обґрунтовані у працях W. P. Quigley, який визначає юридичну клініку як середовище інтеграції теоретичних знань і практичних навичок через безпосередню роботу з клієнтами [3, с. 449–456]. Подальший розвиток цієї концепції здійснено R. Stuckey, який підкреслює необхідність практико-орієнтованого навчання як обов'язкового складника сучасної правничої освіти [5]. Водночас M. M Barry @ colleagues акцентує на соціальній місії юридичних клінік, зокрема їх ролі у забезпеченні соціальної справедливості та доступу до правової допомоги [1].

Окремого розвитку в межах американської правничої доктрини набув напрям, пов'язаний із діяльністю юридичних клінік у сфері захисту прав ветера-

нів. Зокрема, діяльність спеціалізованих клінік, як-от Yale Law School Veterans Legal Services Clinic та Harvard Law School Veterans Legal Clinic, демонструє інтеграцію правової допомоги з урахуванням специфіки психоемоційного стану клієнтів, зокрема осіб, які зазнали травматичного досвіду під час військової служби. У цьому контексті досвід юридичних клінік США свідчить, що ефективна правова допомога військовослужбовцям і ветеранам потребує врахування не лише юридичних, але й психоемоційних аспектів їх стану, що наближає клінічну діяльність до підходів, орієнтованих на роботу з травматичним досвідом [4].

Важливим теоретичним підґрунтям такого підходу є концепція «trauma-informed lawyering», розроблена S. Katz, яка передбачає врахування травматичного досвіду клієнта в процесі правового консультування та необхідність модифікації поведінки юриста з метою запобігання повторній травматизації [2]. У межах цієї концепції юридична клініка розглядається не лише як інструмент надання правової допомоги, але і як освітнє середовище формування навичок роботи з травматизованими клієнтами.

Водночас міжнародні дослідження переважно зосереджені на клієнтоцентричному підході, залишаючи поза увагою психоемоційний стан самих здобувачів правничої освіти. У цьому контексті українські реалії, зумовлені воєнним станом, формують нові виклики для діяльності юридичних клінік.

У національній правничій науці розвиток юридичних клінік доцільно розглядати у контексті трансформації підходів до правничої освіти загалом. Зокрема, В. Комаров, обґрунтовуючи компетентнісний підхід до організації вищої юридичної освіти, підкреслює орієнтацію освітнього процесу на досягнення професійних компетентностей майбутніх правників та необхідність формування інноваційних моделей навчання [10, с. 20–37]. У цьому контексті юридичні клініки виступають як один із ключових інструментів реалізації такої моделі, забезпечуючи поєднання теоретичної підготовки з практичною діяльністю. Сучасні дослідження розвивають зазначений підхід: Р. Ю. Келемен розглядає юридичну клініку як ефективний засіб формування професійних навичок і правничого мислення [9, с. 114–127], тоді як Є. Дуліба та В. Теремецький акцентують на її подвійній ролі як форми навчання і механізму реалізації права на правову допомогу [8, с. 132–139]. Організаційно-правові засади діяльності юридичних клінік аналізує А. А. Шелепа [14]. Отже, юридичні клініки постають як важливий складник реалізації компетентнісної моделі правничої освіти, однак їх трансформація в умовах воєнного стану та врахування психоемоційних аспектів діяльності залишаються недостатньо дослідженими.

У вітчизняній доктрині розвиток юридичних клінік пов'язується також із тенденцією до їх спеціалізації. Зокрема, А. В. Галай обґрунтовує доцільність переходу від універсальної моделі діяльності юридичних клінік до спеціалізова-

них форм, що забезпечують більш глибоку підготовку здобувачів та підвищення якості правової допомоги [7, с. 10–18].

Отже, юридичні клініки в українській доктрині постають як багатофункціональний інститут, однак питання їх трансформації в умовах воєнного стану та врахування психоемоційних аспектів діяльності залишаються недостатньо дослідженими. У сучасних умовах така спеціалізація може отримати подальший розвиток через формування напрямів діяльності юридичних клінік, орієнтованих на роботу з вразливими категоріями клієнтів, зокрема військовослужбовцями та ветеранами, що потребує врахування їх психоемоційного стану.

Важливу роль у формуванні сучасного бачення діяльності юридичних клінік в Україні відіграє Асоціація юридичних клінік України, яка розробила Стандарти діяльності юридичних клінік України, що визначають основні принципи їх функціонування [12; 13]. Водночас аналіз цих стандартів свідчить про відсутність системного врахування психологічного компонента у діяльності клінік.

Після 2022 року в Україні спостерігається зростання інтересу до проблематики доступу до правової допомоги в умовах воєнного стану, зокрема щодо військовослужбовців та внутрішньо переміщених осіб. У цьому контексті аналітичні матеріали Координаційного центру з надання правової допомоги підтверджують значне зростання кількості звернень від зазначених категорій осіб та ускладнення характеру правових проблем [11].

Отже, аналіз міжнародних та національних джерел дає змогу зробити висновок про наявність наукової прогалини, що полягає у відсутності комплексного підходу до дослідження діяльності юридичних клінік в умовах воєнного стану з урахуванням як потреб клієнтів, так і психоемоційного стану здобувачів правничої освіти. Це зумовлює необхідність формування нової концептуальної моделі юридичної клініки, яка інтегрує правовий, соціальний та психологічно чутливий складники.

Виклад основного матеріалу. Розвиток юридичних клінік в Україні характеризується поступовою інституціоналізацією та розширенням їх функціонального призначення. Важливим етапом наукового осмислення цього процесу є спроби періодизації діяльності юридичних клінік, що дають змогу систематизувати їх еволюцію у контексті змін правничої освіти.

Зокрема, Н. Б. Арабаджи пропонує періодизацію розвитку юридичних клінік, розглядаючи їх як інноваційну форму реалізації юридичної освіти та підкреслюючи поступовий перехід від експериментальної моделі до інституційно закріпленого елемента освітнього процесу [6, с. 158–161]. Такий підхід є важливим для розуміння логіки становлення клінічного руху в Україні.

Формування інституційних засад діяльності юридичних клінік значною мірою пов'язане з діяльністю Асоціація юридичних клінік України, яка забезпечила розробку стандартів їх функціонування та методичний супровід [13].

Водночас сучасні умови функціонування правничої освіти в Україні, зумовлені воєнним станом, актуалізують необхідність подальшого розвитку підходів до періодизації. Зокрема, наявні наукові моделі не повною мірою враховують вплив воєнних дій на зміст діяльності юридичних клінік та характер правових потреб їх клієнтів.

Зростання кількості звернень від військовослужбовців, ветеранів та внутрішньо переміщених осіб підтверджується аналітичними матеріалами Координаційного центру з надання правової допомоги [11], що свідчить про зміну структури правових запитів.

У зв'язку з цим доцільним є доповнення наявних підходів до періодизації шляхом виокремлення сучасного етапу розвитку юридичних клінік, що формується в умовах воєнного стану. Цей етап характеризується не лише кількісними змінами у діяльності клінік, але й якісною трансформацією змісту правової допомоги.

На відміну від попередніх етапів, сучасний період розвитку юридичних клінік пов'язаний із необхідністю врахування комплексного характеру правових проблем, які поєднують юридичні, соціальні та психоемоційні аспекти. У цьому контексті доцільним є врахування підходів «trauma-informed lawyering», обґрунтованих S. Katz, що передбачають адаптацію правової допомоги до стану клієнта [2].

Отже, сучасний етап розвитку юридичних клінік доцільно розглядати як окрему фазу їх еволюції, що відображає трансформацію їх функціонального призначення та формування нових підходів до клінічної діяльності.

Сучасні умови функціонування юридичних клінік, зумовлені воєнним станом, актуалізують необхідність переосмислення підходів до надання правової допомоги. Зростання кількості звернень від осіб, які мають травматичний досвід (військовослужбовці, ветерани, внутрішньо переміщені особи), обумовлює потребу врахування не лише юридичних, але й психоемоційних аспектів правових проблем.

У міжнародній правничій доктрині відповідь на ці виклики сформульована в межах концепції «trauma-informed lawyering», розробленої S. Katz, яка передбачає адаптацію правового консультування до психологічного стану клієнта та необхідність уникнення його повторної травматизації [2]. У межах цього підходу юридична клініка розглядається не лише як інструмент надання правової допомоги, але і як освітнє середовище, в якому здобувачі опановують навички роботи з вразливими категоріями клієнтів.

Водночас важливим аспектом клінічної освіти є формування здатності до професійної рефлексії. У цьому контексті принципове значення має підхід W. P. Quigley, який підкреслює, що ключовим елементом навчального процесу в юридичній клініці є саме самооцінка здобувача. Як зазначає дослідник, вирішальне значення має здатність студента до самостійного аналізу власної діяльності,

що забезпечує розвиток навичок самонавчання та професійного вдосконалення [3, с. 449–456].

Зокрема, ідея пріоритетності саморефлексії проявляється у зміні ролі викладача: він не лише оцінює діяльність здобувача, а сприяє формуванню його здатності до критичного самоаналізу. Такий підхід є особливо важливим у роботі з клієнтами, які мають травматичний досвід, оскільки вимагає від здобувача усвідомлення власних емоційних реакцій та їх впливу на процес правового консультування.

У цьому контексті юридична клініка виступає як середовище формування не лише професійних знань і навичок, але й психологічної готовності майбутнього юриста до роботи в умовах підвищеної соціальної вразливості клієнтів.

Разом з тим, в умовах воєнного стану зазначений підхід набуває нового змісту. На відміну від класичної моделі, де основна увага приділяється клієнту як носію травматичного досвіду, сучасні українські реалії зумовлюють необхідність врахування психоемоційного стану самих здобувачів правничої освіти. Зокрема, окремі здобувачі можуть бути учасниками бойових дій або мати власний досвід переживання війни.

Це обумовлює формування подвійно орієнтованого підходу до діяльності юридичних клінік, який передбачає врахування психологічного стану клієнта та психоемоційного навантаження здобувача.

У межах такого підходу особливого значення набувають:

- розвиток навичок саморефлексії;
- супервізія клінічної діяльності;
- формування психологічної стійкості майбутніх юристів.

Отже, психологічно чутливий підхід у діяльності юридичних клінік в умовах воєнного стану треба розглядати як комплексний елемент їх функціонування, що поєднує правову допомогу, освітню підготовку та врахування психоемоційних аспектів взаємодії як з клієнтом, так і з самим здобувачем.

Проведене дослідження дає змогу дійти висновку, що діяльність юридичних клінік в Україні зазнала суттєвої еволюції – від експериментальної форми практичної підготовки здобувачів до інституційно оформленого елементу правничої освіти та механізму забезпечення доступу до правової допомоги.

Аналіз підходів до періодизації розвитку юридичних клінік свідчить про поступове розширення їх функціонального призначення. Водночас сучасні умови воєнного стану зумовлюють необхідність доповнення наявних підходів шляхом виокремлення нового етапу розвитку, що характеризується трансформацією змісту діяльності юридичних клінік.

Висновки. Встановлено, що правові проблеми клієнтів у сучасних умовах мають комплексний характер і поєднують юридичні, соціальні та психоемоційні

аспекти, що обумовлює необхідність впровадження психологічно чутливого підходу до надання правової допомоги, узгодженого з концепцією «trauma-informed lawyering».

Обґрунтовано, що в умовах воєнного стану зазначений підхід має бути розширений і на здобувачів правничої освіти, які можуть мати власний травматичний досвід, що зумовлює необхідність формування подвійно орієнтованої моделі діяльності юридичних клінік.

У цьому контексті особливого значення набуває розвиток навичок само-рефлексії здобувачів, що відповідає підходу W. P. Quigley, згідно з яким здатність до самостійного аналізу власної діяльності є ключовою умовою професійного становлення юриста.

З урахуванням отриманих результатів подальший розвиток діяльності юридичних клінік доцільно пов'язувати зі впровадженням практичних механізмів адаптації їх функціонування до умов воєнного стану. Зокрема, йдеться про:

- інтеграцію елементів психологічно чутливого підходу у процес правового консультування, що передбачає розвиток навичок комунікації з клієнтами, які мають травматичний досвід;
- запровадження супервізійних та рефлексивних практик у діяльності юридичних клінік, спрямованих на підтримку здобувачів та формування їх професійної стійкості;
- удосконалення методичного забезпечення клінічної освіти шляхом включення компонентів, пов'язаних із роботою в умовах підвищеного психоемоційного навантаження;
- розвиток міждисциплінарної взаємодії юридичних клінік з фахівцями у сфері психологічної допомоги з метою належного реагування на комплексні потреби клієнтів.

Отже, юридична клініка в умовах воєнного стану трансформується у мультифункціональну платформу, яка поєднує освітній, соціальний та психологічно чутливий складники діяльності, що потребує подальшого нормативного, методичного та наукового забезпечення.

Список використаних джерел

1. Barry M. M., Dubin J. C., Joy P. A. Clinical Education for this Millennium: The Third Wave *Clinical Law Review*. 2000. Vol. 7:1. URL: <https://ssrn.com/abstract=2548228>
2. Katz S., Halder D. The pedagogy of trauma-informed lawyering'. *Clinical Law Review*. 2016. № 22(2). P. 359–393. URL: https://www.law.nyu.edu/sites/default/files/upload_documents/Katz%20-%20Halder%20Pedagogy%20of%20Trauma-Informed%20Lawyering.pdf
3. Quigley W. P. Introduction to clinical teaching for the new clinical law professor. *Clinical Law Review*. 1995. № 1. P. 449–456. URL: <https://ideaexchange.uakron.edu/akronlawreview/vol28/iss3/7/>
4. Simpson E. G. III, Collins G. L. Serving Those Who Served. *University of Richmond UR Scholarship Repository*. 2014. URL: <https://scholarship.richmond.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1088&context=law-student-publications>

5. Best Practices for Legal Education: A Vision and a Road Map/ R. Stuckey et al. 2007. Columbia, SC: Clinical Legal Education Association. URL: <https://scispace.com/pdf/best-practices-for-legal-education-a-vision-and-a-road-map-2ohhuqfn2m.pdf>
6. Арабаджи Н. Б. Юридична клініка як інноваційна форма реалізації юридичної освіти *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2024. С. 158–161. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/36>
7. Галай А. В. Спеціалізація юридичних клінік в Україні: quo vadis. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 1. С. 10–18. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/Osnovni-navchalni-komponenty-yurydychnoyi-klinichnoyi-osvity.pdf>
8. Дуліба Є., Теремецький В. Юридична клініка як форма навчання і забезпечення реалізації права на правову допомогу. *Приватне право і підприємництво*. 2022. Вип. 21. С. 132–139. DOI: <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2022.21.15>
9. Келемен Р. Ю. Роль юридичної клініки в професійній підготовці майбутніх фахівців з правознавства. *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*. 2017. № 5. С. 114–127. URL: https://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2019/63/part_2/19.pdf
10. Комаров В. В. Вища юридична освіта України: нові виміри. *Право України*. 2017. № 10. С. 20–37. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001432211>
11. Координаційний центр з надання правової допомоги. *Річний звіт 2023*. <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/zvit-systemy-bpd-2023-2.pdf>
12. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: Наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серп. 2006 р. № 592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>
13. Стандарти діяльності юридичних клінік в Україні: схвалені Всеукраїнським з'їздом Асоціації юридичних клінік України 19 червня 2014 року. *Асоціація юридичних клінік України*. URL: <https://legalclinics.in.ua/standarty-diyalnosti-yurydychnyh-klinik-ukrayiny>
14. Шелепа А. А. Організаційно-правові засади діяльності юридичної клініки вищого навчального закладу України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. Т. 2, № 2. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.46>

Viktoriia Grygor'yeva. Legal clinic as a socio-educational institution: transformation of its activities under martial law

The article examines the need to update the functional purpose of legal clinics under conditions of martial law. It is substantiated that the modern development of legal education, based on the competency-based approach, determines the increasing role of legal clinics as an effective tool for developing professional competencies of future lawyers, combining theoretical training with practical activity and acquiring law enforcement experience. Based on the analysis of scientific and practical approaches to defining the essence and functions of legal clinics, as well as the development of the clinical legal education movement in Ukraine, including existing approaches to its periodization, a tendency towards the gradual expansion of their functional purpose and increasing complexity of their activities has been identified.

It is established that under martial law the nature of legal needs of legal clinic participants is changing, acquiring a complex character and combining legal, social, and psycho-emotional aspects. At the same time, it is substantiated that the activities of legal clinics are carried out within a multi-layer vulnerability environment, which includes not only clients but also law students, academic staff, and other participants of the clinical process, resulting in additional psycho-emotional burden and affecting the effectiveness of interaction.

The study confirms the importance of applying a psychologically sensitive approach to legal assistance and determines its significance for the effectiveness of clinical activity. It is proved that under martial law this approach should be expanded by taking into account the psycho-emotional condition of law students, who may act not only as providers of legal assistance but also as individuals with their own traumatic experience, which affects the process of professional training and learning outcomes.

As a result of the research, theoretical approaches to updating the activities of legal clinics are proposed, including the integration of a psychologically sensitive component into educational and practical activities, the development of reflective and supervisory practices, as well as the formation of a dual-oriented model of clinical legal education.

Keywords: legal clinics; legal education; martial law; psychologically sensitive approach; multi-layer vulnerability environment; clinical legal education; professional competencies.

*Дата першого надходження статті до видання: 13.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.04.2026 р.*

УДК: 34:004

DOI 10.31558/2786-5835.2026.1.2.6

Калаченкова Катерина Олександрівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри господарського та адміністративного права
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0720-2476>

РОЛЬ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК У РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ЗЕЛЕНОГО КУРСУ В УМОВАХ ДИДЖИТАЛІЗАЦІЇ

У статті проведено наукове дослідження ролі юридичних клінік як інституційного механізму реалізації політики зеленого курсу (European Green Deal) в умовах глобальної диджиталізації суспільних відносин. Актуальність теми зумовлена необхідністю імплементації Україною стандартів Європейського Союзу щодо кліматичної нейтральності та сталого розвитку, що в національних реаліях набуває характеру «подвійного переходу» (Twin Transition) – поєднання екологічної трансформації з цифровим розвитком. Метою статті є визначення правової ролі юридичних клінік у реалізації політики зеленого курсу та аналіз впливу диджиталізації на їх функціонування як інструменту забезпечення ефективної екологічної політики держави.

У межах дослідження здійснено аналіз наукових робіт вчених, а також архітектури законодавства національного та міжнародного рівнів, що регулює питання екологічного та цифрового розвитку. Звернено увагу, що юридичні клініки, окрім освітньої функції, виконують критичну соціальну місію, виступаючи посередниками у забезпеченні доступу до екологічного правосуддя відповідно до положень Орхуської конвенції.

Наукова новизна роботи полягає в обґрунтуванні концептуальної трирівневої моделі трансформації юридичних клінік. Перший рівень передбачає спеціалізацію через створення екологічних клінік; другий – технологізацію шляхом функціонування у форматі «цифрових лабораторій» для роботи з Big Data та інструментами LegalTech; третій – масштабування у міжуніверситетські мережеві «зелені офіси». Доведено, що використання диджитал-інструментів (електронних платформ, реєстрів та систем моніторингу) дає змогу клінікам ефективно долати інституційну розірваність, забезпечуючи інклюзивність захисту екологічних прав громадян. Сформульовано висновки щодо необхідності інтеграції юридичних клінік у систему цифрового екологічного врядування як суб'єктів, що забезпечують горизонтальну взаємодію між державою, наукою та суспільством.

Ключові слова: юридична клініка, зелена економіка, зелений курс, Green Deal, довкілля, диджиталізація, цифрова трансформація, екологічне врядування, цифрові лабораторії, «зелені офіси», екологічні права, LegalTech, правове регулювання, доступ до правосуддя, державна політика, сталий розвиток, аграрний сектор, екологічна політика, євроінтеграція.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку правових систем характеризується посиленням ролі екологічного компонента у формуванні державної політики та трансформацією економічних моделей у напрямі сталого розвитку. У цьому контексті особливого значення набуває реалізація політики «зеленого курсу», яка на рівні Європейського Союзу закріплена у стратегічному документі – Європейському зеленому курсі (European Green Deal, далі – EGD) [1; 2], що визначає комплекс заходів, спрямованих на досягнення кліматичної нейтральності, розвиток зеленої економіки та забезпечення балансу між економічним зростанням і захистом довкілля [3]. Для України, в умовах повоєнного відновлення, імплементація EGD набуває ознак «подвійного переходу» (Twin Transition) [4], де екологічна трансформація нерозривно пов'язана з диджиталізацією суспільних відносин.

Нормативну основу цього процесу становлять Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [5], а також стратегічні документи у сфері цифрової трансформації, зокрема Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України [6], Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року [7], Рамка цифрової компетентності громадян України [8]. Вказані акти визначають необхідність інтеграції екологічних та цифрових підходів у процес державного управління, що актуалізує питання пошуку ефективних інституційних механізмів реалізації відповідної політики.

Водночас реалізація політики зеленого курсу не може обмежуватися діяльністю органів державної влади, оскільки передбачає активну участь інститутів громадянського суспільства, зокрема у сфері забезпечення доступу до правової допомоги, підвищення рівня правової обізнаності населення та участі у прийнятті екологічно значущих рішень. Це корелюється з положеннями Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) [9; 10]. У цьому контексті особливого значення набувають юридичні клініки, які, поєднуючи освітню та соціальну функції, забезпечують практичну підготовку майбутніх правників та одночасно сприяють реалізації прав громадян, у тому числі у сфері екологічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі «зелений курс» розглядається не просто як сукупність екологічних ініціатив, а як нова модель правового та економічного розвитку, що поєднує екологічні цілі із соціальною справедливістю та цифровою трансформацією (J. Jans, H. Vedder) [11]. Питання екологічного врядування та доступу до правосуддя (згідно з Орхуською конвенцією) досліджували E. Fisher, B. Lange, E. Scotford [12]. Значення клінічної освіти як інструменту соціальної справедливості обґрунтовано у праці

F. S. Bloch [13]. R. Susskind наголошує, що цифрові технології докорінно змінюють модель надання юридичної допомоги [14]. К. Калаченкова також звертає увагу на розвиток юридичної клінічної освіти в умовах диджиталізації [15]. Проте, попри значний масив досліджень еко-політики та диджиталізації (цифровізації) окремо, роль юридичних клінік як суб'єктів реалізації «зеленого курсу» в умовах тотальної диджиталізації залишається недостатньо висвітленою. Зокрема, потребує опрацювання модель міжуніверситетської мережевої взаємодії як інструменту цифрового ековрядування.

Метою статті є визначення правової ролі юридичних клінік у реалізації політики «зеленого курсу» та аналіз впливу диджиталізації на їх функціонування як інструменту забезпечення ефективної екологічної політики держави.

Виклад основного матеріалу. Політика зеленого курсу в Європейському Союзі є системним правовим явищем, що охоплює комплекс нормативних, стратегічних та інституційних механізмів, спрямованих на досягнення кліматичної нейтральності, трансформацію економіки та забезпечення сталого розвитку. Її правовий фундамент базується на первинному праві ЄС, а саме ст. 191 Договору про функціонування Європейського Союзу визначає основоположні цілі політики Союзу щодо довкілля (збереження довкілля, захист здоров'я людини, раціональне використання природних ресурсів тощо) [16; 17].

Окрім первинного права, нормативний масив регулювання формується через систему вторинного права, концептуальним вектором якої виступає Європейський зелений курс (European Green Deal – EGD). Представлений Європейською Комісією у 2019 році, EGD визначає стратегічну дорожню карту трансформації ЄС у кліматично нейтральний блок до 2050 року. Правова сутність EGD полягає у запровадженні моделі сталого розвитку, де економічне зростання відокремлюється від вичерпного використання ресурсів, а перехід до екологічно безпечної економіки базується на принципах справедливості та соціальної інклюзивності, забезпечуючи, щоб жоден регіон чи громадянин не залишилися поза увагою у процесі трансформації [1; 2]. Імперативний характер цієї політики був посилений прийняттям Європейського кліматичного закону (Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council (European Climate Law)). Цей акт надав відповідним цілям статусу юридично обов'язкових, зокрема визначив завдання досягти кліматичної нейтральності до 2050 року та встановив проміжну мету – скорочення чистих викидів парникових газів щонайменше на 55 % до 2030 року, порівняно з рівнями 1990 року [18]. У подальшому розвиток цих положень було забезпечено в рамках пакету «Fit for 55» [19], що передбачає перегляд ключових інструментів екологічної та кліматичної політики ЄС.

Системність правового регулювання політики «зеленого курсу» проявляється також у впровадженні багаторівневого підходу, який охоплює різні сектори

економіки, зокрема енергетику, транспорт, промисловість, аграрний сектор та фінансову сферу. Важливим елементом є інтеграція чотирьох ключових принципів екологічної політики ЄС, як-от застереження, профілактика, усунення забруднення в місці його виникнення та «забруднювач платить», закріплених у ч. 2 ст. 191 Договору про функціонування Європейського Союзу [16; 17]. До того ж реалізація політики «зеленого курсу» забезпечується через спеціальне регулювання, яке встановлює пріоритети екологічної політики, включаючи перехід до циркулярної економіки, досягнення нульового рівня забруднення та збереження біорізноманіття [20].

Водночас важливою характеристикою політики «зеленого курсу» є її інтеграційний характер, що передбачає поширення відповідних стандартів на країни-кандидати до ЄС, у тому числі Україну. У контексті євроінтеграційного курсу Україна зобов'язана імплементувати *acquis* ЄС у сферах екології, енергетики та кліматичної політики, що безпосередньо пов'язано з реалізацією положень «зеленого курсу» [21]. Вплив цієї політики на національне законодавство України проявляється не лише у гармонізації нормативної бази, а й у зміні регулювання – переходу від компенсаційних механізмів (сплати штрафів за забруднення) до стимулювання технологічної модернізації та впровадження моделі зеленої економіки.

Важливим вектором імплементативної політики «зеленого курсу» є розвиток інструментів державного регулювання, зокрема у сфері енергетики, енергоефективності, відновлюваних джерел енергії та зеленого фінансування. У цьому контексті варто зазначити, що гармонізація українського законодавства з правом ЄС сприяє формуванню нових правових інститутів, як-от система моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів, що відповідає європейським стандартам [22].

Національна правова система України на сучасному етапі проходить стадію активної трансформації, адаптуючи низку нормативних актів до стандартів «зеленого курсу». Фундаментальне значення має Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [5], який визначає стратегічні цілі екологічної політики держави через інтеграцію екологічних вимог у всі сфери суспільного життя та забезпечення сталого використання природних ресурсів. Логічним продовженням цього курсу стало прийняття у 2024 році Закону України «Про основні засади державної кліматичної політики» [23], який *де-юре* закріпив прагнення України до досягнення кліматичної нейтральності, максимально наблизивши національне регулювання до архітектури Європейського кліматичного закону.

Водночас аналіз чинного законодавства України свідчить про наявність низки проблем, пов'язаних із фрагментарністю правового регулювання, недостатньою координацією між різними галузями права та відсутністю системного підходу

до реалізації політики зеленої економіки. Зокрема, відсутня цілісна законодавча модель, яка б інтегрувала екологічні, економічні та цифрові аспекти державної політики, що ускладнює ефективну імплементацію положень «зеленого курсу».

Особливого значення в умовах сучасних трансформацій набуває цифровий компонент реалізації екологічної політики. Диджиталізація перетворюється з технічного допоміжного засобу на самостійний фактор формування нових правових механізмів: від прозорого онлайн-моніторингу стану довкілля до створення цифрових платформ взаємодії між державою та суспільством. Поєднання політики «зеленого курсу» з процесами цифровізації формує нову модель екологічного врядування. Успішне функціонування такої моделі неможливе без залучення додаткових інституційних суб'єктів, здатних забезпечити фахову правову підтримку та контроль, серед яких особливе місце посідають юридичні клініки.

Традиційно юридичні клініки розглядаються як форма практичної підготовки здобувачів юридичної освіти, що поєднує навчальний процес із наданням безоплатної правової допомоги під керівництвом кураторів-викладачів та практикуючих юристів [24, с. 157–158]. Водночас їх функціональне призначення виходить за межі суто освітнього процесу, оскільки вони виконують важливу соціальну місію, спрямовану на забезпечення доступу до правосуддя [25], особливо для соціально вразливих верств населення. До того ж під впливом диджиталізації класична модель діяльності юридичної клініки поступово доповнюється використанням цифрових інструментів, зокрема онлайн-консультування, дистанційного супроводу справ, електронного документообігу та цифрових доказів. Це дає змогу значно розширити коло осіб, які можуть отримати правову допомогу, а також підвищити оперативність та ефективність реагування на порушення екологічного законодавства. У цьому контексті юридичні клініки трансформуються в невід'ємний елемент інфраструктури правової держави, що сприяє реалізації принципу верховенства права.

У сфері реалізації політики «зеленого курсу» юридичні клініки набувають додаткового функціонального навантаження, пов'язаного із забезпеченням правового супроводу екологічних відносин. Зокрема, їх діяльність може охоплювати надання правової допомоги у спорах, пов'язаних із порушенням екологічного законодавства, консультування щодо дотримання вимог екологічної безпеки, участь у підготовці звернень до органів державної влади та місцевого самоврядування, а також правопросвітницьку діяльність у сфері охорони довкілля. Отже, юридичні клініки фактично виступають посередником між громадянами та державою у процесі реалізації екологічної політики.

Особливого значення набуває роль юридичних клінік у забезпеченні участі громадськості в екологічному врядуванні, що відповідає принципам, закріпленим у Орхуській конвенції [9; 10]. Через механізми клінічної освіти реалізується

трикомпонентна структура прав громадськості, а саме: прав на доступ до інформації, на участь у прийнятті екологічно значущих рішень та на доступ до правосуддя. Юридичні клініки стають дієвим інструментом розвитку екологічної демократії як фундаментального складника «зеленого курсу».

Водночас, незважаючи на значний потенціал юридичних клінік, механізми їх взаємодії з органами державної влади, місцевого самоврядування та іншими суб'єктами екологічної політики залишаються недостатньо розвиненими. Інституційна розірваність та відсутність закріплених форм співпраці обмежують участь клініцистів у процесах публічного обговорення та підготовки нормативно-правових актів, а також у здійсненні громадського контролю у сфері охорони довкілля. У цьому контексті доцільним є формування правових механізмів, які б забезпечували інтеграцію юридичних клінік у систему екологічного врядування як суб'єктів, що діють в інтересах громади.

Важливим чинником подолання зазначених бар'єрів виступає диджиталізація, яка змінює інструментарій та форми діяльності юридичних клінік у сфері реалізації політики «зеленого курсу». Використання цифрових інструментів, як-от електронні платформи звернень, відкриті реєстри, системи електронного судочинства, розширює можливості юридичних клінік щодо надання правової допомоги та участі у захисті екологічних прав. Це дає змогу забезпечити більш широкий доступ до правових послуг, підвищити оперативність реагування на порушення екологічного законодавства, та сприяти прозорості діяльності органів державної влади.

У цьому контексті юридичні клініки можуть розглядатися як суб'єкти цифрового екологічного врядування, які забезпечують горизонтальну взаємодію між громадянами та державою. Реалізація цього потенціалу вбачається у ступеневій трансформації клінічної моделі. По-перше, створення спеціалізованих екологічних юридичних клінік [26, с. 54], що забезпечить необхідний рівень експертизи у складних спорах Green Deal. По-друге, змістовним наповненням таких клінік має стати їх функціонування у форматі цифрових лабораторій, де теоретичні знання поєднуються з практичними навичками роботи з екологічними великими даними (Big Data) та LegalTech-інструментами. По-третє, найвищим рівнем такої трансформації є об'єднання окремих лабораторій у міжуніверситетські мережеві «зелені офіси». Такий мережевий формат дає змогу подолати фрагментарність екологічної освіти та забезпечити комплексний підхід до захисту прав на загальнодержавному рівні, створюючи дієвий механізм співпраці між наукою, освітою та практикою.

Саме така трирівнева модель – від вузької спеціалізації через цифровізацію до мережевої кооперації – є критично необхідною для успішної імплементації European Green Deal в Україні. Однак її впровадження потребує від клініцистів

не лише володіння технологіями, а й дотримання високих стандартів інформаційної безпеки та етики роботи з цифровими даними.

Висновки. На основі проведеного дослідження щодо ролі юридичних клінік у контексті імплементації Європейського «зеленого курсу» в умовах цифровізації можна сформулювати такі висновки:

– політика зеленого курсу (European Green Deal) визначена як стратегічний правовий феномен, що вимагає від України не лише гармонізації законодавства, а й створення ефективного інституційного середовища. Встановлено, що успішна реалізація «зеленого переходу» неможлива без активного залучення інститутів громадянського суспільства, здатних забезпечити доступ до екологічного правосуддя;

– обґрунтована необхідність переосмислення ролі юридичних клінік як активних суб'єктів забезпечення доступу до «зеленого» правосуддя та правопросвітництва. Юридичні клініки є фундаментальним елементом «зеленої» демократії. Виходячи за межі суто освітнього процесу, клініки трансформуються у правових посередників, які забезпечують практичну реалізацію Орхуської конвенції. Вони стають дієвим механізмом реалізації трикомпонентної структури прав громадськості: доступу до екологічної інформації, участі в прийнятті рішень та захисту прав у судовому порядку;

– запропоновано концептуальну трирівневу модель розвитку клінічного руху, що відповідає викликам диджиталізації та екологічної політики. Перший рівень включає спеціалізацію, а саме створення екологічних юридичних клінік для формування глибокої міжгалузевої експертизи. Другий рівень – технологізація, що передбачає функціонування юридичних клінік у форматі «цифрових лабораторій» для роботи з Big Data та LegalTech-інструментами, що дає змогу конвертувати цифрові дані моніторингу довкілля у доказову базу. Третій рівень – масштабування, тобто об'єднання лабораторій у міжуніверситетські мережеві «зелені офіси» для подолання фрагментарності освіти та створення платформи горизонтальної співпраці між наукою, державою та суспільством; диджиталізація ідентифікована як ключовий фактор подолання інституційної розірваності. Використання систем електронного судочинства та відкритих державних реєстрів допомагає клінікам ефективно долати географічні та організаційні бар'єри, забезпечуючи інклюзивність екологічного захисту для вразливих верств населення.

Список використаних джерел

1. The European Green Deal. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (дата звернення: 30.04.2026).
2. European Green Deal. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/european-green-deal/> (дата звернення: 30.04.2026).

3. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. *The European Green Deal*. COM(2019) 640 final. Brussels, 11.12.2019. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/47573/st_15051_2019_init_en.pdf (дата звернення: 30.04.2026).
4. Подвійний перехід МСП в ЄС: виклики та рекомендації для стейкхолдерів. *Кластерний альянс*. 2024. URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/double-transition-of-smes-in-the-eu-challenges-and-recommendations-for-stakeholders/> (дата звернення: 30.04.2026).
5. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 30.04.2026).
6. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.04.2026).
7. Про схвалення Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках: Розпорядження Кабінету міністрів України від 31.12.2024 № 1351-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.04.2026).
8. Рамка цифрової компетентності громадян України (оновлена редакція) / Міністерство цифрової трансформації України; Дія.Освіта. Київ, 2023. 40 с. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/1/7451-ramka_cifrovoi_kompetentnosti.pdf (дата звернення: 30.04.2026).
9. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення: 30.04.2026).
10. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention), 1998. URL: <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf> (дата звернення: 30.04.2026).
11. Jans J. H., Vedder H. H. B. *European Environmental Law*. 5th edition. Groningen: Europa Law Publishing, 2024. 384 p. URL: https://www.europalawpublishing.com/101-73_European-Environmental-Law-5th-edition (дата звернення: 30.04.2026).
12. Fisher E., Lange B., Scotford E. *Environmental Law: Text, Cases & Materials*. 2019. DOI: 10.1093/he/9780198811077.001.0001. URL: https://www.researchgate.net/publication/356119559_Environmental_Law_Text_Cases_MaterialsText_Cases_Materials (дата звернення: 30.04.2026).
13. Bloch F. S. *The Global Clinical Movement: Educating Lawyers for Social Justice*. Oxford: Oxford University Press, 2011. 400 p. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7840790/> (дата звернення: 30.04.2026).
14. Susskind R. *Tomorrow's Lawyers: An Introduction to Your Future (Third Edition)*. Oxford: Oxford University Press, 2023. DOI: <https://doi.org/10.1093/9780192864727.001.0001>. URL: <https://academic.oup.com/oxford-law-pro/book/60058> (дата звернення: 30.04.2026).
15. Калаченкова К. О. Діджиталізація та юридична клінічна освіта. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. № 1, т. 2. С. 24–32. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.1.2.3>. URL: <https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/14115/14017> (дата звернення: 30.04.2026).
16. Консолідована версія Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями: Міжнародний документ від 07.02.1992, 25.03.1957. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 30.04.2026).
17. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Art. 191. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF> (дата звернення: 30.04.2026).
18. Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) № 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law'). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/1119/oj/eng> (дата звернення: 30.04.2026).

19. Fit for 55. European Council. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/fit-for-55/> (дата звернення: 30.04.2026).
20. Environment policy: general principles and basic framework. *European Parliament Fact Sheets*. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/71/environment-policy-general-principles-and-basic-framework%23~:text=EU%2520environment%2520policy%2520dates%2520back,called%2520for%2520an%2520action%2520programme> (дата звернення: 30.04.2026).
21. Європейський зелений курс: вплив на політику та законодавство України у сферах енергетики, клімату та довкілля. *Суспільство і довкілля. Ресурсно-аналітичний центр*. URL: <https://rac.org.ua/vstup-do-yes-uk/yevropejskyj-zelenuj-kurs/yevropejskyj-zelenuj-kurs-vplyv-na-polityku-ta-zakonodavstvo-ukrayiny-u-sferah-energetyky-klimatu-ta-dovkillya/> (дата звернення: 30.04.2026).
22. Єврокомісія відзначила прогрес у кліматичній та екологічній політиці. *Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України*. 2025. URL: <https://saee.gov.ua/news/yevrokomisiia-vidznachyla-prohres-u-klimatychnii-ta-ekolohichnii-politytsi> (дата звернення: 30.04.2026).
23. Про основні засади державної кліматичної політики: Закон України від 08.10.2024 № 3991-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2025. № 9. Ст. 19.
24. Калаченкова К. О., Титова О. В. Імітаційна клініка як засіб формування компетентностей студентів юридичних спеціальностей. *Правничий часопис Донецького університету*. 2018. № 1–2. С. 155–163. URL: <https://jpch.donnu.edu.ua/article/view/6614> (дата звернення: 30.04.2026).
25. Giddings J. Promoting Justice Through Clinical Legal Education. *Justice Press*. 2013. DOI: 10.1080/03069400.2016.1185264. URL: https://www.researchgate.net/publication/305036325_Promoting_Justice_through_Clinical_Legal_Education_by_Jeff_Giddings (дата звернення: 30.04.2026).
26. Титова О., Калаченкова К. Імітаційна юридична клініка з господарського права: опит та перспективи розвитку. *Economic and Law Paradigm of Modern Society*. 2019. № 4. С. 52–61.

Kateryna Kalachenkova. The Role of Legal Clinics in Implementing the Green Deal Policy in the Context Of Digitalization

This article presents a scientific study of the role of legal clinics as an institutional mechanism for implementing the Green Deal policy in the context of the global digitalization of social relations. The relevance of the topic stems from Ukraine’s need to implement European Union standards on climate neutrality and sustainable development, which, in the national context, takes on the character of a “Twin Transition” – the combination of ecological transformation with digital development. The purpose of this article is to define the legal role of legal clinics in implementing the Green Deal policy and to analyze the impact of digitalization on their functioning as a tool for ensuring effective state environmental policy.

As part of the study, an analysis was conducted of scholarly works by researchers, as well as the structure of national and international legislation regulating issues of environmental and digital development.

Attention is drawn to the fact that legal clinics, in addition to their educational function, fulfill a critical social mission by acting as intermediaries in ensuring access to environmental justice in accordance with the provisions of the Aarhus Convention.

The scientific novelty of this work lies in the development of a conceptual three-level model for the transformation of legal clinics. The first level involves specialization through the creation of environmental clinics; the second – technological advancement by operating in the format of “digital laboratories” to work with Big Data and LegalTech tools; the third – scaling up into inter-university networked “green offices”. It has been demonstrated that the use of digital tools (electronic platforms, registries, and monitoring systems) enables clinics to effectively overcome institutional fragmentation, ensuring the inclusivity of the protection of citizens’ environmental rights. Conclusions have been drawn regarding the need to integrate legal clinics into the system of digital environmental governance as entities that ensure horizontal interaction between the state, academia, and society.

Keywords: legal clinic, green economy, green course, Green Deal, environment, digitization, digital transformation, environmental governance, digital laboratories, “green offices”, environmental rights, LegalTech, legal regulation, access to justice, public policy, sustainable development, agricultural sector, environmental policy, European integration.

Дата першого надходження статті до видання: 14.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.04.2026 р.

УДК 342.7:364.63.54
DOI 10.31558/2786-5835.2026.1.2.7

Литвиненко Валентина Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри публічного та приватного права
Національного університету «Чернігівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4206-0266>

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА, ЯК ОТРИМУВАЧІВ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ

Стаття присвячена аналізу нормативно-правових актів, що закріплюють правовий статус особи, яка постраждала від домашнього насильства, як однієї з категорій осіб, яким надається безоплатна вторинна правнича допомога. Зосереджено увагу на тому, що, крім права на безоплатну вторинну правничу допомогу, особи, які постраждали від домашнього насильства, як і інші, хто перебуває на законних підставах на території України, мають право і на безоплатну первинну правничу допомогу. Висвітлено, що постраждалими від домашнього насильства є повнолітні особи і діти, тобто особи до досягнення ними 18 років, які зазнали будь-якої із форм домашнього насильства. Акцентовано увагу на правильності використання саме термінів «насильство» та «постраждала особа» на протизвагу термінам «насилля» та «жертва». Встановлено, що зміст правового статусу осіб, які постраждали від домашнього насильства, закріплений Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», згідно з яким виокремлюються норми, які визначають права та обов'язки для повнолітніх осіб, які постраждали від домашнього насильства, та дітей, які зазнали домашнього насильства. Проаналізовано, що зміст правового статусу як повнолітніх осіб, так і дітей, які зазнали будь-якої форми домашнього насильства, мають однакову сукупність прав. Утім для дітей встановлені додаткові гарантії захисту, зважаючи на те, що їхніми кривдниками можуть бути їхні батьки або законні представники. Визначено, що реалізація особами, постраждалими від домашнього насильства, своїх прав, зокрема, забезпечується виконанням Типової програми для постраждалих осіб, яка спрямована на забезпечення комплексної підтримки та соціально-психологічної реабілітації постраждалих осіб, які потерпають від психологічної, сексуальної, фізичної та/або економічної форм домашнього насильства. Розглянуто, що особи, які постраждали від домашнього насильства, реалізуючи права на безоплатну вторинну правничу допомогу, набувають додатково спеціального правового статусу, що закріплений Законом України «Про безоплатну правничу допомогу».

Ключові слова: правнича допомога, безоплатна первинна правнича допомога, безоплатна вторинна правнича допомога, правовий статус, особа, постраждала від домашнього насильства, дитина, постраждала від домашнього насильства.

Постановка проблеми. Право на отримання безоплатної правничої допомоги закріплене на законодавчому рівні у ст. 59 Конституції України і деталізоване в Законі України «Про безоплатну правничу допомогу» від 02.06.2011 № 3460-VI (далі – Закон № 3460-VI). В Україні безоплатна правнича допомога поділяється на два види: первинна і вторинна. Право на безоплатну первинну правничу допомогу відповідно до законодавства мають всі, хто перебуває на території України на законних підставах. Безоплатну вторинну правничу допомогу мають право отримувати ті категорії, які чітко визначені у ст. 14 згаданого вище Закону № 3460-VI [1]. Однією з категорій осіб, які мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, є особи, які постраждали від домашнього насильства. Попри те, що згідно зі статистичними даними, кількість справ про домашнє насильство, які обліковуються і які надійшли до суду у 2025 році, зменшилася, порівняно з даними за 2024 рік [2], потреба в наданні допомоги, у тому числі безоплатної правничої, залишається актуальною. У зв'язку з цим виникає потреба дослідження правового статусу осіб, які постраждали від домашнього насильства, як отримувачів безоплатної правничої допомоги.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Питанням домашнього насильства та правовому статусу постраждалих від нього осіб активно почала приділятися увага з 2017 року, коли був ухвалений Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII. Тією чи іншою мірою це питання досліджували О. О. Дмитришин, О. І. Зінсу, Н. П. Мокрицька, М. В. Науменко, К. С. Рогозіннікова та інші. Однак періодична зміна законодавства та комплексність правового статусу осіб, які постраждали від домашнього насильства, потребує постійного його дослідження.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні нормативно-правових актів національного та міжнародного законодавства в частині розкриття змісту правового статусу осіб, які постраждали від домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу. Поняття домашнього насильства, а отже, і закріплення правового статусу осіб, які постраждали від домашнього насильства, закріплене у спеціальному нормативно-правовому акті – Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII (далі – Закон № 2229-VIII). Згідно зі згаданим Законом України, домашнє насильство визначається як: «діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погро-

зи вчинення таких діянь» [3]. Основними ознаками насильства є: умисне протиправне діяння, яке характеризується асиметрією сил і тягне завдання шкоди фізичного, сексуального, психологічного й економічного характеру. Варто звернути увагу на те, що Закон № 2229-VIII закріплює саме термін «насильство», а не «насилля», використання якого є неправильним.

На міжнародному рівні поняття «домашнє насильство» закріплене Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами й означає: «всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні» [4]. І на національному, і на міжнародному рівні трактування цього діяння є тотожним. Проте використання в українській мові терміна «жертва домашнього насильства», яке дуже часто зустрічається і в МЕДІА, і в наукових працях, є недоречним, оскільки воно є вузьким поняттям і позначає ту особу, яка загинула чи померла не природною смертю [5; 6]. Але, на жаль, серед постраждалих від домашнього насильства є і ті, які стали його жертвами, – померли.

Похідним від поняття «домашнє насильство» є термін «особа, яка постраждала від домашнього насильства», а також термін «дитина, яка постраждала від домашнього насильства». Законом № 2229-VIII під особою, яка постраждала від домашнього насильства, розуміється: «особа, яка зазнала домашнього насильства у будь-якій формі», а дитиною, постраждалою від домашнього насильства, вважається: «особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства» [3]. В обох трактуваннях йдеться про потерпання особи від будь-якої із чотирьох форм домашнього насильства, які впливають зі згаданого вище визначення терміна «домашнє насильство», – фізичне, сексуальне, психологічне та економічне. Відмінним у цих поняттях є тільки вік особи, яка постраждала від домашнього насильства.

Правовий статус осіб, постраждалих від домашнього насильства, закріплений у Законі України, зокрема для повнолітніх осіб, постраждалих від домашнього насильства, права закріплені у ст. 21, а права для неповнолітніх осіб, постраждалих від домашнього насильства, – у ст. 22 Закону № 2229-VIII. Так, основними правами для осіб, постраждалих від домашнього насильства, є захист в усіх випадках домашнього насильства, недопущення повторних випадків домашнього насильства; звернення особисто або через свого представника до суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству

(далі – відповідні суб'єкти); отримання інформації від відповідних суб'єктів, про свої права і соціальні послуги, медичну, соціальну, психологічну допомогу, якими вона може скористатися; безоплатне отримання відповідно до законодавства соціальних послуг, медичної, соціальної та психологічної допомоги відповідно до її потреб; безоплатна правнича допомога; повага до честі та гідності, уважне та гуманне ставлення з боку відповідних суб'єктів; конфіденційність інформації особистого характеру, яка стала відома відповідним суб'єктам; вибір спеціаліста за статтю (за можливості); відшкодування кривдниками завданих матеріальних збитків і шкоди, заподіяної фізичному та психічному здоров'ю, у порядку, визначеному законодавством; звернення до правоохоронних органів і суду з метою притягнення кривдників до відповідальності, застосування до них спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству; своєчасне отримання інформації про остаточні рішення суду та процесуальні рішення правоохоронних органів, пов'язані з розглядом факту вчинення стосовно неї домашнього насильства, у тому числі пов'язані з ізоляцією кривдника або його звільненням; інші права, передбачені законодавством у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а також міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України [3]. Уся система суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, передбачена вищезгаданим Законом України. Діти, які постраждали від домашнього насильства, мають ті ж самі права, що й повнолітні особи, які постраждали від домашнього насильства.

Одним із важливих механізмів реалізації прав постраждалих від домашнього насильства осіб є виконання Типової програми для постраждалих осіб, яка затверджена Наказом Міністерства соціальної політики України від 13.10.2021 № 587, а відповідальними за її виконання є органи місцевої влади та органи місцевого самоврядування [3]. Метою Типової програми є забезпечення комплексної підтримки та соціально-психологічної реабілітації постраждалих осіб, які потерпають від психологічної, сексуальної, фізичної та/або економічної форм домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі. Основними її завданнями є: сприяння оволодінню постраждалою особою знаннями про основні норми законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та/або насильству за ознакою статі, а також про види відповідальності за його вчинення; сприяння засвоєнню постраждалою особою моделі сімейних та родинних відносин на засадах гендерної рівності, недискримінації, взаєморозуміння, взаємоповаги та дотримання прав усіх членів родини; сприяння розвитку емоційного та когнітивного усвідомлення поведінкових моделей насильницької та ненасильницької поведінки; формування життєвих навичок постановки цілей, фінансової грамотності та планування безпеки; формування готовності до зміни життєвої

ситуації та розроблення плану безпеки; формування навичок стресостійкості та самозарадності [7]. Проходження постраждалими особами Типової програми для постраждалих осіб дає змогу набути не тільки знань про форми і прояви домашнього насильства та юридичну відповідальність за нього, але й набути практичних навичок, необхідних для безпечного самостійного життя.

Усі постраждалі особи, поміж зазначених вище прав, мають право на безоплатну правничу допомогу, яка надається згідно із Законом № 3460-VI. Як було згадано раніше, право на безоплатну первинну правничу допомогу мають всі, безоплатна вторинна правнича допомога надається окремим категоріям, у тому числі й особам, які постраждали від домашнього насильства.

Варто зазначити, що в межах безоплатної вторинної правничої допомоги надаються такі види правничих послуг: захист; здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами та складення документів процесуального характеру. Особи, які постраждали від домашнього насильства, мають право на отримання послуг зі здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами та складення документів процесуального характеру [3]. Утім це стосується повнолітніх осіб, постраждалих від домашнього насильства, оскільки всі діти, згідно із Законом № 3460-VI, мають право на всі види правничих послуг, розглянутих вище.

Отримувачі безоплатної вторинної правничої допомоги згідно з законодавством мають певні права та обов'язки. Зокрема, під час отримання правничих послуг у межах безоплатної вторинної допомоги виникає право: звертатися до центру з надання безоплатної правничої допомоги зі зверненням про надання безоплатної вторинної правничої допомоги; отримувати від центру з надання безоплатної правничої допомоги інформацію про документи, які необхідно подати для прийняття рішення про надання безоплатної вторинної правничої допомоги; отримати копію рішення про надання (відмову в наданні) безоплатної вторинної правничої допомоги; отримати роз'яснення щодо порядку оскарження рішення про відмову в наданні безоплатної вторинної правничої допомоги; своєчасно отримувати якісну, у повному обсязі безоплатну вторинну правничу допомогу; безперервно отримувати безоплатну вторинну правничу допомогу в разі заміни адвоката або працівника, уповноваженого центром з надання безоплатної правничої допомоги; отримувати безоплатну вторинну правничу допомогу в межах національних засобів правового захисту. Поряд з цим у них виникають і обов'язки: вчасно подавати до центру з надання безоплатної правничої допомоги правдиві відомості у повному обсязі, необхідні для організації надан-

ня йому такої допомоги; невідкладно повідомляти центр з надання безоплатної правничої допомоги про припинення існування обставин чи підстав, за наявності яких особа була віднесена до категорій осіб, які мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу; відшкодовувати вартість фактичних витрат, пов'язаних з наданням безоплатної вторинної правничої допомоги, у разі припинення її надання у зв'язку з встановленням факту подання неправдивих відомостей, що стали підставою для надання такої допомоги; нести всі необхідні судові / процесуальні, інші витрати у справі, крім витрат на оплату послуг адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу, та відшкодовувати витрати, що пов'язані з її наданням, і послуги перекладу; з'являтися у визначені центром з надання безоплатної правничої допомоги час та місце для організації надання безоплатної вторинної правничої допомоги [3]. Отже, і у осіб, постраждалих від домашнього насильства, виникає закріплена в Законі сукупність прав та обов'язків під час отримання безоплатної вторинної правничої допомоги, відповідно реалізація і виконання яких впливає на якість безоплатної вторинної правничої допомоги.

Звернення про надання одного з видів правничих послуг, які вказані вище, подаються особами, які досягли повноліття, або їхніми представниками до центру з надання безоплатної правничої допомоги в письмовій формі за місцем фактичного проживання таких осіб незалежно від реєстрації місця проживання чи місця перебування особи або за місцезнаходженням органу, що здійснює дізнання, досудове розслідування, суду, слідчого судді, що розглядають справу. Звернення про надання безоплатної вторинної правничої допомоги, що стосуються дітей, подаються їх законними представниками, патронатними вихователями, а щодо питань, звернення з якими до суду дозволяється з 14 років, – особисто дітьми, які досягли 14 років, наприклад, у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом (ч. 2 ст. 47 ЦПКУ) або їх законними представниками, патронатними вихователями за місцем фактичного проживання дитини або її законних представників, патронатних вихователів незалежно від реєстрації місця проживання чи місця перебування особи [3]. Тобто звернутися за безоплатною вторинною правничою допомогою можуть самі постраждалі, починаючи від досягнення 14 років, а також законні представники постраждалих осіб.

Звернення ж та повідомлення про вчинення домашнього насильства стосовно дітей здійснюються згідно з Порядком забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585. Так, згідно зі згаданим Порядком, жорстоке поводження з дитиною – це «будь-які форми фізичного, психологічного,

сексуального або економічного насильства над дитиною, зокрема домашнього насильства, а також будь-які незаконні угоди стосовно дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою її експлуатації з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини» [8], тобто домашнє насильство стосовно дитини – це один із проявів жорстокого поводження з дитиною.

Якщо у зв'язку із вчиненням домашнього насильства стосовно дитини вона не може проживати зі своїми батьками, іншими законними представниками, на час подолання причин і наслідків домашнього насильства дитина може бути влаштована до родичів, у сім'ю патронатного вихователя, до центру соціально-психологічної реабілітації дітей, притулку для дітей служб у справах дітей, інших установ для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, в яких створені належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб. Захист прав та інтересів постраждалої дитини, у тому числі звернення до суду, представництво її прав та інтересів у суді, крім батьків та інших законних представників дитини, можуть здійснювати родичі дитини (баба, дід, повнолітні брат, сестра), мачуха або вітчим дитини, якщо вони не є кривдниками дитини, а також орган опіки та піклування. Під час розгляду судом та/або органом опіки та піклування спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, визначення місця проживання дитини, відібрання дитини, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька дитини, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на законних підставах або не на основі рішення суду, обов'язково беруться до уваги факти вчинення домашнього насильства стосовно дитини або за її присутності [3]. Отже, законодавством передбачена можливість і іншим родичам дитини, крім батьків і законних представників, представляти її інтереси, враховуючи те, що саме батьки та інші законні представники можуть бути її кривдниками.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу резюмувати:

1) правовий статус отримувачів безоплатної вторинної правничої допомоги закріплений Законом України «Про безоплатну правничу допомогу»;

2) доречним є використання саме термінів «насильство», а не «насилля» та «постраждала особа», а не «жертва», під яким розуміється особа, яка загинула чи померла внаслідок негативного діяння, у такому випадку від домашнього насильства;

3) особи, які постраждали від домашнього насильства, є однією з категорій осіб, які мають право на безоплатну первинну і вторинну правничу допомогу;

4) повнолітні особи, постраждалі від домашнього насильства, мають право на два види правничих послуг у межах безоплатної вторинної правничої допомоги, на відміну від дітей, які мають право на всі види правничих послуг;

5) особи, які постраждали від домашнього насильства, крім права на безоплатну вторинну правничу допомогу, мають інші права, що визначені Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Список використаних джерел

1. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 27.04.2026).
2. На 28 % поменшало кримінальних проваджень про домашнє насильство. *Опендатабот*. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/domestic-violence-2025> (дата звернення: 27.04.2026).
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 27.04.2026).
4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Міжнародний договір, вчинений 11 травня 2011 р. в м. Стамбулі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#n2 (дата звернення: 27.04.2026).
5. Словник української мови в 11 томах. URL: <https://slovnyk.me/dict/sum/жертва> (дата звернення: 27.04.2026).
6. Глумачний словник української мови. URL: <https://slovnyk.uahttps://slovnyk.ua/index.php?swrd=жертва> (дата звернення: 27.04.2026).
7. Про затвердження Типової програми для постраждалих осіб: Наказ Міністерства соціальної політики України від 13 жовтня 2021 р. № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1568-21#n14> (дата звернення: 27.04.2026).
8. Про затвердження Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження: постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-п#n13> (дата звернення: 27.04.2026).

Valentyna Lytvynenko. Legal status of victims of domestic violence as recipients of free legal aid

The article is devoted to the analysis of regulatory legal acts that establish the legal status of a person who has suffered from domestic violence as one of the categories of people who are provided with free secondary legal aid. The focus is on the fact that, in addition to the right to free secondary legal aid, people who have suffered from domestic violence, like others who are legally present in the territory of Ukraine, have the right to free primary legal aid. It is highlighted that victims of domestic violence can be both adults and children, these are people under the age of 18 who have experienced any forms of domestic violence. The focus is on the appropriate usage of the terms “violence” and “victim” as opposed to the terms “abuse” and “abuse victim”. It has been established that the content of the legal status of people who have suffered from domestic violence is fixed in the Law of Ukraine “On Prevention and Counteraction to Domestic Violence”, according to which the norms that define the rights and obligations of adults who have experienced domestic violence and children as well are distinguished. It has been analyzed that the content of the legal status of both adults and children who have undergone any forms of domestic violence have the same set of rights. However, additional guarantees of protection have been established for children, considering that their abusers may be their parents or legal representatives. It is determined that the realization of rights by people affected by domestic violence is ensured, in particular, by the implementation of the Model Program for Victims, which is aimed at providing comprehensive support and socio-psychological rehabilitation of victims who endure psychological, sexual, physical and/or economic forms of domestic violence. It is considered that people affected by domestic violence, implementing their rights to free secondary legal aid, additionally acquire a special legal status, which is secured in the Law of Ukraine “On Free Legal Aid”.

Keywords: *legal aid, free primary legal aid, free secondary legal aid, legal status, person affected by domestic violence, child affected by domestic violence.*

*Дата першого надходження статті до видання: 12.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.04.2026 р.*

**УДК 340.115.7
DOI 10.31558/2786-5835.2026.1.2.8**

Ломжець Юлія Вікторівна,
*кандидатка політичних наук, доцентка,
голова Асоціації юридичних клінік України,
доцентка кафедри морського та господарського права
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова,
студентка магістерської програми з Верховенства права
Університету Лойоли в Чикаго (Loyola University Chicago)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-2741-1423>*

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У ВИЩІЙ ОСВІТІ УКРАЇНИ: СИСТЕМНІ ПРОГАЛИНИ ТА РОЛЬ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК У ФОРМУВАННІ МОДЕЛІ ПРАВОЗАХИСТУ

Статтю присвячено дослідженню системних прогалин у захисті прав людини у закладах вищої освіти України та обґрунтуванню ролі юридичних клінік як інституційного інструменту формування дієвої моделі правозахисту в університетському середовищі. Метою статті є розробка теоретичної моделі, в якій юридичні клініки виконують структурну правозахисну функцію у вищій освіті на основі комплексного аналізу нормативно-правової бази та інституційної практики українських університетів. Проведено порівняльно-правовий аналіз міжнародних стандартів захисту прав людини у сфері освіти, зокрема Конвенції ЮНЕСКО 1960 року, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, Хартії основних прав ЄС та документів Болонського процесу, у зіставленні з чинним законодавством України. Особливу увагу приділено виявленню системних прогалин між нормативно задекларованими принципами рівності та недискримінації й реальними механізмами їх забезпечення на університетському рівні. Встановлено, що зловживання інституційною автономією, відсутність прозорих процедур подання скарг і корпоративна замкнутість етичних комісій утворюють адміністративний вакуум, у якому права студентів та інших учасників освітнього процесу перебувають у системній вразливості. Окремо наголошено на структурному обмеженні юридичних клінік, пов'язаному з їх інституційною залежністю від університетської адміністрації, та запропоновано механізм міжуніверситетського перенаправлення клієнтів як засіб подолання відповідного конфлікту інтересів. На основі проведеного аналізу запропоновано трирівневу модель інтеграції юридичних клінік у правозахисну інфраструктуру університетів, що охоплює реактивний правовий захист постраждалих, проактивну участь у розробці антидискримінаційних політик і регламентів розгляду скарг та системний моніторинг дотримання прав людини на рівні закладу освіти.

Ключові слова: *права людини, заклад вищої освіти, юридичні клініки, антидискримінаційна політика, інституційна автономія, освітній омбудсмен, академічна доброчесність.*

Постановка проблеми. Вища освіта є не лише простором передачі знань, але й інститутом формування демократичної культури та правової свідомості. Ця теза набуває особливої ваги в контексті євроінтеграційного курсу України, де університет покликаний стати ретранслятором цінностей рівності, гідності та недискримінації. Водночас реальний стан правозахисту у закладах вищої освіти (ЗВО) України засвідчує глибокий розрив між нормативно задекларованими принципами та їх інституційною імплементацією: університети наділені широкою автономією відповідно до Закону України «Про вищу освіту» 2014 року, однак ця автономія реалізується без належних механізмів підзвітності за порушення прав людини [1]. Наслідком цього є системна вразливість студентів, викладачів і співробітників, які стикаються з дискримінацією, сексуалізованою поведінкою та моральним тиском, але не мають доступу до ефективних засобів правового захисту в межах самого закладу освіти. Проблема посилюється тим, що внутрішні органи, передусім етичні комісії та дисциплінарні підрозділи, нерідко функціонують як інструменти захисту адміністративних інтересів, а не прав учасників освітнього процесу.

Актуальність дослідження зумовлена також тим, що у жовтні 2025 року Міністерство освіти і науки України затвердило Методичні рекомендації щодо впровадження політики протидії дискримінації, сексуальним домаганням та підтримки рівності у ЗВО, однак їх реалізація наразі стикається з комплексом системних перешкод, оскільки закладам освіти бракує як практичних інструментів імплементації, так і структурних підрозділів, спроможних забезпечити реальний захист прав. Саме тому актуалізується питання про роль юридичних клінік, які в Україні традиційно виконували функції надання безоплатної правової допомоги, але мають значний незадіяний потенціал як агенти інституційних змін у сфері правозахисту у вищій освіті. Дослідження перебуває на перетині конституційного права, права людини, порівняльного освітнього права та клінічної юридичної освіти, що визначає міждисциплінарний характер його наукового значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання захисту прав людини у сфері вищої освіти привертає дедалі більшу увагу як у міжнародній науковій літературі, так і в українському правовому дискурсі, хоча ці два напрями поки залишаються переважно відокремленими. У теоретичній площині значний вплив справили праці А. Кіта та М. Зембілас, які обстоюють деколоніальний підхід до освіти з прав людини в університетах та наголошують на необхідності трансформації самих інституційних структур, а не лише навчальних програм [2]. Дж. Ніксон концептуалізує університет як «простір оспорюваного громадянства», де реальна активність і символічна участь співіснують під адміністративним контролем, що унеможливорює справжню правозахисну інтеграцію [3]. С. Пафітіс досліджує

напруженість між «безпечними просторами» та академічною свободою, вказуючи на необхідність балансу між плюралізмом поглядів і правами учасників освітнього процесу [4].

В українському контексті дослідження М. Мельника та В. Погребняка щодо інтеграції вищої освіти в Європейський освітній простір фіксують структурний розрив між формальною відповідністю стандартам ЄПВО та реальною спроможністю університетів захищати права [5]. Огляд ОЕСР щодо академічної доброчесності в Україні виявив системні вразливості у сфері інституційного управління, які безпосередньо впливають на дотримання прав людини [6]. Асоціація юридичних клінік України у своєму дослідженні «Топ-25 корупційних ризиків у вищій освіті» задокументувала конкретні механізми, за допомогою яких зловживання автономією призводить до порушень прав студентів [7]. Водночас у вітчизняній науковій літературі практично відсутні комплексні розробки, присвячені саме ролі юридичних клінік як суб'єктів правозахисту в університетах, і це є однією з прогалин, заповнення якої прагне це дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження системних прогалин у захисті прав людини у вищій освіті України та розробка теоретичної моделі, в якій юридичні клініки виконують структурну правозахисну функцію в університетському середовищі. Для досягнення цієї мети ставляться такі завдання: проаналізувати нормативно-правову базу захисту прав людини у ЗВО в контексті євроінтеграційних зобов'язань України; виявити системні прогалини між декларативним і фактичним захистом прав у практиці українських університетів; дослідити функціональний потенціал юридичних клінік як агентів інституційних змін; обґрунтувати модель інтеграції юридичних клінік у правозахисну інфраструктуру ЗВО. Дослідження базується на методах порівняльно-правового та системного аналізу, а також на вивченні кращих практик клінічної юридичної освіти в Україні та Євросоюзі.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правовий фундамент захисту прав людини у вищій освіті утворюється кількома ключовими інструментами: Конвенцією ЮНЕСКО 1960 року проти дискримінації в галузі освіти [8], Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права 1966 року [9], Хартією основних прав ЄС 2000 року [10], а також Болонською декларацією 1999 року та Римським комюніке 2020 року в рамках Болонського процесу [11; 12]. Ці документи закріплюють право на освіту без дискримінації, принцип рівних можливостей та демократичне управління університетами, і всі вони є релевантними для України як члена Європейського простору вищої освіти (ЄПВО) з 2005 року та країни-кандидата на вступ до ЄС з 2022 року [13]. Конституція України у статті 24 гарантує рівність прав і свобод громадян та забороняє будь-яку дискримінацію, тоді як Закон «Про освіту» 2017 року та Закон «Про вищу освіту» 2014 року формально закріплюють принципи автономії та недискримінації [1; 14; 15].

Утім дослідники фіксують принципову проблему, яка полягає в тому, що норми про автономію університетів та норми про захист прав людини існують у вітчизняному освітньому праві паралельно, без чітких механізмів розв'язання колізій між ними. Закон «Про вищу освіту» надає університетам широкі повноваження у визначенні внутрішньої організації, кадрової політики та дисциплінарних процедур, однак не зобов'язує їх створювати ефективні механізми реагування на порушення прав [10]. Це конститує системну асиметрію, оскільки університет захищений від зовнішнього втручання, але сам не зобов'язаний нести підзвітність за стан прав усередині свого інституційного простору. Стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості в ЄПВО (ESG 2015) передбачають увагу до прав студентів, однак не є юридично обов'язковими для українських університетів у частині конкретних антидискримінаційних процедур [16].

Аналіз наявних даних дає змогу виокремити принаймні чотири взаємопов'язані системні прогалини у захисті прав людини в українських університетах.

Першою є відсутність прозорих і доступних процедур подання та розгляду скарг. Більшість університетів не мають публічно доступних регламентів щодо реагування на випадки дискримінації чи сексуальних домагань, що унеможлиблює поінформований доступ постраждалих до захисту.

Другою є структурна ангажованість внутрішніх органів контролю. Етичні комісії, які здебільшого складаються з представників тієї самої адміністрації, замість захисту прав студентів схильні до інституційного самозахисту, а в окремих задокументованих випадках скарги перенаправлялися саме тому викладачеві, на якого скаржилися [17].

Третьою є практична безкарність порушників. Судова практика у справах про дискримінацію та сексуальні домагання в університетах залишається рідкісною, навіть задокументовані випадки, як-от ситуація з відмовою УКУ у поселенні студентки, завершилися без належного покарання [18].

Четвертою є недостатність зовнішніх механізмів нагляду. Освітній омбудсмен, незважаючи на правозахисну місію, не має достатніх повноважень для впливу на системні порушення, а Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти не розглядає дотримання прав людини як критерій акредитації [4].

Ці прогалини породжують те, що експерти характеризують як «культуру замовчування»: студенти не довіряють університетським інституціям, бояться репресалій за подання скарг і позбавляються можливості вільно та безпечно навчатися [17]. Дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» зафіксувало низький рівень довіри студентів до університетського самоврядування як правозахисного механізму [19]. Особливо вразливими є студенти з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи та представники ЛГБТ-спільноти, які стикаються з додатковими бар'єрами під час реалізації своїх прав, а саме: фізичними (недоступна інфраструктура), процедурними та ставленнєвими [20].

Юридичні клініки в Україні пройшли значний шлях від початкового формату студентського консультування представників вразливих груп населення до розвиненої інфраструктури клінічної юридичної освіти. Сьогодні в Україні діє понад 60 юридичних клінік, об'єднаних в Асоціацію юридичних клінік України, що співпрацює з міжнародними структурами, як-от European Network for Clinical Legal Education (ENCLE) та European Network for Academic Integrity (ENAI) [7]. Традиційно юридичні клініки виконували дві основні функції, а саме освітню через практичну підготовку майбутніх правників (студентів-консультантів) та соціальну через надання безоплатної правової допомоги та правопросвітництво вразливих верств населення. Проте аналіз функціонального потенціалу юридичних клінік у контексті захисту прав людини у вищій освіті дає змогу обґрунтувати значно ширшу роль, яка досі залишається структурно незадіяною.

З погляду правового консультування юридичні клініки є природними провайдерами допомоги студентам, які зазнали дискримінації, сексуальних домагань або інших порушень прав у межах свого університету. Водночас треба визнати структурне обмеження, оскільки юридична клініка є підрозділом університету, а її керівник призначається адміністрацією, тому у справах проти самого закладу може виникати конфлікт інтересів, аналогічний тому, що притаманний внутрішнім етичним комісіям. Цю проблему можна вирішити шляхом запровадження механізму перенаправлення клієнтів до партнерських юридичних клінік інших університетів, що дасть змогу зберегти переваги клінічного правозахисту, а саме фаховість, безоплатність і наближеність до студентського середовища, без ризику інституційної залежності від сторони, щодо якої подається скарга. Такий механізм міжуніверситетської взаємодії може координуватися Асоціацією юридичних клінік України, яка вже має розгалужену мережу клінік по всій країні та досвід координації їх діяльності.

Водночас юридичні клініки мають потенціал для здійснення системної правозахисної функції, що виходить за межі індивідуального консультування: участі в розробці внутрішніх антидискримінаційних політик університетів, моніторингу відповідності університетських процедур правозахисним стандартам, а також представництва інтересів студентів у формальних процедурах розгляду скарг.

На основі здійсненого аналізу пропонується трирівневу модель інтеграції юридичних клінік у систему захисту прав людини у ЗВО, яка передбачає реалізацію трьох взаємозалежних функцій. Перший рівень є реактивним правовим захистом, у рамках якого юридична клініка функціонує як правовий радник і представник студентів та інших учасників освітнього процесу, чиї права порушені в межах університету, надаючи допомогу як у позасудовому врегулюванні (подання скарг до університетських органів, переговори з адміністрацією), так і у судовому представництві (якщо у складі юридичної клініки працює адвокат).

З огляду на структурну залежність клініки від університетської адміністрації у справах проти самого закладу передбачається механізм перенаправлення до партнерської клініки іншого університету. Другий рівень є проактивною інституційною функцією, у рамках якої юридичні клініки беруть участь у розробці та рецензуванні внутрішніх університетських політик, зокрема кодексів поведінки, антидискримінаційних положень і регламентів розгляду скарг, з метою забезпечення їх відповідності конституційним нормам, законодавству та міжнародним стандартам. Третій рівень є системним моніторингом і правопросвітництвом, що охоплює регулярний моніторинг практики реалізації прав людини в університеті, публікацію аналітичних звітів та правоосвітню діяльність серед студентів щодо їхніх прав і механізмів захисту.

Практична реалізація цієї моделі потребує вирішення кількох ключових питань. Перше питання стосується інституційної незалежності: оскільки юридична клініка є підрозділом університету, під час розгляду справ проти адміністрації необхідні спеціальні організаційні гарантії у вигляді зовнішнього нагляду з боку Асоціації юридичних клінік України, а також відпрацьованого механізму міжуніверситетського перенаправлення клієнтів. Друге питання стосується методології, оскільки клінічна юридична освіта повинна включати спеціалізований компонент з прав людини у вищій освіті, зокрема навчання методикам документування порушень, веденню переговорів з адміністрацією та роботи з вразливими клієнтами. Третє питання стосується нормативного забезпечення, адже ефективна реалізація моделі потребує внесення змін до Закону «Про вищу освіту» в частині обов'язкового створення прозорих процедур подання скарг та забезпечення доступу до незалежної правової допомоги для учасників освітнього процесу. Порівняльний досвід свідчить, що аналогічні моделі вже реалізуються в університетах держав ЄС у рамках інститутів омбудсмена та студентського правового захисту, однак без структурної ролі юридичних клінік як освітніх інституцій, що є специфічним українським внеском у розвиток моделі [2].

Висновки. Проведене дослідження дає змогу дійти таких висновків. Захист прав людини у вищій освіті України перебуває у стані системної дисфункції, зумовленої інституційною автономією університетів без належних механізмів підзвітності, оскільки відсутність прозорих процедур подання скарг, структурна ангажованість внутрішніх контрольних органів та практична безкарність порушників утворюють адміністративний вакуум, у якому жертви дискримінації та інших порушень прав позбавлені реального доступу до захисту. Ця ситуація суперечить як конституційним гарантіям рівності, так і євроінтеграційним зобов'язанням України у сфері вищої освіти, що унеможливорює повноцінну інтеграцію в Європейський простір вищої освіти.

Юридичні клініки є недостатньо задіяним інституційним ресурсом для вирішення цієї проблеми, оскільки поєднують фаховий юридичний потенціал, на-

ближеність до студентського середовища та місію правопросвітництва, тобто якості, які роблять їх природними агентами правозахисних інституційних змін у ЗВО. Хоча структурна залежність клінік від університетської адміністрації є реальним обмеженням, воно може бути подолане шляхом запровадження механізму міжуніверситетського перенаправлення клієнтів. Запропонована трирівнева модель інтеграції юридичних клінік, що охоплює правову допомогу, проактивну інституційну функцію та системний моніторинг, здатна виконати роль структурного містка між задекларованими правами та їх дійсним забезпеченням в університетському середовищі. Перспективними напрямками подальших досліджень є порівняльний аналіз практик клінічної юридичної освіти у сфері прав людини в університетах країн ЄС, а також розробка конкретних законодавчих пропозицій щодо нормативного закріплення ролі юридичних клінік у системі захисту прав учасників освітнього процесу.

Список використаних джерел

1. Верховна Рада України. Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014. URL: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=72719>
2. Kee A., Zembylas M. Beyond critique: Decolonising human rights education in universities. *Human Rights Education Review*. 2021. Vol. 4, № 1. P. 5–24. DOI: <https://doi.org/10.7577/hrer.3803>
3. Nixon J. *Universities as contested civic spaces*. Cham: Springer, 2019. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-19666-0>
4. Paphitis S. Safe spaces vs. free spaces: Reconciling student activism with academic freedom. Martens Centre, 2023. URL: <https://www.martenscentre.eu/publications/safe-spaces-vs-free-spaces/>
5. Мельник О., Погребняк В. Модель інтеграції вищої освіти України до Європейського освітнього простору. *Tuning Journal for Higher Education*. 2024. Vol. 11, № 2. P. 65–89. DOI: <https://doi.org/10.18543/tjhe.2692>
6. Organisation for Economic Co-operation and Development. *OECD reviews of integrity in education: Ukraine*. OECD Publishing, 2017. P. 1–215. DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264270664-en>
7. Топ-25 корупційних ризиків у вищій освіті. *Асоціація юридичних клінік України*. 2023. URL: https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/TOP_25-eng.pdf
8. Convention against discrimination in education. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*. UNESCO, 1960. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000183342>
9. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Treaty Series. United Nations. 1966. Vol. 993. P. 3–106. URL: https://treaties.un.org/doc/treaties/1976/01/19760103%2009-57%20pm/ch_iv_03.pdf
10. European Parliament. Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Communities*. 2000. C 364/01. P. 1–22. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
11. European Ministers of Education. The Bologna Declaration of 19 June 1999. *European Higher Education Area*. URL: https://ehea.info/Upload/document/ministerial_declarations/1999_Bologna_Declaration_English_553028.pdf
12. Rome Ministerial Communiqué. *European Higher Education Area*. 2020. URL: https://ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique.pdf
13. Ukraine. *European Higher Education Area*. URL: <https://ehea.info/page-ukraine>

14. Конституція України від 28.06.1996. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
15. Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017. *Верховна Рада України*. URL: <https://mon.gov.ua/npa/law-education>
16. Standards and guidelines for quality assurance in the European Higher Education Area (ESG). *European Association for Quality Assurance in Higher Education*. Brussels: ENQA, 2015. URL: https://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/standards-and-guidelines_for_qa_in_the_ehea_2015.pdf
17. Освітній омбудсмен України. 2025. URL: <https://eo.gov.ua/>
18. Артюхов Є. Рівність не лише на папері: відмова УКУ у поселенні студентки через LGBT-емодзі – дискримінація. *Forbes Ukraine*. 2025. URL: <https://forbes.ua/lifestyle/rivnist-nelish-na-papери-vidmova-uku-u-poselenni-studentki-cherez-lgbt-emodzi-diskriminatsiya-yak-vidstoyati-svoi-prava-rozprovidae-advokat-evgen-artyukhov-04092025-32405>
19. Вища освіта в Україні: громадська думка студентів. 2015. *Фонд «Демократичні ініціативи»*. URL: <https://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv>
20. Слободянюк Р. Проблеми реалізації прав ВПО та шляхи їх подолання в Україні. *Human Rights Agenda*. 2023. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/problemi-realizaciyi-prav-vpo-ta-shliaxi-yix-podolannia-v-ukrayini-advokat-ruslana-slobodianiuk>

Yuliia Lomzhets. Human Rights Protection in Ukrainian Higher Education: Systemic Gaps and the Role of Legal Clinics in Building a Rights Protection Model

This article examines systemic deficiencies in human rights protection within Ukrainian higher education institutions and argues for the role of legal clinics as an institutional mechanism for building an effective rights protection model in the university environment. The relevance of the study stems from a profound gap between the formally declared principles of equality, non-discrimination, and respect for human dignity and the actual mechanisms for their enforcement at the level of individual educational institutions, which is of particular significance in the context of Ukraine's European integration course and its membership in the European Higher Education Area. Through an analysis of current legislation, including Ukraine's Constitution, the Laws on Education and Higher Education, and international standards such as the 1960 UNESCO Convention against Discrimination in Education, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the EU Charter of Fundamental Rights, and Bologna Process documents, the article demonstrates that an abuse of institutional autonomy, the absence of transparent complaint procedures, and the corporate insularity of ethics commissions together create an administrative vacuum in which student rights are systemically vulnerable. The research establishes that internal university bodies frequently serve as instruments for protecting administrative interests rather than the rights of educational participants, while external oversight mechanisms, including the Educational Ombudsman, lack sufficient powers to effect systemic change. The author argues that legal clinics, combining professional legal expertise, proximity to the student environment, and a legal-education mission, are well-positioned to serve as a structural bridge between declaratory and genuinely enforced rights. At the same time, the article acknowledges a structural limitation inherent in legal clinics, arising from their dependence on university administration, and proposes addressing it through an inter-university client referral mechanism. A three-tier model for integrating legal clinics into universities' rights protection infrastructure is proposed, encompassing reactive legal protection for those whose rights have been violated, proactive participation in developing anti-discrimination policies and complaint procedures, and systematic monitoring of human rights compliance at the institutional level.

Keywords: *human rights, higher education institution, legal clinics, anti-discrimination policy, institutional autonomy, education ombudsman, academic integrity.*

*Дата першого надходження статті до видання: 14.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.04.2026 р.*

Орел Вікторія Анатоліївна,
аспірантка відділу теорії держави і права
Інституту держави і права імені
В. М. Корецького НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1474-1614>

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ З ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ У СТУДЕНТІВ-ПРАВНИКІВ: КЛІНІЧНА МОДЕЛЬ ОСВІТИ В УНІВЕРСИТЕТАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Стаття присвячена комплексному дослідженню процесу формування компетентності юридичної аргументації у студентів-правників у межах клінічної моделі освіти з опорою на досвід провідних університетів Західної Європи. Актуальність дослідження зумовлена стратегічними цілями реформування вищої юридичної (правничої) освіти в Україні, що передбачає посилення практичного складника навчання та впровадження клінічних дисциплін як обов'язкового елементу освітніх програм. Авторка обґрунтовує тезу про те, що в умовах динамічних змін правової реальності та зростаючих вимог до якості юридичних послуг здатність до переконливої юридичної аргументації є невід'ємною фаховою компетентністю сучасного правника, яка об'єднує критичне мислення, аналіз фактів і норм права, а також вміння будувати логічно обґрунтовану правову позицію.

У статті розкривається концептуальний зміст клінічної моделі освіти як практико-орієнтованого методу «навчання через дію» (learning by doing), що передбачає активну участь студентів у консультуванні реальних клієнтів під наглядом викладачів і практикуючих юристів, складанні правових висновків і процесуальних документів, участі в симуляційних судових процесах. На основі порівняльного аналізу встановлено специфіку клінічних моделей у різних країнах: у Великій Британії акцент робиться на Mooting (моделюванні судових процесів) і тьюторіальній системі навчання (Кембриджський, Оксфордський, Нортумбрійський університети), у Нідерландах – на роботі у студентських юридичних фірмах і засіданнях перед реальними суддями (Амстердамський, Утрехтський університети), у Німеччині – на спеціалізованих Refugee Law Clinics і турнірах з імітації усних слухань «Move Moot», в Іспанії – на сервісному навчанні (Aprendizaje-Servicio) з реальними кейсами у взаємодії з НУО і органами публічної влади. Особливо розглянуто моделі Італії та Норвегії, де студентські клініки набувають форму стратегічного правозахисного моніторингу та надання правової допомоги «в полі».

Значну увагу приділено методу IRAC (Issue – Rule – Application – Conclusion) як універсальному інструменту структурування правового аналізу та формування навичок як усної, так і письмової юридичної аргументації. Підкреслено роль аудиторного компоненту юридичної клініки – інтерактивних методик, рольових ігор, дискусій на основі казусів та індивідуального наставництва – у забезпеченні комплексного розвитку аргументаційних компетентностей.

За результатами дослідження авторка формулює висновок про те, що ефективно формування компетентності юридичної аргументації забезпечується через інституціоналізацію клінічної освіти як обов'язкового елементу навчальних програм, поєднання live-client clinics, Moot Courts і структурованих методик правового аналізу. Окреслено перспективи застосування виявленого досвіду в Україні: нормативне закріплення клінічної практики як кредитного складника освітніх програм, розвиток спеціалізованих юридичних клінік, адаптація методик аргументації до вітчизняної судової практики та посилення міждисциплінарної підготовки з акцентом на практичні навички правового мислення і професійної комунікації.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентність, правник, юридична аргументація, юридична клініка, клінічна модель освіти, Moot Courts, метод IRAC, реформа юридичної (правничої) освіти.

Постановка проблеми. У сучасному юридичному середовищі професійна успішність юриста визначається не лише рівнем знання права, а насамперед сформованістю комплексу практичних і когнітивних навичок, серед яких чільне місце посідає здатність до юридичної аргументації. Ефективна комунікація, аналітичне мислення, вміння працювати з інформацією, вирішувати складні правові проблеми, вести переговори та дотримуватися професійної етики є невід’ємними складниками сучасної правничої діяльності. В умовах динамічних змін правової реальності та зростаючих вимог до якості юридичних послуг саме інтеграція цих навичок у процесі професійної підготовки визначає здатність майбутнього юриста не лише застосовувати норми права, а й переконливо обґрунтовувати власну правову позицію [1].

Незважаючи на це, традиційна теоретична модель навчання майбутніх правників часто демонструє диспропорцію між теоретичною та практичною базами: випускники правничих шкіл, володіючи енциклопедичними знаннями, відчують брак практичних навичок, зокрема вміння будувати переконливу юридичну аргументацію, вести публічний дискурс, здійснювати ефективне консультування та складати процесуальні документи [2, с. 43].

Подолання цього розриву є стратегічною ціллю реформування вищої юридичної (правничої) освіти в Україні. Концепція реформи юридичної (правничої) освіти включає Стратегічну ціль 5 «Правничі школи забезпечують набуття здобувачами вищої юридичної (правничої) освіти належного рівня прикладних практичних навичок та вмінь». Досягнення цієї цілі, серед іншого, передбачає: «сприяння розвитку юридичних клінік у вигляді окремих структурних підрозділів закладів вищої освіти та впровадженню в освітні програми з права навчальних курсів з юридичної клінічної практики» [3].

У цьому контексті вивчення передового досвіду університетів Західної Європи, які успішно поєднують теоретичні курси з обов’язковою клінічною практикою, моделюванням судових засідань та методами правового аналізу, стає вкрай важливим для формування конкурентоспроможних українських правників нової генерації [4, с. 190].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання клінічної юридичної освіти та формування компетентностей з юридичної аргументації майбутніми правниками висвітлені у роботах Л. Бугатті (L. Bugatti), К. Бартолі (C. Bartoli), О. Грицан, В. Кацідима, М. Кравчука, Т. Кучеренко, Ю. Матвєєвої, Н. Міловської, А. Полякова, М. Томошека (M. Tomoszek) та ін.

У наших попередніх наукових розвідках обстоюється думка, що аргументація є обов’язковою компетентністю випускника спеціальності 081 Право / D8 Пра-

во, яка передбачає здатність обґрунтовано формулювати, захищати та критично аналізувати правові позиції, використовуючи логічні конструкції, факти та докази. Вона являє собою вербальну, соціальну та раціональну діяльність, спрямовану на переконання логічного критика в прийнятності певної точки зору через систему аргументів, що підтверджують або спростовують висунуту тезу [5, с. 177].

Ю. Матвеева аналізує значення дебатів та ігрових судових процесів (Moot Courts) як найкращих способів вдосконалення навичок публічного дискурсу. Вчена наголошує на ролі юридичних клінік у застосуванні методу IRAC, що допомагає студентам логічно структурувати правовий аналіз.

Студенти навчаються працювати в малих групах (тьюторіалах), самостійно готуючи письмові есе та захищаючи свою правову позицію перед викладачем. У західній освітній традиції для побудови аргументації активно застосовується метод IRAC (Issue – питання, Rule – правило, Application – аналіз, Conclusion – висновок), який дає змогу чітко структурувати правовий аналіз як в усній, так і в письмовій формі [6, с. 100].

Компаративний аналіз регулювання юридичних клінік у Європейському Союзі здійснив А. Поляков. Він зазначає, що в Німеччині, Італії, Іспанії, Нідерландах та інших європейських країнах клініки активно інтегруються в освітній процес, працюючи із соціально вразливими групами (біженцями, іноземцями) і розвиваючи у студентів навички управління конфліктами та правової аргументації [7].

В. Кацідим, аналізуючи бакалаврські програми топових університетів Європи, виокремлює практико-орієнтованість, а саме функціонування клінік, моделювання судів (Mooting) та роботу в малих групах (тьюторіалах), де студенти захищають власні письмові аргументи [4, с. 192].

Глобальний погляд на рух клінічної освіти в Європі міститься у звітах та статтях К. Бартолі (С. Bartoli) [8] та М. Томошека (М. Tomoszek) [9], які розглядають перехід Західної Європи до активного впровадження клінічних програм як відповідь на вимоги Болонського процесу та необхідність підвищення академічної якості.

М. Кравчук та О. Грицан стверджують, що юридичні клініки є найбільш ефективним способом подолання розриву між теорією та практикою. Вони наголошують на необхідності зробити дисципліни з клінічної практики обов'язковим, а не вибірковим елементом навчальних планів [2, с. 43].

Соціальне та освітнє призначення клінік також деталізує Н. Міловська, відстоюючи думку, що робота з реальними клієнтами формує стійкі практичні навички правозастосування у студентів [10, с. 145].

Водночас, попри значний науковий доробок, **процес формування саме компетентності юридичної аргументації у межах клінічної освіти залиша-**

ється недостатньо концептуалізованим, що зумовлює необхідність його системного дослідження.

Метою статті є дослідження процесу формування компетентності юридичної аргументації у студентів-правників у межах клінічної моделі освіти на основі узагальнення досвіду університетів Західної Європи, а також визначення перспектив її застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. У сучасній юридичній освіті та науці формування компетентності з юридичної аргументації невіддільне від інноваційних методів навчання, серед яких провідне місце посідає клінічна модель освіти.

Юридична аргументація розглядається як процес і результат логічного та мовного обґрунтування істинності (правильності) фактів та переконання в прийнятності сукупності аргументів стосовно юридично значущого питання, що виникає в процесі практичної юридичної діяльності [11]. Це фахова компетентність, яка дає змогу правнику формулювати переконливі доводи, брати участь у публічному дискурсі та знаходити компромісні рішення [6].

Зі свого боку, клінічна модель освіти – це практико-орієнтований метод навчання (*learning by doing*), який переносить акцент із пасивного засвоєння теорії на активну участь студентів у вирішенні реальних життєвих ситуацій, консультуванні клієнтів під наглядом викладачів та практикуючих юристів, написанні правових висновків та складанні процесуальних документів [13].

Хоча клінічний рух початково набув стрімкого поширення у країнах Центральної та Східної Європи в 1990-х роках, країни Західної Європи довгий час залишалися більш консервативними. Однак Болонський процес, який стимулював мобільність і конкуренцію, а також зростаюча потреба ринку праці у практико-орієнтованих фахівцях, призвели до стрімкого розвитку клінічної освіти в західноєвропейських університетах [8; 12].

Підготовка студентів у юридичних клініках до роботи з реальними клієнтами здійснюється через поєднання практичного досвіду та методів інтерактивного навчання. Серед них – дискусії на основі конкретних «казусів», «мозкові штурми», рольові ігри, засновані на матеріалах реальних справ, консультування і навчання студентів викладачами та практикуючими юристами в індивідуальному порядку, надання безпосередньої правової допомоги клієнтам. Важливим елементом є аудиторний компонент, у межах якого за допомогою інтерактивних методик формуються професійні навички: інтерв'ювання, консультування клієнтів, аналіз справ, ведення переговорів, юридичне письмо, усна аргументація та дотримання професійної етики. Такий підхід передбачає не механічне засвоєння знань, а їх активне конструювання студентами через вирішення кейсів, гіпотетичних ситуацій і проблемних завдань, що часто мають дискусійний характер і кілька можливих рішень. Водночас ефективність навчання забезпечується попе-

реднім наданням необхідної теоретичної бази, різноманітністю методів роботи та постійною інтеграцією практичних вправ, спрямованих на розвиток навичок прийняття рішень і професійного мислення [14].

Концепт західноєвропейської клінічної моделі (університети Великої Британії, Нідерландів, Німеччини, Іспанії, Італії) полягає в інтеграції юридичних клінік (live-client clinics), симуляцій судових процесів (Moot Courts) та методик правового аналізу в навчальні плани для забезпечення конкурентоспроможності випускників.

Велика Британія. У провідних британських університетах, а саме Кембриджському університеті (University of Cambridge), Оксфордському університеті (University of Oxford), Університетському коледжі Лондона (University College London), Нортумбрійському університеті (Northumbria University), формування навичок юридичної аргументації невіддільне від методології Mooting (моделювання судових процесів) та клінічної практики [4, с. 192].

До прикладу, в Оксфордському університеті бакалаврський курс «Право» (Юриспруденція) (Law (Jurisprudence)) орієнтований не лише на засвоєння знань, а передусім на формування здатності до самостійного мислення та побудови юридичної аргументації. Освітній процес передбачає систематичну роботу з першоджерелами – судовою практикою та нормативними актами, що сприяє розвитку навичок аналізу складної правової інформації та її критичного осмислення. Особливий акцент робиться на здатності студентів не лише розуміти зміст правових норм, але й оцінювати їх обґрунтованість, доцільність та можливі альтернативи. Причому юридична аргументація розглядається як центральний елемент професійної підготовки юриста, що виходить за межі простого запам'ятовування матеріалу і передбачає вміння творчо та логічно застосовувати право. Ефективність такого підходу забезпечується, зокрема, через індивідуалізовані форми навчання (тьюторіали), які створюють умови для інтенсивного розвитку навичок формулювання, обґрунтування та захисту правової позиції [15].

У Нортумбрійському університеті робота в «Студентському юридичному офісі» ([Student Law Office](#)) є обов'язковим кредитним модулем на останньому курсі, що гарантує високий рівень практичної підготовки [16].

Нідерланди. Університети Нідерландів, як-то Амстердамський університет (Universiteit van Amsterdam), Утрехтський університет (Universiteit Utrecht), Лейденський університет (Universiteit Leiden), демонструють інтегрований підхід.

Наприклад, в Амстердамському університеті бакалавранти двічі на тиждень працюють в «Амстердамській юридичній фірмі» ([Amsterdam Law Firm](#)), де аналізують справи, складають позовні заяви та виступають в імітаційних судових процесах [17].

В Утрехтському університеті студенти бакалаврської програми «Право» (Rechtsgeleerdheid) беруть участь у симуляційних засіданнях перед реальними

суддями та проходять стажування у правозахисних інституціях. Це забезпечує потужний розвиток навичок публічного захисту правової позиції [18].

Німеччина. Розвиток юридичних клінік у Німеччині значно прискорився після законодавчих змін 2008 року (передусім мається на увазі Закон про юридичні послуги – RDG), які давали змогу студентам надавати правові консультації під наглядом кваліфікованих адвокатів. Особливо потужним є рух Refugee Law Clinics (Клініки права біженців), які діють в університетах Гісена (**Universität Gießen**), Гамбурга (**Universität Hamburg**), Кельна (**Universität zu Köln**), Берліна (**Universität Berlin**) тощо [19]. Працюючи зі справами мігрантів та шукачів притулку, німецькі студенти не лише вчать юридичній аргументації, а й проходять спеціалізовані тренінги і турніри, як-от «Move Moot» (моделювання усних судових слухань у сфері міграційного права) [8].

Франція, Італія, Іспанія. У Сорбонні (Université Sorbonne), Університеті Лілля (Université de Lille), Болонському університеті (Università di Bologna), Мадридському університеті Карлоса III (Universidad Carlos III de Madrid) юридичні клініки мають виражену соціальну (pro bono) та правозахисну спрямованість. Студенти навчаються будувати багаторівневу аргументацію з використанням норм європейського та міжнародного права, захищаючи вразливі верстви населення. В Іспанії студенти отримують оцінки за спеціальними критеріями, які враховують їхню здатність до правового аналізу та переконання [7].

Наприклад, у Мадридському університеті Карлоса III у межах програми підготовки бакалавра права юридична клініка функціонує на засадах сервісного навчання (Aprendizaje-Servicio, ApS), що передбачає поєднання освітнього процесу з наданням суспільно корисних послуг. Такий підхід ґрунтується на активному та автономному залученні студентів до роботи з реальними кейсами у співпраці з неурядовими організаціями, фондами та органами публічної влади, які підтримують соціально вразливі групи населення. Методологія ApS забезпечує відхід від традиційної лекційно-орієнтованої моделі навчання та формує середовище практичного засвоєння знань у реальних соціально-правових контекстах. У межах клінічної діяльності студенти набувають професійних компетентностей, як-то здатність застосовувати правові знання на практиці, формулювання та захист юридичних аргументів, здійснення правового аналізу і вирішення складних проблем, а також ефективна комунікація як із фаховою, так і з нефаховою аудиторією. Водночас значна увага приділяється розвитку загальних компетентностей – аналітичного мислення, навичок роботи з джерелами, письмової та усної юридичної мови, а також етичної відповідальності та соціальної чутливості. Освітній процес організований у формі командної роботи, наставництва з боку викладачів і практиків та реалізації різнопрофільних клінічних проєктів (у сфері прав людини, недискримінації, публічного права, соціального розвитку тощо),

що забезпечує комплексне формування аргументаційної компетентності в умовах реальної юридичної практики [20].

Аналіз праць К. Бартолі (С. Bartoli) щодо досвіду італійського клінічного руху (зокрема університетів Риму, Турина, Флоренції, Мілану) дає змогу виокремити специфічну модель формування компетентності з юридичної аргументації. Зважаючи на законодавчі обмеження щодо обов'язкового адвокатського представництва в судах Італії, студенти не мають змоги самостійно виступати в судових засіданнях. Тож італійські клініки компенсують це залученням здобувачів до проєктів стратегічного судочинства та правозахисного моніторингу (наприклад, у сфері прав мігрантів та біженців). Студенти відточують навички письмової та аналітичної аргументації, досліджуючи «живе право» (living law), аналізуючи рішення мирових суддів та розробляючи правові позиції, які трансформують індивідуальні проблеми вразливих клієнтів у суспільно значущі прецеденти [21].

Окремої уваги заслуговує досвід *Норвегії*. В Університеті Осло (Universitetet i Oslo) клініка [Jussbuss](#) діє з 1970-х років як студентська ініціатива, що надає правову допомогу «в полі», вимагаючи від здобувачів уміння миттєво генерувати аргументи в нешаблонних ситуаціях [22].

На основі узагальнення досвіду університетів Західної Європи встановлено, що ефективне формування компетентності юридичної аргументації забезпечується через інституціоналізацію клінічної освіти як обов'язкового елементу навчальних програм, інтеграцію методів моделювання судових процесів (Moot Courts), застосування структурованих підходів до правового аналізу (зокрема IRAC), а також системну роботу студентів з реальними кейсами у форматі live-client clinics. Перспективи застосування цього досвіду в Україні полягають у нормативному закріпленні клінічної практики як кредитного складника освітніх програм, розвитку спеціалізованих юридичних клінік, адаптації західноєвропейських методик аргументації до національної судової практики та доказової бази, а також посиленні міждисциплінарної підготовки студентів-правників з акцентом на практичні навички професійної комунікації та правового мислення.

Висновки. Юридична аргументація є невід'ємною фаховою компетентністю сучасного правника, яка об'єднує критичне мислення, здатність аналізувати факти, застосовувати норми права та переконливо відстоювати власну позицію.

1. Юридичні клініки виступають найбільш ефективним освітнім майданчиком для формування аргументаційних навичок, оскільки забезпечують перехід від теоретичного навчання до практичного вирішення реальних правових конфліктів в умовах соціальної та етичної відповідальності.

2. Досвід університетів Західної Європи (Великої Британії, Нідерландів, Німеччини, Італії, Іспанії та ін.) свідчить про ефективність інтеграції методів Moot

Courts, роботи в реальних юридичних клініках (live-client clinics) та застосування структурних методик (на кшталт IRAC) в обов'язкових навчальних планах.

3. З огляду на вимоги реформи юридичної освіти в Україні подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку механізмів обов'язкового включення навчальних дисциплін з клінічної практики та юридичного письма до бакалаврських програм вітчизняних ЗВО, запозичуючи досвід інституціоналізації та спеціалізації клінік Західної Європи.

4. Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі мають зосередитися на: (1) розробці дієвих механізмів законодавчої та локально-університетської інституціоналізації юридичних клінік як обов'язкового (кредитного) складника навчальних планів бакалаврських та магістерських програм в Україні за прикладом провідних європейських університетів; (2) адаптації західноєвропейських методик навчання аргументації для роботи з вітчизняною доказовою базою та судовою практикою.

Список використаних джерел

1. The 10 most important skills for a lawyer. URL: <https://www.esade.edu/beyond/en/skills-lawyers/> (дата звернення: 10.04.2026).
2. Кравчук М. В., Грицан О. А. Юридична клінічна освіта як ефективний спосіб підготовки правників. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. Вип. 2. С. 42–48. DOI: 10.35774/app2021.02.042. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2021_2_8
3. Концепція реформи юридичної (правничої) освіти (проект). *Комітет Верховної ради України з питань правової політики*. URL: <https://kompravpol.rada.gov.ua/uploads/documents/34815.pdf> (дата звернення: 11.04.2026).
4. Кацідим В. Юридична освіта в європейських університетах: компаративний аналіз бакалаврських освітніх програм. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2025. Вип. № 3(84). С. 188–199. DOI: <https://doi.org/10.28925/2412-0774.2025.3.15>
5. Орел В. Юридична аргументація у процесі вивчення історико-правових дисциплін: інноваційні підходи у підготовці майбутніх правників в контексті реформи юридичної (правничої) освіти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2025. Т. 12, № 1(45). С. 173–184. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2025.45.173>
6. Матвеева Ю. І. Дебати та юридична аргументація: значення в освітньому процесі майбутніх правників. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. № 1. С. 95–102. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.1.1.12>
7. Поляков А. О. Порівняльно-правовий аналіз регулювання діяльності юридичних клінік в країнах Європейського Союзу. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Право»*. 2024. Вип. 40. С. 350–358. DOI: <https://doi.org/10.34142/23121661.2024.40.41>
8. Bartoli C. Legal clinics in Europe: for a commitment of higher education in social justice. *Diritto & Questioni Pubbliche*. 2016. Special issue. URL: https://www.dirittoquestionipubbliche.org/page/2016_nSE_Legal-clinics-in-Europe/DQ_2016_Legal-Clinics-in-Europe_specialissue.pdf (дата звернення: 14.04.2026).
9. Tomoszek M. The Growth of Legal Clinics in Europe – Faith and Hope, or Evidence and Hard Work? *International Journal of Clinical Legal Education*. 2014. Vol. 21, № 1. P. 93–102. DOI: <https://doi.org/10.19164/ijcle.v21i1.13>
10. Міловська Н. В. *Юридичні клініки у системі практичної підготовки фахівців у галузі права. Нове українське право*. 2021. № 4. С. 144–150. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.4.22>

11. Методичні матеріали. Методичні рекомендації. Стандарти вищої освіти першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів зі спеціальності 081 «Право». Київ: USAID. 2022. 46 с.
12. Bugatti L. Legal clinics as a leading force for changes in legal education. *Roma Tre Law Review*. 2023. № 1. P. 21–42. DOI: 10.13134/2704-9043/1-2023/2.
13. Кучеренко Т. М. Формування юридичною клінікою правової культури та її вплив на професійну ідентичність студента-правника. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. № 1. С. 86–95. DOI: 10.31558/2786-5835.2023.1.1.11.
14. Pursuing the Public Interest. A Handbook for Legal Professionals and Activists / E. Rekosh, K. A. Buchko, V. Terzieva (eds.). Columbia Law School. New York, 2001. URL: <https://www.pilnet.org/wp-content/uploads/2020/04/Pursuing-the-Public-Interest-Article.pdf> (дата звернення: 12.04.2026).
15. Law (Jurisprudence). University of Oxford. URL: <https://www.ox.ac.uk/admissions/undergraduate/courses/course-listing/law-jurisprudence> (дата звернення: 15.04.2026).
16. Student Law Office. *Northumbria University*. URL: <https://www.northumbria.ac.uk/study-at-northumbria/planning-your-career/services-for-employers/connect-with-our-students/projects/student-law-office/> (дата звернення: 15.04.2026).
17. Amsterdam Law Firm. *Universiteit van Amsterdam*. URL: <https://amsterdamlawfirm.nl/> (дата звернення: 15.04.2026).
18. Rechtsgeleerdheid: Studieprogramma. *Universiteit Utrecht*. URL: <https://www.uu.nl/bachelors/rechtsgeleerdheid-utrecht-law-college/studieprogramma> (дата звернення: 15.04.2026).
19. Refugee Law Clinics: website. URL: <https://home.refugeelawclinics.de/> (дата звернення: 15.04.2026).
20. Law Clinic (14082). Universidad Carlos III de Madrid. URL: <https://aplicaciones.uc3m.es/cpa/generaFicha?est=321&plan=507&asig=14082&idioma=2> (дата звернення: 15.04.2026).
21. Bartoli C. The Italian legal clinics movement: Data and prospects. *International Journal of Clinical Legal Education*. 2015. Vol. 22, № 2. P. 213–229. DOI: <https://doi.org/10.19164/ijcle.v22i2.427>
22. Jussbuss. URL: <https://foreninger.uio.no/jussbuss/> (дата звернення: 15.04.2026).

Viktoriiia Orel. Developing competence in legal argumentation among law students: the clinical education model in Western European Universities

The article presents a comprehensive study of how competence in legal argumentation is developed among law students within the clinical legal education model, drawing on the experience of leading Western European universities. The relevance of the study is determined by the strategic goals of reforming higher legal education in Ukraine, which include strengthening the practical component of legal training and introducing clinical disciplines as a mandatory element of educational programmes. The author substantiates the argument that, in the context of the rapidly changing legal landscape and growing demands for the quality of legal services, the ability to construct persuasive legal arguments constitutes an indispensable professional competence of a modern lawyer – one that integrates critical thinking, factual and normative analysis, and the capacity to build a logically justified legal position.

The article reveals the conceptual content of the clinical education model as a practice-oriented method of learning by doing, which involves the active participation of students in advising real clients under the supervision of academic staff and practising lawyers, drafting legal opinions and procedural documents, and taking part in simulated court proceedings. Based on a comparative analysis, the specific features of clinical models in different countries are identified. In the United Kingdom, the emphasis is placed on Mooting and the tutorial system of instruction at Oxford, Cambridge, and Northumbria. In the Netherlands, training is organised around work in student law firms and hearings before real judges at the universities of Amsterdam and Utrecht. In Germany, particular significance is attached to specialised Refugee Law Clinics and oral advocacy competitions such as the Move Moot tournament. In Spain, the service-learning approach (Aprendizaje-Servicio) is applied, integrating real casework in partnership with non-governmental

organisations and public authorities. The models of Italy and Norway are examined separately, where student clinics take the form of strategic public interest litigation monitoring and the provision of direct legal assistance in the field.

Considerable attention is devoted to the IRAC method (Issue – Rule – Application – Conclusion) as a universal tool for structuring legal analysis and developing both oral and written legal argumentation skills. The article highlights the role of the classroom component of the legal clinic – interactive techniques, role-play exercises, case-based discussions, and individual mentoring – in ensuring the comprehensive development of argumentation competences. The significance of institutional structures such as the Student Law Office at Northumbria University, the Amsterdam Law Firm, and the Jussbuss initiative at the University of Oslo is analysed as examples of effective integration of clinical practice into the formal educational process.

The findings of the study lead the author to conclude that effective competence-building in legal argumentation is ensured through the institutionalisation of clinical education as a mandatory component of law school curricula, combined with the use of live-client clinics, Moot Courts, and structured legal analysis methodologies. The article outlines prospects for applying the identified experience in Ukraine, including the normative entrenchment of clinical practice as a credit-bearing component of educational programmes, the development of specialised legal clinics, the adaptation of argumentation methodologies to domestic judicial practice and evidentiary frameworks, and the enhancement of interdisciplinary training with an emphasis on practical legal reasoning and professional communication skills.

Keywords: competence-based approach, competence, lawyer, legal argumentation, legal clinic, clinical education model, Moot Courts, IRAC method, legal education reform.

Дата першого надходження статті до видання: 18.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.04.2026 р.

УДК 340

DOI 10.31558/2786-5835.2026.1.2.10

Остан'як Микола Михайлович,
завідувач Юридичної клініки,

доктор філософії (PhD) зі спеціальності 081 Право,
викладач кафедри теорії та історії держави і права,

Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2224-6055>

Костів Іван Ярославович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права

Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7464-8999>

ЮРИДИЧНА КЛІНІКА ЯК ІНСТИТУТ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена дослідженню ролі юридичних клінік як інституційного механізму формування правової культури суспільства в умовах воєнного стану в Україні. Проаналізовано теоретико-правові засади функціонування юридичних клінік, їх правопросвітницьку функцію та вплив на рівень правової свідомості громадян. Досліджено особливості трансформа-

ції правопросвітницької діяльності юридичних клінік в умовах збройного конфлікту, зокрема розширення цільових груп клієнтів, впровадження дистанційних форм роботи та підвищення суспільного запиту на правову допомогу. Обґрунтовано необхідність удосконалення законодавчого регулювання діяльності юридичних клінік з урахуванням викликів воєнного часу. Зроблено висновки щодо перспектив розвитку юридичних клінік як ключових суб'єктів правопросвіти в сучасних умовах.

Ключові слова: юридична клініка, правова культура, правова просвіта, правосвідомість, воєнний стан, безоплатна правова допомога, клінічна юридична освіта, внутрішньо переміщені особи.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України у лютому 2022 року та запровадження воєнного стану поставили перед суспільством і державою безпрецедентні правові виклики. Мільйони громадян опинилися перед необхідністю вирішення нагальних правових питань: захисту майнових прав на окупованих та звільнених територіях, оформлення статусу внутрішньо переміщених осіб, отримання соціальних виплат, питань спадкування, трудових та сімейних правовідносин. Водночас можливості традиційних правових інституцій виявилися суттєво обмеженими: суди перейшли на скорочений режим роботи, адвокатські об'єднання зазнали структурних потрясінь, а система безоплатної правової допомоги почала функціонувати в умовах надмірного навантаження.

У цьому контексті юридичні клініки закладів вищої освіти набули нового значення як інституції, здатні оперативно реагувати на потреби населення у правовій допомозі та правовій просвіті. Водночас питання їх ролі у формуванні правової культури суспільства в умовах воєнного стану залишається малодослідженим у вітчизняній правовій науці, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Проблема правової культури суспільства безпосередньо пов'язана з реалізацією конституційних прав і свобод людини, верховенством права та ефективністю правової системи загалом. В умовах збройного конфлікту правова культура набуває особливого значення як чинник соціальної стійкості, здатності суспільства зберігати правовий порядок особливо в екстремальних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування правової культури та функціонування юридичних клінік як інструменту правопросвіти досліджувалися у працях широкого кола науковців, зокрема О. Макарової, Ю. Крилової, Г. Попадинець та М. Брижка, які зосереджували увагу на дефініційному аналізі та системних проблемах правового розвитку суспільства. Філософсько-рефлексивні та аксіологічні аспекти правосвідомості особистості висвітлено у роботах Ю. Міхальнової, Л. Кравченко та О. Саєнка, тоді як прикладну роль юридичних клінік у системі безоплатної правової допомоги та їх вплив на професійну ідентичність і буденну правосвідомість аналізували М. Аракелян, А. Бежевець, Т. Колеснік та Л. Амелічева. Окремий масив досліджень присвячено правопро-

світницькій діяльності та медіатизації юридичного клінічного руху (А. Шовкун, О. Письменна, Г. Лазарчук), а також порівняльно-правовому аналізу досвіду країн ЄС (А. Поляков). Попри значний науковий доробок, актуальним залишається комплексне переосмислення діяльності юридичних клінік як суб'єктів формування правової культури в специфічних умовах воєнного стану, що вимагає деталізації питань дистанційної роботи та нормативного регулювання у кризовий період.

Метою статті є дослідження юридичної клініки як інституту формування правової культури суспільства в умовах воєнного стану в Україні, виявлення особливостей трансформації її правопросвітницької функції та обґрунтування пропозицій щодо удосконалення правового регулювання цієї сфери. Для досягнення зазначеної мети визначено такі завдання: розкрити поняття та структуру правової культури суспільства як об'єкта правопросвітницького впливу юридичних клінік; проаналізувати засади та організаційні форми правопросвітницької діяльності юридичних клінік; дослідити специфіку функціонування юридичних клінік в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження

1. Правова культура суспільства як об'єкт формування та її елементна структура

Високий рівень правосвідомості громадян виступає фундаментальною передумовою для практичного втілення конституційних цінностей та успішного державотворення в Україні. Формування стійкої правової культури не лише забезпечує дієвість правової системи, а й стає тим життєздатним підґрунтям, на якому розбудовується зріле громадянське суспільство та утверджується реальне верховенство права. Отже, без внутрішнього прийняття правових норм кожною особистістю неможливо побудувати справжню демократичну державу, де закон є вищим пріоритетом, а права людини – захищеною реальністю [1, с. 105].

Правова культура суспільства є складним і багаторівневим явищем, яке охоплює сукупність правових цінностей, знань, переконань, поведінкових навичок і практик, що визначають ставлення громадян до права та правової системи [2, с. 60]. У науковій літературі правову культуру визначають як сукупність суспільних цінностей у сфері права, які демонструють ступінь розвитку свободи людини та рівень загального правового прогресу держав [3, с. 128].

Структура правової культури особистості являє собою органічну єдність глибоких правових знань, ціннісного ставлення до закону та навичок правомірної поведінки. Вона охоплює не лише інтелектуальну обізнаність із нормами права, а й психологічну готовність дотримуватися їх через внутрішнє переконання в їхній справедливості («віру в право»). Кінцевим же показником сформованості такої культури є здатність людини свідомо керувати своєю діяльністю,

ефективно використовуючи правовий інструментарій для реалізації власних інтересів та виконання юридичних обов'язків у межах закону [4, с. 82–83].

Дослідники наголошують, що правосвідомість є центральним елементом правової культури. Т. Є. Колеснік, зазначає, що правосвідомість є ключовим інтелектуально-вольовим регулятором, який визначає ефективність державних перетворень та якість правопорядку в країні. Вона функціонує як складна система правових знань, оціночного ставлення та вольових настанов (онтологічний, аксіологічний та праксеологічний аспекти), що формуються у процесі правової соціалізації особи. Особливу роль у цьому процесі відіграє правопросвітницька діяльність, зокрема через роботу юридичних клінік, яка трансформує теоретичні норми у практичні навички громадян, сприяючи розвитку буденної правосвідомості [5, с. 78–85].

В умовах воєнного стану правова культура набуває особливої функції – вона стає чинником соціальної згуртованості та правової стійкості суспільства. Л. Кравченко та О. Саєнко звертають увагу на те, що ключовими перешкодами у формуванні правової культури є «інституційна незавершеність та фрагментарність політик, дефіцит соціалізаційної інфраструктури, а також недостатня рутинізація справедливої процедури в точках щоденного контакту громадянина з державою» [6, с. 14].

В умовах воєнного стану актуальність правової культури зростає, оскільки вона трансформується з теоретичної категорії у стратегічний інструмент національної безпеки та соціальної стійкості. У період правової невизначеності та обмеження певних прав саме високий рівень правосвідомості запобігає дезорганізації суспільства, забезпечуючи згуртованість громадян навколо спільних цінностей. Системні проблеми, як-от «дефіцит соціалізаційної інфраструктури» та відсутність «справедливої процедури» в органах влади, стають критичними ризиками, оскільки будь-яка несправедливість у взаємодії держави й громадянина під час війни підриває довіру до інституцій. Отже, подолання фрагментарності державних політик та впровадження зрозумілих правових алгоритмів є необхідним для формування того фундаменту правової культури, який дасть змогу суспільству ефективно функціонувати в екстремальних умовах та чинити опір зовнішнім викликам.

2. Юридична клініка як суб'єкт правопросвітницької діяльності

Юридичний клінічний рух в Україні трансформувалася у фундаментальний інститут, що поєднує в собі інноваційну освітню методичку та дієвий правозахисний механізм. Як специфічний структурний елемент вищої школи, юридична клініка забезпечує інтеграцію теоретичних знань у практичну площину через керовану викладачами практику, що дає змогу студентам здобувати професійні навички безпосередньо в процесі надання правової допомоги. Такий формат не

лише суттєво підвищує якість підготовки майбутніх правників, а й виступає ефективною моделлю безоплатної правової допомоги, що поступово закріпилася в нормативному полі як невід'ємний складник загальнодержавної системи захисту прав і свобод громадян [7, с. 57].

А. М. Бежевець наголошує, що юридичні клініки займають особливе місце в системі суб'єктів надання безоплатної первинної правової допомоги, поєднуючи освітню та соціальну функції. Водночас їх правовий статус як суб'єктів системи безоплатної правової допомоги потребує чіткішого законодавчого врегулювання [8, с. 18–19]. М. Р. Аракелян підкреслює, що юридична клініка є ефективною моделлю надання безоплатної правової допомоги, яка одночасно забезпечує практичну підготовку майбутніх правників та реалізацію правозахисних функцій [7, с. 56].

Правопросвітницька функція є однією з ключових у діяльності юридичних клінік. А. А. Шовкун зазначає, що до правопросвітницької діяльності залучені й юридичні клініки як структурні підрозділи закладів вищої освіти, що здійснюють просвітницьку роботу «на всіх рівнях управлінського впливу» [9, с. 546]. Стандарти діяльності юридичних клінік України (затверджені Всеукраїнським з'їздом Асоціації юридичних клінік України у 2014 р.) серед основних напрямів роботи окремо виділяють просвітницьку діяльність. Діяльність юридичних клінік у сфері правової просвіти базується на поєднанні професійного становлення студентів із формуванням високої правової культури населення через різноманітні форми безпосередньої (лекції, тренінги, інтерактивні заняття «практичного права») та дистанційної (публікації, ЗМІ, інтернет-ресурси) роботи. Ефективність цього процесу забезпечується жорсткими вимогами до методичної підготовки, де ключову роль відіграє кураторство викладачів, актуальність тематики та використання інноваційних інтерактивних методик. Системний підхід до документального супроводу, звітності та постійного рецензування занять гарантує високу якість освітніх послуг, перетворюючи юридичну клініку на надійний інструмент практичного навчання, що одночасно забезпечує професійну компетентність майбутніх юристів та задовольняє реальні інформаційні потреби суспільства [10].

Законодавче ігнорування інституту юридичних клінік у системі безоплатної правової допомоги (БПД) створює суттєву перешкоду для розвитку правової держави, особливо в умовах воєнного стану, коли запит на правовий захист зростає експоненціально. Незважаючи на тривалий досвід надання безоплатних послуг та потужний кадровий потенціал у вигляді студентів-правників, клініки де-юре залишаються поза державною системою, що вимагає негайного внесення змін до статті 9 Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Визнання юридичної клініки офіційним суб'єктом надання БПД дасть змогу не лише легалізувати їхню діяльність і розширити доступ населення до правосуддя, а й забез-

печить синергію між практичною підготовкою майбутніх юристів та соціальними потребами суспільства, перетворюючи навчальний процес на дієвий інструмент зміцнення правопорядку [8, с. 18–19].

3. Специфіка функціонування юридичних клінік в умовах воєнного стану

Запровадження воєнного стану з 24 лютого 2022 року кардинально змінило умови функціонування юридичних клінік. З одного боку, вони зіткнулися з організаційними труднощами: евакуація університетів із зон бойових дій, переведення навчального процесу на дистанційний формат, мобілізація частини науково-педагогічного персоналу та студентів. З іншого боку, суспільний запит на правову допомогу та правову просвіту різко зріс. У контексті збройного конфлікту правова освіта проходить через фундаментальну адаптацію, трансформуючись із загальнотеоретичної дисципліни у прикладний інструмент виживання та захисту інтересів у кризових умовах. Зміна змістовних акцентів на користь міжнародного гуманітарного та воєнного права дає змогу адекватно реагувати на нові правові виклики, тоді як перехід до дистанційних форматів забезпечує доступність знань навіть в умовах нестабільності. Пріоритетність допомоги найбільш вразливим категоріям – внутрішньо переміщеним особам, ветеранам та родинам загиблих – підкреслює гуманістичну та соціально-стабілізуючу роль правової освіти, перетворюючи її на критично важливий елемент забезпечення стійкості як окремої особистості, так і всього суспільства в умовах війни.

Виокремимо ключові напрями трансформації правопросвітницької діяльності юридичних клінік в умовах воєнного стану.

По-перше, розширення цільових груп клієнтів. До традиційних категорій (малозабезпечені громадяни, студенти, пенсіонери) додалися нові: внутрішньо переміщені особи, особи з тимчасово окупованих територій, члени сімей військовослужбовців, ветерани. Кожна з цих груп потребує специфічної правової просвіти з актуальних для них питань – від оформлення документів для ВПО до пільгового кредитування та захисту прав на майно. Саме юридичні клініки, маючи досвід роботи з вразливими верствами населення, стали одними з перших інституцій, що адаптували свою діяльність до цих потреб.

По-друге, впровадження дистанційних і цифрових форм правопросвіти. О. П. Письменна та Г. Є. Лазарчук наголошують, що «медіатизація правопросвіти» – тобто використання засобів масової інформації та цифрових платформ – суттєво підвищує ефективність правопросвітницьких заходів і дає змогу охопити значно більшу аудиторію [11, с. 127]. В умовах воєнного стану, коли фізичний доступ до юридичної допомоги є ускладненим, саме онлайн-консультування, вебінари, правові чати у месенджерах та публікації у соціальних мережах стали основними каналами правопросвіти. О. П. Письменна у публікації 2025 року за-

значає, що застосування інформаційних технологій під час реалізації правопросвітницьких заходів суттєво підвищує їх результативність [12, с. 178–179].

По-третє, актуалізація змісту правопросвіти. Серед правових тем, що набули найбільшої актуальності в умовах воєнного стану, – оформлення статусу ВПО; компенсація за зруйноване майно; права і пільги військовослужбовців та їхніх сімей; правовий режим воєнного стану та обмеження прав і свобод у цей період; відповідальність за порушення законодавства про воєнний стан; питання спадщини в умовах бойових дій; захист прав дитини. Юридичні клініки стали важливим джерелом роз'яснення нормативних змін, яких в умовах воєнного стану відбувається надзвичайно багато.

По-четверте, посилення взаємодії юридичних клінік з органами державної влади та громадянським суспільством. В умовах воєнного стану активізувалась практика укладення меморандумів між юридичними клініками та регіональними центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, що допомагають ВПО. Така інтеграція дала змогу юридичним клінікам розширити охоплення цільових аудиторій та підвищити ефективність правопросвітницьких заходів.

Водночас функціонування юридичних клінік в умовах воєнного стану породжує й специфічні проблеми. Серед них: відсутність достатньої нормативної бази, що регулює роботу клінік під час надзвичайних станів; психологічний стан студентів-консультантів, які самі переживають наслідки воєнних подій; ризики інформаційної безпеки під час дистанційної роботи; питання дотримання конфіденційності під час онлайн-консультування. Ці проблеми потребують системного вирішення на законодавчому рівні.

4. Юридична клініка як інститут формування правової культури: механізм та засоби впливу

Формування правової культури суспільства через інститут юридичних клінік реалізується через кілька механізмів.

Перший – безпосередній правопросвітницький вплив через надання правової допомоги та консультування. Отримуючи кваліфіковану правову консультацію, громадяни не лише вирішують конкретну правову проблему, але й підвищують свій рівень правових знань, що є елементом правової культури. За висновком Т. Є. Колеснік, правопросвітницька діяльність юридичних клінік формує буденну правосвідомість – «сукупність знань, ідей, ідеологічних і психологічних якостей окремої людини та громадянського суспільства в цілому відносно чинного права» [5, с. 81].

Другий – проведення правопросвітницьких заходів: публічних лекцій, семінарів, круглих столів, «юридичних клінік» на виїзді (виїзне консультування), правових шкіл тощо. В умовах воєнного стану такі заходи набули нових форм:

онлайн-марафони правової грамотності, інформаційні буклети для ВПО, правові інструкції у месенджерах. О. П. Письменна та Г. Є. Лазарчук підкреслюють, що медіатизація правопросвіти «сприяє більшій ефективності та зручності правопросвітницьких заходів, адже поширення інформації через мережу Інтернет є швидким та здатне охопити велику кількість людей» [11, с. 127].

Третій – опосередкований вплив через підготовку студентів-правників. Юридичні клініки є унікальними інституціями, що поєднують навчальну та правозахисну функції. Участь у роботі клінік формує у майбутніх юристів не лише практичні навички, але й правову культуру, відчуття соціальної відповідальності та правозахисну свідомість. Л. П. Амелічева доводить, що юридична клінічна освіта позитивно впливає на формування професійної ідентичності студентів-правників, їх ціннісних орієнтацій та правової культури [13, с. 10–12]. Отже, юридична клініка здійснює мультиплікаційний ефект: правова культура передається через правника, формуючи правову культуру суспільства.

Порівняльно-правовий аналіз свідчить, що юридичні клініки країн ЄС виконують аналогічні функції. А. О. Поляков констатує, що в країнах Європейського Союзу юридичні клініки відіграють важливу роль у забезпеченні доступу до правосуддя та підвищенні рівня правової свідомості громадян, а їх діяльність підлягає загальним етичним стандартам та нормам про безоплатну правничу допомогу [14, с. 355]. Адаптація кращих практик ЄС до українських реалій є одним із перспективних напрямів розвитку правопросвітницької функції юридичних клінік.

5. Пропозиції щодо удосконалення законодавчого регулювання

Аналіз чинної нормативно-правової бази та практики функціонування юридичних клінік в умовах воєнного стану дає змогу сформулювати такі пропозиції щодо удосконалення правового регулювання.

Необхідність розробки та офіційного затвердження спеціального Порядку діяльності юридичних клінік в умовах надзвичайного та воєнного стану обумовлена потребою адаптувати класичну модель клінічної освіти до екстремальних безпекових викликів. Такий нормативний акт має чітко регламентувати перехід до дистанційного консультування через захищені цифрові канали, що дасть змогу зберегти безперервність надання допомоги під час забезпечення суворої конфіденційності та кібербезпеки персональних даних клієнтів. Важливим аспектом Порядку є визначення протоколів безпеки для студентів-консультантів і викладачів, а також створення гнучкого механізму координації з координаційними центрами безоплатної правничої допомоги для оперативного перенаправлення складних справ. Впровадження такого регламенту не лише легалізує специфічні методи роботи клінік у кризовий період, а й перетворить їх на стійку та інтегровану ланку загальнодержавної системи захисту прав людини, здатну ефективно функціонувати навіть за умов значних інституційних обмежень.

Запровадження цільового бюджетного фінансування правопросвітницьких програм юридичних клінік є критичним кроком для забезпечення реального доступу до правосуддя в умовах війни, оскільки воно дає змогу перейти від стаціонарного консультування до активної мобільної допомоги. Виділення державних коштів, за прикладом успішних практик країн ЄС, дасть змогу покривати логістичні та організаційні витрати на проведення виїзних сесій у місцях компактного проживання внутрішньо переміщених осіб та на деокупованих територіях, де правова інфраструктура часто зруйнована або паралізована. Таке фінансування не лише забезпечить сталість роботи клінік незалежно від внутрішніх ресурсів університетів, а й дасть змогу масштабувати правопросвітницькі заходи, фокусуючись на специфічних потребах постраждалого населення – від відновлення втрачених документів до оформлення компенсацій за зруйноване майно. Зрештою, державна інвестиція у юридичні клініки трансформує їх у мобільні центри правової стійкості, які здатні оперативно доносити експертну допомогу безпосередньо до тих, хто її найбільше потребує, зміцнюючи загальну довіру до державних інституцій та правової системи загалом.

Інтеграція правової просвіти у сфері воєнного, міжнародного гуманітарного права та захисту прав внутрішньо переміщених осіб до обов'язкових стандартів діяльності юридичних клінік є необхідною відповіддю на актуальні виклики національній безпеці та правопорядку. Встановлення чітких стандартів підготовки студентів-консультантів у цих специфічних галузях гарантуватиме фаховість і точність надаваних роз'яснень, що є критично важливим під час роботи з вразливими категоріями населення, чиї життєві інтереси безпосередньо залежать від коректної юридичної інтерпретації норм. Такий підхід дасть змогу уніфікувати освітній процес у юридичних клініках по всій країні, перетворюючи їх на спеціалізовані центри експертизи, де майбутні правники не лише опановують складний юридичний інструментарій воєнного часу, а й стають активними провідниками гуманітарних стандартів, забезпечуючи системну правову підтримку суспільства в умовах збройного конфлікту.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що юридична клініка є унікальним інститутом, який системно впливає на правову культуру суспільства, поєднуючи професійну підготовку майбутніх правників із виконанням надважливої соціальної місії. В умовах воєнного стану цей інститут трансформувалася у критично важливу ланку національної стійкості, адаптувавши свій зміст до вимог воєнного та міжнародного гуманітарного права, а форми роботи – до потреб дистанційної взаємодії з вразливими категоріями населення, як-от ВПО та ветерани. Юридичні клініки продемонстрували здатність бути оперативними центрами допомоги, що не лише надають консультації, а й активно формують правосвідомість громадян у кризові часи.

Водночас повна реалізація потенціалу юридичних клінік стримується низкою системних викликів, серед яких ключовими є невизначеність їх законодавчого статусу як суб'єктів безоплатної правничої допомоги та дефіцит цільового фінансування. Подальший розвиток цього напрямку вимагає створення спеціального правового регламенту для роботи в екстремальних умовах та активного впровадження міжнародного досвіду правопросвітництва під час збройних конфліктів. Лише через інституційне зміцнення та державну підтримку юридичні клініки зможуть остаточно закріпитися як регіональні центри правової експертизи, забезпечуючи сталий зв'язок між громадянським суспільством, академічною спільнотою та державою.

Список використаних джерел

1. Макарова О., Крилова Ю. Проблеми формування правової культури в українському суспільстві. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2015. Вип. 30. С. 104–108 [Makarova, O., Krylova, Yu. (2015). Problemy formuvannia pravovoi kultury v ukrainskomu suspilstvi [Problems of forming a legal culture in Ukrainian society]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova – Scientific journal of the M. P. Drahomanov NPU. Ser. 18: Economy and law*. 30. 104–108].
2. Міхальова Ю. О. Філософсько-рефлексивне осмислення правової культури особистості: проблема агапелогічного підходу: дис. ... д-ра філос. за спец. 033 Філософія. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса, 2023. 183 с.
3. Попадинець Г. Правова культура як важливий елемент правової системи України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 782. С. 123–128.
4. Брижко М. Правова культура молоді: дефініційний аналіз. *Наукові записки Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. 2023. Т. 178, № 22. С. 78–86.
5. Колеснік Т. Є. Вплив правової просвіти юридичних клінік на буденну правосвідомість людини. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. № 1, т. 1. С. 78–85. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.1.1.10>
6. Кравченко Л., Сасенко О. Національна свідомість та національно-правова культура: проблеми формування. *Українська професійна освіта*. 2025. № 17. С. 9–18.
7. Аракелян М. Юридична клініка – ефективна модель надання безкоштовної правової допомоги в Україні. *Юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 52–58.
8. Бежевець А. М. Роль та місце юридичної клініки в сучасній системі безоплатної правової допомоги в Україні. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. № 1, т. 1. С. 14–21.
9. Шовкун А. А. Правопросвітницька діяльність суб'єктів управління системою надання безоплатної правничої допомоги. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 544–549.
10. Стандарти діяльності юридичних клінік України: схвалені Всеукр. З'їздом Асоціації юридичних клінік України від 19 черв. 2014 р., Протокол № 2. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2017/07/standarti-diyalnosti-yuridichnikh-klinik-ukrajini.pdf> (дата звернення: 22.04.2026).
11. Письменна О. П., Лазарчук Г. Є. Розвиток правопросвіти в юридичному клінічному русі та роль медіатизації у правопросвіті. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. № 1, т. 1. С. 122–129.

12. Письменна О. Development of Legal Education in the Activities of Legal Clinics and the Application of Information Technologies during the Implementation of Legal Educational Measures. *Modern Engineering and Innovative Technologies*. 2025. Vol. 3(38–03). P. 172–181.
13. Амелічева Л. П. Вплив юридичної клінічної освіти на професійну ідентичність студентів-правників. *Юридична клінічна практика: становлення, сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 22 листоп. 2022 р.); уклад.: О. О. Орлова. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; 2022. С. 9–12.
14. Поляков А. Порівняльно-правовий аналіз регулювання діяльності юридичних клінік в країнах Європейського Союзу. *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Серія «Право»*. 2024. С. 350–358.

Mykola Ostapiak, Ivan Kostiv. Legal clinic as an institution for forming the legal culture of society under martial law

The article investigates the role of legal clinics as an institutional mechanism for forming the legal culture of society under martial law in Ukraine. The theoretical and legal foundations of legal clinics' functioning are analyzed, their legal education function and impact on the level of citizens' legal consciousness are examined. The research explores the peculiarities of the transformation of legal education activities conducted by legal clinics under conditions of armed conflict, in particular: the expansion of target client groups, the introduction of remote and digital forms of work, and the increased public demand for legal assistance.

The article examines the structure of legal culture as an object of educational influence, with special emphasis on legal consciousness as its central element. It is argued that legal clinics exert a targeted influence on the formation of ordinary legal consciousness of citizens through three main mechanisms: direct legal counseling; conducting legal education events (lectures, seminars, online marathons, legal brochures); and indirect influence through the training of future lawyers who, in turn, disseminate legal culture in society.

A comparative legal analysis of the regulation of legal clinics' activities in EU countries demonstrates that in European practice, legal clinics play a significant role in ensuring access to justice and raising the level of citizens' legal awareness. The adaptation of EU best practices to Ukrainian realities is identified as a promising direction for strengthening the legal education function of legal clinics.

The study identifies the key problems that hinder the effective performance of the legal education function by legal clinics under martial law, namely: the absence of a clear legislative status for clinics as subjects of free legal aid; the lack of a special regulation for their operation under emergency and martial law; insufficient financial support; risks to information security in remote counseling; and the psychological state of student consultants themselves experiencing the consequences of hostilities.

Based on the analysis, the article formulates proposals for improving the legal regulation of legal clinics' activities, including: enshrining the status of legal clinics as official subjects of primary free legal aid in the Law of Ukraine on Free Legal Aid; developing a special procedure for legal clinics' activities under martial law; providing targeted budgetary funding for legal education programs in places of internally displaced persons' residence; and incorporating legal education on military law, the rights of IDPs, and international humanitarian law into mandatory standards for legal clinics' activities.

The research concludes that legal clinics, having proven their social effectiveness, have become key subjects of legal education in wartime conditions. Their further development requires appropriate legal support and institutional strengthening, which will contribute to raising the level of legal culture of Ukrainian society and strengthening its resilience in the conditions of armed conflict.

Keywords: *legal clinic, legal culture, legal education, legal consciousness, martial law, free legal aid, clinical legal education, internally displaced persons.*

*Дата першого надходження статті до видання: 20.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026 р.*

*Підгородецький Валентин Олександрович,
завідувач навчальної лабораторії «Юридична клініка»,
асистент кафедри теорії та історії держави і права
навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7812-7384>*

МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК ІЗ СУБ'ЄКТАМИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА АДВОКАТУРИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ І ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД

У статті здійснено комплексне теоретико-правове дослідження моделей взаємодії юридичних клінік із суб'єктами публічної влади та адвокатурою в умовах трансформації системи надання правничої допомоги в Україні. Актуальність теми зумовлена зростанням потреби у правничій допомозі внаслідок повномасштабного збройного вторгнення, що спричинило суттєве навантаження на систему безоплатної правничої допомоги та активізувало роль юридичних клінік як суб'єктів правозахисної діяльності.

На основі інституціонального підходу обґрунтовано авторське визначення взаємодії юридичних клінік із зовнішніми суб'єктами як врегульованої організаційно-правової форми сталих відносин, спрямованих на забезпечення доступу до правничої допомоги, підвищення правової культури населення та формування практичних компетентностей здобувачів юридичної освіти. Запропоновано класифікацію моделей взаємодії юридичних клінік, зокрема виокремлено партнерську (мережеву), інтеграційну та професійно-орієнтовану (менторську) моделі, розкрито їх основні ознаки та функціональні характеристики.

Особливу увагу приділено аналізу практичного досвіду реалізації партнерської моделі на прикладі діяльності навчальної лабораторії «Юридична клініка» Державного податкового університету, що дало змогу продемонструвати ефективність мережевої взаємодії з органами публічної влади та громадськими організаціями. Досліджено специфіку взаємодії з адвокатурою, яка реалізується через поєднання освітньої та практичної складових, а також обґрунтовано доцільність використання концепції «клінічної спадкоємності» як механізму забезпечення наступності професійної підготовки правників.

Зроблено висновок про зростання ролі юридичних клінік як важливого елементу системи забезпечення доступу до правничої допомоги та необхідність подальшого нормативного і організаційного розвитку їх взаємодії з державними інституціями та адвокатурою.

Ключові слова: юридичні клініки, безоплатна правнича допомога, доступ до правничої допомоги, органи публічної влади, адвокатура, клінічна правова освіта.

Постановка проблеми. Забезпечення ефективного доступу до правничої допомоги є одним із фундаментальних зобов'язань правової держави перед особою. Відповідно до статті 59 Конституції України, кожен має право на професійну правничу допомогу; держава забезпечує надання безоплатної правничої допомоги у передбачених законом випадках [1]. Конституційний припис деталізований Законом України «Про безоплатну правничу допомогу», який визначає інституційну архітектуру первинної та вторинної правничої допомоги [2].

В умовах повномасштабного збройного вторгнення, розпочатого 24 лютого 2022 р., потреба у правничій допомозі набула якісно нових вимірів, адже вимушене переміщення мільйонів осіб, масштабні майнові втрати, питання спадкування за загиблими учасниками бойових дій тощо генерують безпрецедентне навантаження на систему безоплатної правничої допомоги. У цьому контексті юридичні клініки при закладах вищої освіти дедалі більш виразно трансформуються з переважно освітніх структур у повноцінних суб'єктів правозахисної діяльності.

Незважаючи на активне практичне впровадження різних форм співпраці юридичних клінік із органами публічної влади та інститутом адвокатури, наукове осмислення відповідних моделей залишається фрагментарним. Відсутність системної класифікації, чітких функціональних характеристик і методологічних підходів до оцінки ефективності взаємодії зумовлює необхідність проведення комплексного теоретично-правового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації та функціонування юридичних клінік як інституційної форми поєднання освітньої та правозахисної діяльності привертало увагу вітчизняних дослідників у різних аспектах. Зокрема, теоретичні та практичні засади клінічної правової освіти досліджували Ю. Ломжець, О. Каплій, Ю. Матвеева, Л. Амелічева, Л. Омельчук, В. Підгородецький, О. Ютовець та інші науковці, у працях яких розкриваються питання методології клінічного навчання, правового статусу юридичних клінік, їх ролі у забезпеченні доступу до правничої допомоги та підготовці майбутніх правників.

Водночас поза межами наукового дискурсу досі залишається проблематика моделей взаємодії юридичних клінік із суб'єктами публічної влади та адвокатурою як самостійний предмет дослідження. Наявні праці торкаються окремих аспектів такої взаємодії переважно побіжно у контексті ширших питань організації безоплатної правничої допомоги чи практичної підготовки студентів, однак не пропонують системного аналізу організаційних моделей, їх функціональних характеристик та ефективності в сучасних умовах, зокрема в умовах воєнного стану.

Метою статті є розробка теоретико-правової концепції моделей взаємодії юридичних клінік із суб'єктами публічної влади та адвокатурою, а також узагальнення і критичне осмислення практичного досвіду реалізації таких моделей.

Виклад основного матеріалу. Юридична клініка як інституційна форма поєднання освітньої та правозахисної діяльності функціонує в межах комплексного правового регулювання, яке охоплює передусім сферу вищої освіти, законодавство про безоплатну правничу допомогу, а також окремі аспекти професійної діяльності юристів і адвокатів. Така міжгалузєва правова природа юридичних клінік зумовлює різноманітність форм їх взаємодії з суб'єктами публічної влади та представниками правничої професії.

У доктринальному вимірі взаємодію юридичних клінік із зовнішніми суб'єктами доцільно визначати як врегульовану організаційно-правову форму сталих відносин між юридичною клінікою та органами публічної влади або адвокатурою, що реалізується на підставі норм законодавства та/або договірних засад і спрямована на забезпечення надання правничої допомоги, підвищення рівня правової культури населення та формування практичних компетентностей майбутніх правників.

Методологічною основою дослідження моделей такої взаємодії доцільно обрати інституціональний підхід, у межах якого юридична клініка розглядається як відносно автономний соціально-правовий інститут із власною внутрішньою організацією, системою норм і ролей, а також усталеними механізмами взаємодії з іншими інститутами. Застосування такого підходу дає змогу ідентифікувати типові організаційні моделі взаємодії, простежити їх функціональні характеристики та оцінити їх ефективність у контексті забезпечення доступу до правничої допомоги та практичної підготовки здобувачів юридичної освіти.

На підставі аналізу нормативно-правового регулювання та емпіричних даних щодо діяльності юридичних клінік доцільно виокремити три базові моделі їх взаємодії з органами публічної влади та адвокатурою: партнерську (мережеву), інтеграційну та професійно-орієнтовану (менторську).

На наше переконання, показовим прикладом комплексної реалізації партнерської (мережевої) моделі є досвід навчальної лабораторії «Юридична клініка» навчально-наукового інституту права Державного податкового університету, яка здійснює правозахисну діяльність через розбудову сталої мережі інституційних партнерств, що охоплює як безпосереднє надання правничої допомоги населенню, так і системну правопросвітницьку діяльність. Її характерними ознаками є регулярність і системність взаємодії з партнерами, оперативний обмін інформацією у режимі реального часу, чіткий розподіл компетенцій відповідно до предметних повноважень сторін. Саме така синергія дає змогу забезпечити якісно вищий рівень правової допомоги, порівняно з тим, що може надати кожна зі сторін окремо.

Практичне втілення моделі здійснюється через мережу партнерств, кожне з яких орієнтоване на конкретні потреби певної категорії населення. Наприклад, з лютого 2023 р. на базі юридичної клініки проводяться регулярні прийоми громадян (щовівторка та щочетверга) за участю Ірпінського відділу обслуговування громадян Головного управління Пенсійного фонду України у Київській області. У межах цих прийомів особи отримують комплексні консультації з питань пенсійного забезпечення, призначення та перерахунку соціальних виплат, обліку страхового стажу та інших правових питань, що набули особливої актуальності в умовах воєнного стану. Такий формат дає змогу громадянам отримати вичерп-

ну відповідь на своє правове питання в межах єдиного звернення, без необхідності самостійно орієнтуватися в розподілі повноважень між різними інституціями.

У межах тієї самої моделі здійснюється співпраця з Управлінням з питань ветеранської політики Ірпінської міської ради Київської області, що передбачає спільні прийоми та правове консультування ветеранів, членів їхніх сімей, а також осіб із числа учасників бойових дій. Актуальність цього напрямку невпинно зростає в умовах воєнного стану, адже збільшення кількості демобілізованих військовослужбовців, осіб з інвалідністю внаслідок війни та членів сімей загиблих захисників зумовлює стабільно високий попит на кваліфіковану правову підтримку саме у цій сфері, а поєднання юридичної компетентності студентів і викладачів із практичним знанням профільного органу суттєво підвищує ефективність наданої допомоги.

Варто зазначити, що невід'ємним складником цієї моделі є й співпраця, спрямована на підвищення рівня правової обізнаності населення. У червні 2023 р. НЛ «Юридична клініка» Державного податкового університету підписала Меморандум про співпрацю з Благодійним фондом «СТІНА» в рамках грантової програми USAID «Справедливість для всіх», метою якого стало об'єднання зусиль для підтримки вразливих категорій населення постраждалого Бучанського регіону. На виконання цього меморандуму проводились виїзди для надання правових консультацій у межах навчальних закладів регіону, організовувались правові ярмарки, а представники органів публічної влади залучались до участі в освітньому процесі клініки, що давало змогу не лише вирішувати наявні правові проблеми, а й формувати в населення необхідні правові знання для їх самостійного попередження.

Описана модель загалом забезпечує комплексний та системний підхід до правового захисту населення: оперативне вирішення індивідуальних правових потреб громадян поєднується в її межах із формуванням системного правового середовища через правопросвітницьку діяльність та підвищення правової культури.

Окремо доцільно виокремити інтеграційну модель, яка передбачає включення юридичних клінік до ширшої інституційної структури надання безоплатної правничої допомоги як суб'єктів, що забезпечують первинну правничу допомогу. У межах цієї моделі юридична клініка фактично виступає «першою точкою контакту» для особи, яка звертається за захистом своїх прав, забезпечуючи оперативне реагування на правову проблему та її первинну кваліфікацію.

Її реалізація пов'язана з необхідністю нормативного врегулювання порядку взаємодії юридичних клінік із суб'єктами системи безоплатної правничої допомоги, зокрема на регіональному рівні. Водночас у сучасних умовах така модель здебільшого функціонує у гнучкому форматі – через фактичну співпрацю, що

проявляється у перенаправленні звернень, участі клінік у вирішенні окремих правових питань та неформалізованій координації з центрами надання правничої допомоги.

Сутнісною характеристикою інтеграційної моделі є чітке функціональне розмежування між первинною та вторинною правничою допомогою. Юридичні клініки забезпечують надання первинної правничої допомоги, що включає надання правової інформації, консультацій і роз'яснень, допомогу у складенні нескладних правових документів, а також здійснення попередньої правової оцінки ситуації клієнта. Така діяльність дає змогу не лише оперативно задовольнити базові правові потреби особи, але й визначити наявність підстав для отримання вторинної правничої допомоги.

У випадках, коли правова проблема потребує більш складного процесуального супроводу, представництва інтересів у суді або захисту від кримінального обвинувачення, юридична клініка виконує функцію спрямування клієнта до відповідного центру з надання безоплатної вторинної правничої допомоги. Причому попередня робота, здійснена клінікою, істотно полегшує подальше ведення справи: клієнт уже має сформульовану правову позицію, зібрані базові документи та розуміння власної ситуації.

Такий механізм взаємодії можна розглядати як ефективну модель «правового маршруту» особи, за якої забезпечується послідовність і безперервність надання правничої допомоги – від первинної консультації до професійного представництва. Водночас це сприяє раціональному розподілу навантаження в межах системи безоплатної правничої допомоги, оскільки юридичні клініки беруть на себе значний масив первинних звернень, відсіюючи ті з них, які не потребують залучення адвоката.

Позитивним аспектом інтеграційної моделі є також її освітній потенціал: студенти набувають навичок первинного консультування, правової діагностики справи та комунікації з клієнтом, одночасно розуміючи межі власної компетенції та значення подальшого залучення професійного адвоката. Отже, інтеграційна модель поєднує інтереси клієнта, держави та системи юридичної освіти, забезпечуючи доступність, безперервність і якість правничої допомоги.

Окремо варто зазначити, що взаємодія юридичних клінік з адвокатурою має специфічний характер і може бути розглянута як професійно-орієнтована (менторська) модель, зумовлена тим, що адвокат є носієм унікальних практичних компетентностей, які не можуть бути повною мірою відтворені в межах суто академічного навчання. Його участь у клінічному процесі виступає важливим каналом трансляції стандартів адвокатської етики та професійної правничої культури.

Відповідна взаємодія реалізується одночасно у кількох взаємопов'язаних вимірах, які утворюють єдину систему залучення адвокатури до клінічної діяль-

ності. В освітньому вимірі адвокати беруть участь у навчальному процесі як викладачі практико-орієнтованих дисциплін, тренери, ментори та учасники симуляційних судових засідань. У практичному вимірі вони долучаються до надання правничої допомоги клієнтам клініки шляхом консультування складних правових ситуацій, правової експертизи підготовлених студентами документів, а також участі у переговорах чи досудових процедурах. Таке поєднання навчального ефекту з належним рівнем практичної якості правничої допомоги є принциповою перевагою цієї моделі.

Особливе місце в системі взаємодії з адвокатурою посідає участь випускників закладу вищої освіти, які раніше проходили підготовку в юридичній клініці та згодом набули статусу адвоката. Феномен, який доцільно концептуалізувати через категорію «клінічна спадкоємність», полягає у передачі практичного досвіду та професійних цінностей від адвокатів-випускників до студентів як молодшого покоління клінічної спільноти. Це забезпечує збереження клінічної культури, посилює мотивацію студентів та формує наступність між освітньою і професійною фазами юридичної кар'єри.

Аналіз практики засвідчує, що жодне з окреслених партнерств не є самодостатнім – лише їх поєднання, адаптоване до конкретного інституційного контексту, здатне забезпечити синергетичний ефект. Зокрема, взаємодія з органами публічної влади у форматі спільних прийомів та участь адвокатів у наданні правничої допомоги створюють можливості для ефективного вирішення складних комплексних правових ситуацій, які виходять за межі компетенції одного суб'єкта.

Водночас реалізація описаних моделей супроводжується низкою системних викликів. Чинне законодавство не містить чіткого врегулювання правового статусу юридичних клінік у системі безоплатної правничої допомоги, що ускладнює визначення меж їх повноважень і може породжувати правові ризики. Регулярне оновлення студентського складу об'єктивно ускладнює накопичення та відтворення сталих практичних компетентностей без належного менторського супроводу. Рівень зацікавленості органів публічної влади у взаємодії також значною мірою залежить від інституційних факторів. Ці виклики підтверджуються й у ширшому контексті системи безоплатної правничої допомоги: Л. Омельчук, О. Ютовець та В. Підгородецький указують на кадровий дефіцит та нерівномірний доступ до правничої допомоги в окремих регіонах як системні вади, що безпосередньо впливають на потенціал партнерської взаємодії з юридичними клініками [3].

В умовах воєнного стану до цих викликів додається необхідність адаптації клінічної діяльності до дистанційних форматів роботи та суттєвого розширення спектра правових питань, з якими звертаються громадяни.

Висновки. Отже, юридичні клініки в сучасних умовах розвитку правової системи України все більше набувають ознак відносно самостійних суб'єктів

правозахисної діяльності, що зумовлено як конституційною гарантією права на професійну правничу допомогу, так і об'єктивним зростанням потреби у її забезпеченні, особливо в умовах воєнного стану. Їх функціонування характеризується міжгалузєвою правовою природою, що обумовлює різноманітність форм взаємодії з органами публічної влади та адвокатурою. У цьому контексті взаємодію юридичних клінік доцільно розглядати як врегульовану організаційно-правову форму сталих відносин, спрямовану не лише на забезпечення доступу до правничої допомоги, але й на формування практичних компетентностей майбутніх правників.

Запропоновано авторський підхід до виокремлення базових моделей взаємодії юридичних клінік: партнерської (мережевої), інтеграційної та професійно-орієнтованої (менторської), кожна з яких виконує самостійну функцію у механізмі забезпечення доступу до правничої допомоги. Систематизовано, що партнерська модель забезпечує синергію інституційних ресурсів та підвищує якість правничої допомоги через комплексність її надання, інтеграційна формує ефективний «правовий маршрут» особи в системі безоплатної правничої допомоги, а менторська сприяє трансляції професійних стандартів і формуванню так званої «клінічної спадкоємності». Водночас наголошено, що ефективність діяльності юридичних клінік не може бути забезпечена ізольованим застосуванням окремої моделі, а досягається виключно через їх комплексне поєднання з урахуванням конкретного інституційного контексту.

Водночас встановлено наявність низки системних обмежень, що стримують повноцінну інституціоналізацію юридичних клінік, зокрема відсутність чіткого нормативного визначення їх правового статусу у системі безоплатної правничої допомоги, кадрова динамічність студентського складу та нерівномірний рівень залученості органів публічної влади до відповідних форм взаємодії. Водночас в умовах воєнного стану особливого значення набувають гнучкість організаційних форм діяльності юридичних клінік, їх здатність до адаптації до дистанційних форматів роботи та розширення спектра правових послуг для вразливих категорій населення. У зв'язку з цим перспективним напрямом подальшого розвитку є нормативне закріплення ролі юридичних клінік у системі надання правничої допомоги, а також інституціоналізація ефективних моделей їх взаємодії з органами публічної влади та адвокатурою.

Список використаних джерел

1. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>
3. Ютовець О., Омельчук Л., Підгородецький В. Безоплатна правнича допомога в Україні: виклики сьогодення та потенціал молоді у правозахисній сфері. *Науковий вісник Ужго-*

Valentyn Pidhorodetskyi. Models of interaction between legal clinics and public authorities and the bar: theoretical analysis and practical experience

The article presents a comprehensive theoretical and legal study of models of interaction between legal clinics, public authorities, and the bar in the context of the transformation of the legal aid system in Ukraine. The relevance of the topic is обусловлена the growing demand for legal assistance caused by the full-scale armed invasion, which has significantly increased the burden on the free legal aid system and strengthened the role of legal clinics as actors of human rights protection.

Based on the institutional approach, the author substantiates the definition of interaction between legal clinics and external actors as a regulated organizational and legal form of stable relations aimed at ensuring access to legal aid, improving legal awareness, and developing practical competencies of law students. A classification of interaction models is proposed, including partnership (network), integration, and professional-oriented (mentoring) models, with their key features identified.

Particular attention is paid to the practical implementation of the partnership model based on the experience of the Educational Laboratory “Legal Clinic” of the State Tax University, which demonstrates the effectiveness of network cooperation with public authorities and civil society organizations. The specifics of interaction with the bar are analyzed through a combination of educational and practical components, and the feasibility of applying the concept of “clinical continuity” as a mechanism for ensuring continuity in professional legal training is substantiated.

It is concluded that the role of legal clinics in ensuring access to legal aid is increasing, which necessitates further regulatory and organizational development of their interaction with public institutions and the bar.

Keywords: *legal clinics, free legal aid, access to legal aid, public authorities, the bar, clinical legal education.*

*Дата першого надходження статті до видання: 21.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.05.2026 р.*

УДК 349.3:378.096
DOI 10.31558/2786-5835.2026.1.2.12

Пілюк Суліко Валеріївна,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права та правосуддя
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5419-024X>*

**ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ ЮРИДИЧНИХ
КЛІНІК У НАДАННІ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ**

У статті досліджено проблеми правового регулювання участі юридичних клінік у наданні безоплатної правничої допомоги в Україні. Встановлено, що, попри фактичне здійснення юридичними клініками діяльності з надання безоплатної первинної правничої допомоги, вони не включені до переліку суб'єктів її надання, визначеного Законом «Про безоплатну правничу допомогу», що свідчить про фрагментарність нормативного підходу до їх правового статусу.

У роботі обґрунтовано, що юридичні клініки виконують чотири взаємопов'язані функції: освітню, соціальну, правопросвітницьку та функцію міжінституційної взаємодії, серед яких провідне значення мають освітня та соціальна. Освітня функція юридичних клінік проявляється у можливості створювати умови для набуття студентами професійних навичок у процесі роботи з реальними правовими ситуаціями. Соціальна функція юридичних клінік повинна виявлятися у сприянні реалізації права на безоплатну первинну правничу допомогу соціально вразливим верствам населення.

Доведено, що наявна законодавча модель стримує реалізацію соціальної функції юридичних клінік та обмежує їх потенціал у забезпеченні доступу до правничої допомоги. Традиційне доктринальне уявлення про рівнозначність освітньої та соціальної функції юридичних клінік потребує уточнення. Хоча підготовка майбутніх юристів є невід'ємним складником їх діяльності, вона має похідний характер від основної, системоутворюючої мети – забезпечення доступу до безоплатної правничої допомоги. Лише через реальне надання такої допомоги формується практичний компонент юридичної освіти, а не навпаки.

Окрему увагу приділено аналізу можливостей співпраці юридичних клінік з органами місцевого самоврядування. Встановлено, що така взаємодія переважно має договірний, несистемний характер і не забезпечена належним нормативним регулюванням. Обґрунтовано доцільність переходу до інституціоналізованої моделі співпраці шляхом законодавчого її закріплення. Зроблено висновок, що удосконалення правового статусу юридичних клінік та їх включення до системи суб'єктів надання безоплатної правничої допомоги сприятиме підвищенню доступності такої допомоги, насамперед для соціально вразливих категорій населення.

***Ключові слова:** юридична клініка, безоплатна правнича допомога, освітня функція, соціальна функція, правопросвітницька функція, функція міжінституційної взаємодії.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку правової держави та забезпечення доступу до правосуддя особливого значення набуває інститут безоплатної правничої допомоги як одна з ключових гарантій реалізації конституційного права особи на правову допомогу. З прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги» від 10.04.2023 в нашій державі було удосконалено систему суб'єктів надання безоплатної первинної правничої допомоги та розширено підходи до організації її надання.

Водночас сучасний етап функціонування системи безоплатної правничої допомоги характеризується суттєвими викликами, серед яких – обмежене фінансування, кадровий дефіцит, нерівномірна територіальна доступність послуг, а також недостатній рівень поінформованості населення про можливості отримання такої допомоги. У цих умовах особливої актуальності набуває потенціал юридичних клінік як додаткового ресурсу. Водночас аналіз чинного законодавства України свідчить про наявність низки проблем у правовому регулюванні участі юридичних клінік у наданні безоплатної первинної правничої допомоги. Це зумовлює необхідність дослідження впливу законодавчих змін на участь юридичних клінік у наданні безоплатної правничої допомоги та критичної оцінки їх правового статусу в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній юридичній науці дослідження правового статусу та діяльності юридичних клінік є доволі розробле-

ним напрямом. У науковій літературі їх розглядають як у загальнотеоретичному, так і в прикладному аспектах. Зокрема, у працях Н. Б. Арабаджи, І. І. Юркевич аналізуються особливості правового регулювання діяльності юридичних клінік в Україні та зарубіжних країнах [1; 2]. Н. Б. Москалюк та В. М. Слома обґрунтовують значення юридичних клінік як елементу механізму захисту прав людини та альтернативного суб'єкта надання безоплатної правової допомоги в умовах обмеженості ресурсів державної системи [3]. У дослідженнях В. В. Кадали, О. П. Гузенко, С. В. Салоїд, а також у їх подальших працях у співавторстві з О. О. Бондаренко увагу зосереджено на функціональних аспектах діяльності юридичних клінік, їх клієнтоорієнтованому характері та проблемах законодавчої незгодженості їх ролі у системі безоплатної правничої допомоги [4; 5]. Окремий напрям становлять дослідження юридичної клінічної освіти (М. Є. Василенко, Р. М. Мудрак), у яких акцент зроблено на значенні юридичних клінік для практичної підготовки майбутніх правників та залежності ефективності їх діяльності від належного організаційного і ресурсного забезпечення [6; 7].

На дисертаційному рівні вагомий внесок у розвиток теорії юридичних клінік здійснили Н. С. Дубчак та М. Т. Лоджук (2014), які комплексно дослідили правову природу цих інституцій та їх місце у системі захисту прав і свобод людини. Водночас зазначені дослідження були виконані в інших соціально-правових умовах і не враховують сучасних змін у системі безоплатної правничої допомоги.

Метою цього дослідження є аналіз правового статусу юридичних клінік у системі суб'єктів безоплатної правничої допомоги.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги» від 10.04.2023 було модернізовано підходи до організації системи безоплатної правничої допомоги, зокрема уточнено та розширено коло суб'єктів її надання. Частиною 1 ст. 9 чинної редакції Закону «Про безоплатну правничу допомогу» пропонується вичерпний перелік суб'єктів надання безоплатної первинної правничої допомоги, який не охоплює юридичні клініки [8].

Правовий статус юридичних клінік визначається Законом України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 та Типовим положенням про юридичну клініку вищого навчального закладу України, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006 № 592. Відповідно до п. 2 ч. 7 ст. 33 Закону «Про вищу освіту», юридичні клініки можуть бути структурними підрозділами закладу вищої освіти. Відповідно до ст. 2 Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, діяльність юридичної клініки орієнтована на поєднання освітніх і суспільно корисних завдань, зокрема вдосконалення

практичної підготовки здобувачів юридичної освіти, сприяння реалізації права на правничу допомогу для соціально вразливих верств населення, утвердження цінностей верховенства права, справедливості та поваги до людської гідності, а також налагодження взаємодії закладів вищої освіти з органами публічної влади, правозастосовними інституціями та іншими організаціями. Важливим напрямом діяльності юридичних клінік також визначено інтеграцію практико-орієнтованих елементів у процес підготовки майбутніх правників [9].

Із характеристики Типового положення випливає, що юридичні клініки повинні забезпечувати *освітню* функцію, оскільки створюють умови для набуття студентами професійних навичок шляхом роботи з реальними правовими ситуаціями, формування здатності застосовувати теоретичні знання на практиці, розвитку аналітичного мислення та комунікативних компетентностей. Водночас юридичні клініки покликані виконувати важливу *соціальну* функцію, сприяючи забезпеченню доступу соціально вразливих категорій населення до безоплатної правничої допомоги. *Правопросвітницька* роль юридичних клінік проявляється у формуванні правової культури громадян, підвищенні рівня правової обізнаності населення, а також популяризації ідей верховенства права, справедливості та поваги до прав людини. До того ж юридичні клініки повинні сприяти розвитку *міжінституційної взаємодії*, оскільки виступають платформою для співпраці закладів вищої освіти з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, судовими та правоохоронними органами, а також іншими установами та організаціями.

Серед визначених функцій юридичних клінік провідне місце займають *освітня* та *соціальна*, оскільки саме вони безпосередньо відображають призначення клінік як інституцій, що поєднують підготовку майбутніх правників із наданням правничої допомоги. Інші функції, зокрема *правопросвітницька* діяльність та сприяння *міжінституційній взаємодії*, доповнюють цей процес і реалізуються у тісному зв'язку з основними напрямками діяльності.

З огляду на викладене доцільно проаналізувати наявні в науці підходи до визначення сутності юридичних клінік. Так, з погляду В. О. Сича, основою діяльності юридичних клінік є поєднання інтересів різних учасників: особи, які потребують правничої допомоги, але не мають можливості оплатити послуги адвоката, звертаються за консультацією до студентів, аспірантів або молодих викладачів як до фахівців у галузі права. Водночас для майбутніх правників така діяльність є можливістю набуття практичного досвіду, що сприятиме їх подальшій професійній реалізації [10, с. 16]. Отже, В. О. Сич розкриває функціонування юридичних клінік через призму балансу інтересів між особами, які потребують правової допомоги, та студентами, які набувають практичних навичок, підкреслюючи взаємовигідний характер такої діяльності.

Н. Б. Москалюк та В. М. Слома визначають, що переважна більшість юридичних клінік поєднує освітній та соціальний складники: з одного боку, вони забезпечують формування у студентів практичних умінь, необхідних для юридичної діяльності, а з іншого – надають безоплатну правничу допомогу соціально незахищеним категоріям населення. Практична діяльність у юридичних клініках зумовлює оволодіння студентами інструментами роботи з нормативним матеріалом і правозастосовною практикою, а також здатністю здійснювати правовий супровід у різних формах взаємодії з публічними інституціями [3, с. 50]. Як бачимо, Н. Б. Москалюк і В. М. Слома конкретизують ідею балансів інтересів студентів і вразливих верств населення, зосереджуючись на прикладному змісті професійної підготовки, зокрема формуванні у студентів навичок аналізу законодавства, побудови правової позиції та представництва інтересів.

Досліджуючи правові та рольові аспекти юридичної клінічної діяльності, В. В. Кадала, О. П. Гузенко, С. В. Салоїд зазначають таке: участь у діяльності юридичних клінік відкриває для студентів можливість професійного спілкування з практикуючими юристами та залучення до надання правничих консультацій під керівництвом викладачів. Такий формат роботи сприяє застосуванню теоретичних знань у реальних ситуаціях взаємодії з особами, які звертаються по безоплатну правову допомогу [4, с. 115]. Ці вчені акцентують на процесуальному та комунікативному вимірі діяльності юридичних клінік, підкреслюючи значення безпосередньої взаємодії студентів із клієнтами під керівництвом викладачів-кураторів як ключового елемента професійної підготовки.

Схожим є розуміння сутності юридичних клінік і іноземними вченими. Так, А. Косі зазначає, що треба розрізняти дві мети юридичних клінік: освітню та соціальну. Остання мета полягає в тому, щоб клініки надавали юридичну допомогу особам, які потребують такої послуги, але не можуть собі дозволити її оплатити [11, с. 155]. М. Meghdadi та А. Erfani Nasab стверджують, що юридичні клініки створюються для двох цілей: а) розширення правових можливостей соціально незахищених осіб та груп шляхом надання безкоштовних юридичних послуг; б) навчання студентів-юристів юридичним навичкам та підготовка їх до взяття на себе соціальної відповідальності [12, с. 3015]. Отже, незважаючи на різні дослідницькі акценти, у науковій літературі домінує підхід до розуміння юридичної клініки як інституції з двоєдиною природою, що поєднує освітню та соціальну функції.

На нашу думку, традиційне доктринальне уявлення про рівнозначність освітньої та соціальної функцій юридичних клінік потребує уточнення. Хоча підготовка майбутніх юристів є невід'ємним складником їх діяльності, вона має похідний характер від основної, системоутворюючої мети – забезпечення доступу до безоплатної правничої допомоги. Саме через реальне надання такої допомоги формується практичний компонент юридичної освіти, а не навпаки.

У цьому контексті юридичну клініку доцільно розглядати не лише як освітній інструмент, а передусім як особливий інституційний механізм реалізації права на безоплатну правничу допомогу, що функціонує на перетині освітньої та правозахисної сфер. Такий підхід дає змогу по-новому оцінити її місце у системі суб'єктів надання правничої допомоги. Відповідно за наявності належного правового забезпечення та фінансової підтримки саме реалізація функції надання безоплатної правничої допомоги здатна забезпечити ефективне виконання й інших завдань юридичної клініки, зокрема освітніх, правопросвітницьких і міжінституційної взаємодії.

Як уже було зазначено, Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» не відносить юридичні клініки до кола суб'єктів надання безоплатної правничої допомоги. Натомість Закон України «Про вищу освіту» закріплює їх статус як структурних підрозділів закладів вищої освіти, основною метою діяльності яких є забезпечення практичної підготовки здобувачів освіти. Така законодавча невідповідність свідчить про фрагментарність підходу до визначення правової природи юридичних клінік та їх ролі у механізмі забезпечення права на безоплатну правничу допомогу. Невизнання юридичних клінік як суб'єктів її надання на рівні спеціального закону фактично зумовлює їх формально-правове виключення із системи суб'єктів безоплатної правничої допомоги, попри те, що вони на практиці здійснюють функції первинної правничої допомоги для соціально вразливих категорій населення.

Навіть більше, відсутність нормативного закріплення юридичних клінік як учасників системи безоплатної правничої допомоги обмежує можливості їх інтеграції у цю систему, зокрема унеможливує належне фінансування, координацію діяльності та встановлення єдиних стандартів якості надання правничих послуг. Це негативно впливає як на ефективність реалізації права на доступ до правосуддя, так і на якість практичної підготовки майбутніх юристів.

Стосовно правопросвітницької функції та функції міжінституційної взаємодії, то саме такі напрями діяльності дають змогу розширити вплив юридичних клінік за межі індивідуального консультування та сприяють формуванню правової культури населення, налагодженню сталих зв'язків між різними суб'єктами надання правничої допомоги. Досліджуючи правопросвітництво як складник діяльності юридичних клінік, С. В. Пілюк обґрунтовує, що право має визначальний вплив на процеси соціальних перетворень, а його повноцінна реалізація можлива лише за умови забезпечення доступності для осіб і спільнот, які в цьому зацікавлені. У цьому контексті студенти юридичних клінік виступають важливими суб'єктами таких процесів, що зумовлює необхідність розширення можливостей для застосування ними набутих знань і практичних навичок з метою надання допомоги соціально вразливим групам населення [13].

У контексті реалізації правопросвітницької та міжінституційної функцій особливої уваги заслуговує питання взаємодії юридичних клінік з органами місцевого самоврядування. Така взаємодія видається найбільш доцільною з огляду на наближеність органів місцевого самоврядування до територіальних громад, їх обізнаність із локальними правовими потребами населення та наявність організаційних можливостей для координації відповідних ініціатив. Як слушно зазначає Sanjeev Ghanghash, включення community outreach programmes (програм роботи з громадою) до діяльності юридичних клінік сприяє розширенню доступу до правосуддя та правничих послуг для маргіналізованих груп населення, а також підвищує рівень їх правової спроможності та соціальної справедливості [14, с. 78].

Однак оновлена ст. 38-1 Закону України «Про місцеве самоврядування», яка регулює повноваження у сфері надання безоплатної первинної правничої допомоги, у жодний спосіб не згадує про можливу співпрацю органів місцевого самоврядування та юридичних клінік. Звісно, спільна діяльність можлива через укладення договорів або меморандумів про співпрацю із закладами вищої освіти, у структурі яких функціонують юридичні клініки. Тобто договірна модель взаємодії існує на практиці. Зазвичай вона ґрунтується на ініціативності окремих осіб. Тому наразі зарано говорити про можливість включення юридичних клінік України до community outreach programmes, як і про законодавчу визначеність взаємодії юридичних клінік з органами місцевого самоврядування.

Висновки: 1. Юридичні клініки виконують чотири основні функції: освітню, соціальну, правопросвітницьку та функцію міжінституційної взаємодії. Водночас провідне місце займають освітня та соціальна функції, оскільки саме вони визначають сутність юридичної клініки як інституції, що поєднує підготовку майбутніх правників із наданням безоплатної правничої допомоги.

2. Чинна законодавча модель регулювання правового статусу юридичних клінік є недосконалою, оскільки не відображає їх ролі у сфері надання безоплатної правничої допомоги. Невключення юридичних клінік до переліку суб'єктів її надання навіть після законодавчих змін 2023 року стримує реалізацію їх соціальної функції, обмежує інтеграцію у відповідну систему і ставить під сумнів формування належної практичної бази підготовки майбутніх юристів.

3. Взаємодія юридичних клінік з органами місцевого самоврядування наразі має переважно договірний і несистемний характер, що зумовлює потребу у її нормативному врегулюванні. Перехід до законодавчо закріпленої моделі співпраці сприяв би підвищенню ефективності використання потенціалу юридичних клінік, зокрема у сфері правопросвітницької та міжінституційної діяльності. Розширення кола суб'єктів, залучених до надання безоплатної правничої допомоги, сприятиме підвищенню її доступності, насамперед для соціально вразливих категорій населення.

Список використаних джерел

1. Арабаджи Н. Б. Юридична клініка як інноваційна форма реалізації юридичної освіти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 158–161. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/36>
2. Юркевич І. Правове регулювання діяльності юридичних клінік в Україні та зарубіжних країнах. *Актуальні проблеми правознавства*. Вип. 2(18). 2019. С. 187–192. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1250> (дата звернення: 15.04.2026).
3. Москалюк Н. Б., Слома В. М. Роль юридичних клінік у механізмі захисту прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 1(42) С. 50–53. DOI: [https://doi.org/10.32837/руув.v0i1\(42\).991](https://doi.org/10.32837/руув.v0i1(42).991)
4. Кадала В. В., Гузенко О. П., Салоїд С. В. Юридична клінічна діяльність: правовий та рольовий аспект. *Актуальні проблеми права та публічного управління*. 2023. № 4. С. 114–122. DOI: <https://doi.org/10.36887/2524-0455-2023-4-19>
5. Кадала В. В., Гузенко О. П., Бондаренко О. О. Безоплатна правова допомога як клієнто-орієнтований сервіс юридичних клінік в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. Вип. 2(55). С. 18–23. DOI: <https://doi.org/10.32782/руув.v2.2024.4>
6. Василенко М. Є. Проблеми правового регулювання ефективної діяльності юридичних клінік в Україні. *Вісник ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 3(103). С. 189–197. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.103.189-197>
7. Мудрак Р. М. Юридична клінічна освіта в системі правової освіти України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 26–28. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/4>
8. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011. №3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.
9. Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006. № 592. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. С. 2365.
10. Сич В. О. Основи педагогічної підготовки юридичних кадрів. *Наукові праці: наук.-метод. журн.* 2010. Вип. 123, т. 136: Педагогіка. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. С. 14–18. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2010/136-123-3.pdf> (дата звернення: 15.04.2026).
11. Koci A. Clinical education, the lessons learned from practical applications – Albanian issues, East Europe and the advanced international practices on clinical education. *Academicus – International Scientific Journal*. 2015. № 11. P. 154–161. URL: <https://www.academicus.edu.al/nr11/Academicus-MMXV-11-154-161.pdf> (date of access: 15.04.2026).
12. Meghdadi M. M., Erfani Nasab A. M. Mofid. University legal clinic experience. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2011. Vol. 15. P. 3014–3017. URL: <https://pdf.science-directassets.com/277811/1-s2.0-S1877042811X00071/1-s2.0-S1877042811007804/main.pdf> (date of access: 15.04.2026).
13. Пілюк С. В. Правопросвітництво як складова діяльності юридичних клінік. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c3992d6d-1ceb-45f5-8842-5eeefb22200e/content> (дата звернення: 15.04.2026).
14. Ghanghash S. Community outreach programme as an integral part of clinical legal education: a socio-legal study. *Проблеми законності*. 2023. № 162. С. 77–87. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.07>

Suliko Piliuk. Problems of Legal Regulation of the Participation of Legal Clinics in Providing Free Legal Aid

The article examines the problems of legal regulation of the participation of legal clinics in the provision of free legal aid in Ukraine. The current legislation is analyzed, in particular the provisions of the Laws of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Simplifying Access to Free Legal Aid», «On Free Legal Aid» and «On Higher Education», as well

as the Model Regulation on Legal Clinics. It is established that, despite the fact that legal clinics actually provide free primary legal aid, they are not included in the list of entities authorized to provide such aid as defined by the special law, which indicates a fragmented regulatory approach to determining their legal status.

The paper substantiates that legal clinics perform four interrelated functions: educational, social, legal awareness-raising, and the function of inter-institutional cooperation, among which the educational and social functions are of primary importance. It is proved that the existing legislative model constrains the implementation of the social function of legal clinics and limits their potential in ensuring access to legal aid. The traditional doctrinal understanding of the equivalence of the educational and social functions of legal clinics requires clarification. Although the training of future lawyers is an integral component of their activities, it is derivative of the main, system-forming purpose – ensuring access to free legal aid. It is precisely through the actual provision of such aid that the practical component of legal education is formed, and not vice versa.

Particular attention is paid to the analysis of the possibilities of cooperation between legal clinics and local self-government bodies. It is established that such interaction is predominantly contractual and unsystematic in nature and is not supported by proper regulatory framework. The expediency of transitioning to an institutionalized model of cooperation through legislative consolidation of forms and mechanisms of interaction is substantiated.

It is concluded that improving the legal status of legal clinics and their inclusion in the system of providers of free legal aid will contribute to increasing the accessibility of such aid, primarily for socially vulnerable groups.

Keywords: *legal clinic, free legal aid, educational function, social function, legal awareness-raising function, inter-institutional cooperation function.*

*Дата першого надходження статті до видання: 20.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026 р.*

УДК 347.965:347.9:342.7(4)
DOI 10.31558/2786-5835.2026.1.2.13

Плотнікова Марія Володимирівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри міжнародного,
європейського права та порівняльного правознавства
Сумського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6330-0874>

Швагер Ольга Андріївна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
асистентка кафедри міжнародного,
європейського права та порівняльного правознавства
Сумського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6119-5831>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІКАХ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ МОДЕЛІ ДІЯЛЬНОСТІ¹

У статті досліджено роль юридичних клінік у забезпеченні доступу до правосуддя в європейських країнах через аналіз їх організаційно-правових моделей діяльності. Особливу увагу приділено впливу міжнародних організацій, зокрема Європейського Союзу, Ради Європи та ОБСЄ, на розвиток клінічної юридичної освіти та формування стандартів надання правової допомоги. Встановлено, що хоча нормативне закріплення діяльності юридичних клінік на міжнародному рівні є обмеженим, їх функціонування підтримується через рекомендації, програми та ініціативи, спрямовані на забезпечення ефективного доступу до правосуддя, особливо для вразливих категорій населення. У роботі проаналізовано діяльність окремих юридичних клінік, зокрема Університету Палацького в Оломоуці, Університету імені Адама Міцкевича в Познані та Університету Стратклайд, що дало змогу виокремити ключові напрями їх функціонування: надання безоплатної правової допомоги, правопросвітницька діяльність, підготовка студентів та наукова робота. Окремо в статті розглянуто процедури надання юридичних консультацій, взаємодію з громадськими організаціями та участь у міжнародних ініціативах, зокрема у формі «amicus curiae». Авторки обґрунтовують, що юридичні клініки поєднують освітню та соціальну функції, сприяючи підвищенню правової культури населення, формуванню професійних компетентностей студентів-правників і розширенню доступу до правової допомоги. Акцентовано на тому, що юридичні клініки забезпечують право на доступ до правосуддя в тому числі через виконання позначених вище функцій. Зроб-

¹ Дослідження проведено на виконання міжнародного проекту в сфері освіти 101175484 – EUJustice4U – ERASMUS-JMO-2024-HEI-TCH-RSCH «Доступ до правосуддя: кращі практики ЄС для України» (спільний проект СумДУ, Еразмус+ Жан Моне Фонду та Виконавчого агентства з питань освіти та культури за підтримки ЄС). Підтримка Європейською комісією випуску цієї публікації не означає схвалення змісту, який відображає лише думки авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

The study was conducted within the framework of the international project in the field of education 101175484 – EUJustice4U – ERASMUS-JMO-2024-HEI-TCH-RSCH “Access to Justice: Best EU Practices for Ukraine” (a joint project of Sumy State University, Erasmus+ Jean Monnet Foundation and the Education and Culture Executive Agency with the support of the EU). Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the authors only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them.

лено висновок, що діяльність юридичних клінік є важливим елементом механізму реалізації права на доступ до правосуддя, оскільки вони доповнюють державну систему правової допомоги, забезпечують інклюзивність правничих послуг та сприяють утвердженню принципу верховенства права.

***Ключові слова:** доступ до правосуддя, юридичні клініки, клінічна юридична освіта, безоплатна правова допомога, права людини, правопросвітницька діяльність, міжнародні стандарти, європейський досвід.*

Постановка проблеми. Доступ до правосуддя є одним із фундаментальних принципів верховенства права та базовим елементом демократичного устрою. Проте формальна наявність судової системи не гарантує реалізації цього права без належного механізму юридичного супроводу. Саме надання правової допомоги виступає тією необхідною умовою, що перетворює право на звернення до суду в реальну можливість захисту своїх інтересів. У світі існують різні моделі організації правової допомоги, поширені змішані системи, де державне фінансування правової допомоги поєднується з приватними ініціативами та діяльністю інститутів громадянського суспільства. Особливе місце серед неурядових організацій, залучених до надання правової допомоги, посідають юридичні клініки (далі – ЮК), що функціонують при юридичних факультетах університетів. На відміну від адвокатури, яка має жорстке законодавче регулювання в усіх країнах, форми організації роботи клінік відрізняються в кожній країні, відповідно мають свою специфіку роль та завдання студентів у реалізації права на доступ до правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність ЮК потрапила в фокус уваги дослідників з самого початку їх появи. Наприклад, G. S. Grossman, розглядаючи розвиток юридичної освіти, виділив такі його етапи. Перший етап – це ера учнівства (apprenticeship), адже до 1870-х років юристи вчилися «в полі», працюючи в офісах практиків. Другий етап пов'язується з деканом Гарвардського університету К. К. Лангделлом, завдяки якому запроваджується «кейс-метод». Третій етап розпочався на початку ХХ століття, коли виник рух за повернення практики в університети, але вже на науковій основі, внаслідок чого було створено низку ЮК [1, с. 163–172]. М. С. Romano зазначає, що паралельно з американською, відбувався розвиток клінічної освіти в інших регіонах, наприклад, завдяки підтримці американських університетів та фондів були створені ЮК у багатьох африканських країнах, у країнах Латинської Америки. У Центральній та Східній Європі впровадження клінічної юридичної освіти відбулося у другій половині 1990-х років, натомість у Західній Європі – лише з 2000-х років [2, с. 30–31]. Е. Poillot порівнює контекст клінічної юридичної освіти в США та континентальній Європі, досліджує впровадження американського підходу на прикладі клініки Люксембурського університету [3]. V. Teremetskyi та Y. Duliba аналізують особливості діяльності ЮК в державах Європи на прикладі Польщі. Проте біль-

ший акцент робиться на діяльності ЮК як форми навчання, ніж аспектам доступу до правосуддя [4]. І. В. Новосад досліджувала значення ЮК у системі надання безоплатної правничої допомоги на прикладі України [5]. Окремими дослідниками обґрунтована необхідність існування в Європі транскультурних ЮК [6]. Узагальнюючи, можна зазначити, що сучасний науковий дискурс навколо інституту ЮК характеризується висвітленням історичних аспектів їх становлення, де особлива увага приділяється американському досвіду як фундатору клінічного руху та ретроспективному аналізу виникнення ЮК у Європі крізь призму національних особливостей. Проте недостатня увага приділяється їх функціональній ролі як дієвого механізму реалізації права громадян на доступ до правосуддя.

Метою статті є характеристика організаційно-правових моделей діяльності юридичних клінік у європейських країнах у контексті їх ролі в реалізації права на доступ до правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи діяльність європейських ЮК, насамперед вважаємо за необхідне звернути увагу на фактор впливу на розвиток юридичної клінічної освіти в Європі, як-от діяльність міжнародних організацій, до сфери діяльності яких входить розробка правових стандартів доступу до правосуддя.

У Європейському Союзі на рівні вторинного права надається можливість неурядовим організаціям надавати правову допомогу. Наприклад, у ст. 21–22 Директиви 2013/32/ЄС про спільні процедури надання та позбавлення міжнародного захисту [7] визначено, що правова допомога у цій категорії справ може надаватися неурядовими організаціями (прямо ЮК не згадуються, проте як неурядові організації вони мають можливість надавати юридичну допомогу).

На рівні Ради Європи діяльність ЮК розглядається через призму статті 6 ЄКПЛ (право на справедливий суд). У Рекомендації Rec(93)1 про ефективний доступ до права та правосуддя для найбільш вразливих верств населення Комітет Міністрів закликає держави підтримувати неурядові організації та освітні заклади, що надають правову допомогу [8]. А в Рекомендації CM/Rec(2021)1 наголошується на ролі неурядових організацій (ЮК не називаються окремо) у співпраці щодо захисту прав людини [9].

Розробляючи плани дій для окремих країн, Рада Європи підтримує розвиток ЮК. Наприклад, Проєкт для Чорногорії «Supporting implementation of legal clinics on human rights violations» Reference of the grant: GRANT/HF7/BH2935» містить положення, що ЮК надаватимуть безкоштовні юридичні консультації та проводитимуть навчання з питань, пов'язаних із порушеннями прав людини, приділяючи особливу увагу забезпеченню стабільності та автономії клінік після закінчення періоду фінансування [10]. Інший приклад стосується «солідарності в дії», коли Рада Європа завдяки добровільному внеску уряду Норвегії реалізува-

ла «Ініціативу щодо правової визначеності та ефективної судової системи в Боснії та Герцеговині – Фаза III». В межах проєкту підготовлено «Analysis of the Study of Human Rights at Law Faculties in Bosnia and Herzegovina» [11], внаслідок якого було сформульовано низку рекомендацій, зокрема що організація ЮК є важливим методом навчання, орієнтованим не лише на практичну роботу, а й на підвищення обізнаності студентів про їхню роботу в галузі політики [12]. Також у межах функціонування національних Офісів Ради Європи проводиться низка заходів для зміцнення потенціалу ЮК. Наприклад, в Грузії було проведено воркшоп, зосереджений на зміцненні потенціалу клінік щодо взаємодії з міжнародними механізмами захисту прав людини [13].

З-поміж інших міжнародних організацій варто згадати ОБСЄ, яка фінансує програми для юридичних клінік у країнах Східної Європи та Балкан як інструмент зміцнення верховенства права. Наприклад, за підтримки ОБСЄ було видано навчальний посібник «Правнича клінічна освіта в Україні» [14].

Нормативно в Європейському Союзі, Раді Європи чи ОБСЄ стандарти створення та діяльності ЮК не визначені, проте ці професійні стандарти наразі розроблені академічною спільнотою. Насамперед варто назвати European Network for Clinical Legal Education (ENCLE) – Європейську мережу клінічної юридичної освіти. Це провідна континентальна мережа, що об'єднує викладачів, працівників клінік, практиків і неурядові організації; розробляє «якісні стандарти», проводить конференції, підготовку тренерів і публікує посібники та рекомендації. Серед іншого ENCLE розробляє стандарти, що деталізують організаційні, навчальні та етичні вимоги (набір статей про прозорість, конфіденційність, нагляд, співвідношення студент/супервізор, страхування, архівування справ тощо). Це дає змогу уніфікувати очікування від ЮК у різних країнах і збільшити їх спроможність долучатися до місцевих систем правової допомоги [15].

Серед завдань нашого дослідження також виділена характеристика організаційно-правових моделей діяльності ЮК в європейських країнах у контексті їх ролі в реалізації права на доступ до правосуддя. Як і в Україні, європейські ЮК розглядаються як важливий інструмент доступу до правосуддя, підвищення правової культури населення та формування у студентів професійної відповідальності.

На прикладах таких ЮК ми продемонструємо, в яких формах діяльності юридична клініка сприяє саме доступу до правосуддя.

1. Центр клінічної юридичної освіти Університету Палацького в Оломоуці (Univerzita Palackého v Olomouci-Centrum pro klinické právní vzdělávání) [16]. ЮК в своїй діяльності керується внутрішніми статутними документами, а також чеським законодавством про вищу освіту та надання правової допомоги та загальноєвропейськими стандартами клінічної юридичної освіти [17; 18]. Основними на-

прямами діяльностями є навчально-практична підготовка студентів через спеціалізовані курси, надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим громадянам, функціонування спеціалізованих клінік за різними галузями права (цивільне, адміністративне, трудове, сімейне право, права біженців), наукова діяльність у сфері методики клінічної юридичної освіти та міжнародна співпраця з іншими юридичними клініками Європи [18]. Порядок надання юридичних консультацій включає реєстрацію клієнтів (онлайн, телефоном або особисто), попередній скринінг справи, призначення зустрічі, підготовку студентів, проведення інтерв'ю під наглядом супервізора, аналіз справи, підготовку та перевірку консультації викладачем і її надання клієнту. У окремих випадках юридична клініка здійснює подальший супровід справи, зокрема складання процесуальних документів. Правосвітницька діяльність Центру охоплює семінари в школах, публічні лекції, підготовку інформаційних матеріалів, онлайн-просвітництво та співпрацю з медіа, з особливим акцентом на вразливі групи та програми «Street Law». Завдяки цьому Центр клінічної юридичної освіти Університету Палацького є одним із провідних у регіоні за рівнем правосвітницької діяльності.

2. Юридична клініка Університету імені Адама Міцкевича в Познані (Legal Clinic of Adam Mickiewicz University, Poznan) [19] функціонує як лабораторія – допоміжний підрозділ факультету права та адміністрації [20]. Клініка здійснює інтегративну діяльність як у межах університету (співпраця зі студентськими науковими групами), так і поза ним, взаємодіючи з іноземними університетами та юридичними клініками. Вона підтримує науковий розвиток студентів, зокрема готує їх до участі в міжнародних змаганнях Moot Court. Основним напрямом є надання безоплатної правової допомоги вразливим категоріям населення («pro publico bono»), а також підтримка громадських організацій у сфері освіти. Клініка також спеціалізується на питаннях дисциплінарних проваджень у системі освіти та активно здійснює правосвітницьку діяльність, зокрема через програму Street Law, що включає семінари, імітаційні судові процеси та освітні заходи для школярів [21].

3. Юридична клініка Університету Стратклайд (University of Strathclyde Law Clinic) [22] функціонує на основі Статуту клініки, Кодексу практики та внутрішнього Регламенту діяльності, які регулюють усі аспекти її роботи. Важливими документами також є Політика конфіденційності та Правила етичної поведінки, що забезпечують захист інтересів клієнтів. Основна діяльність клініки зосереджена на наданні безоплатної юридичної допомоги малозабезпеченим громадянам у сферах трудового права, захисту прав споживачів, житлових питань та Шотландської ради соціальних служб. Студенти під керівництвом досвідчених юристів консультують клієнтів та можуть представляти їхні інтереси у судах і трибуналах. Як зазначено у звіті за 2024–2025 навчальний рік, Клініка доповнює

діяльність консультаційних служб і співпрацює з різними організаціями для підтримки вразливих груп та забезпечення доступу до правосуддя. Це включає як досягнення результату у суді, так і допомогу клієнтам у розумінні їхніх справ і можливостей вирішення спорів. Клініка також співпрацює з профільними організаціями, зокрема у сфері захисту прав жінок та виправлення судових помилок, надаючи студентам практичний досвід у цій. ЮК також здійснює правову провсвіту для різних груп, включаючи школярів та ув'язнених [23].

Серед основних напрямів діяльності розглянутих ЮК – освітня, практична (надання правової допомоги, захист прав), соціальна та наукова. Проте існує ще одна форма роботи – це *Amicus curiae* (друг суду)². Наприклад, Клініка права рівності факультету права та кримінології Вільного університету Брюсселя (Equality Law Clinic of the Université libre de Bruxelles) разом з Центром з прав людини Гентського університету як третя сторона надавала коментар у справі *Case of Garib v. The Netherlands* [24], а також у справі *Case of Y v. France* [25]. Клініка Міграційного права Вільного університету Амстердама (The Migration Law Clinic of VU Amsterdam) виступила у статусі *Amicus curiae* у справі *Case of M.T. and others V. Sweden* [26].

Як вбачається, кожна з описаних форм організації діяльності ЮК в той чи інший спосіб сприяє забезпеченню та реалізації права на доступ до правосуддя: прямо (через надання правничої допомоги, надання висновків «*Amicus curiae*») чи опосередковано (через правопросвітницькі заходи).

Висновки. Діяльність ЮК у Європі – це унікальне поєднання вищої освіти та системи забезпечення доступу до правосуддя. Аналіз функціонування ЮК дає змогу виділити кілька аспектів їх важливості для системи правосуддя. ЮК забезпечують інклюзивність правової допомоги, орієнтуючись на соціально незахищені групи (малозабезпечені особи, біженці, особи похилого віку), що сприяє вирівнюванню можливостей сторін у правовому спорі. Клініки сприяють розвантаженню державної системи безоплатної правової допомоги, беручи на себе значний обсяг досудового консультування та підготовки процесуальних документів у справах невеликої складності. ЮК також виконують важливу правопросвітницьку функцію, завдяки якій підвищується правова грамотність населення, поширюються уявлення про цінність прав людини та знання про механізми їх захисту, відбувається профілактика правопорушень. Надання правової допомоги ЮК є невід'ємним складником механізму реалізації права на доступ до правосуддя. Як вид неурядових організацій, вони створюють додаткову, гнучку та

² *Amicus curiae* (*amicus*) або висновки «друзів суду» надаються особами, які мають високий рівень зацікавленості в предметі розгляду, але не є стороною та не беруть безпосередньої участі у судовому процесі. [Концепція *amicus curiae* у сучасному правосудді : концептуальний документ для Конституційного Суду України (10 червня 2022 р.) / ОБСЄ; А. Тенасе, Г. Папуашвілі. Київ, 2022. С. 4. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/c/523443.pdf>].

ефективну мережу підтримки прав людини, що доповнює державні гарантії. Враховуючи тенденції до гармонізації європейських стандартів правничої освіти та судочинства, розвиток клінічного руху стає стратегічним пріоритетом для зміцнення верховенства права та забезпечення рівності кожного перед законом, незалежно від соціально-економічного статусу.

Список використаних джерел

1. George S. Grossman Clinical legal education: history and diagnosis. *Journal of Legal Education*. Vol. 26, № 2(1974). P. 162–193. URL: <https://www.jstor.org/stable/42892228>
2. Romano M. C. The history of legal clinics in the US, Europe and around the world. *Legal clinics in Europe: for a commitment of higher education in social justice. Diritto & Questioni Pubbliche. Special issue*. May 2016. P. 27–41. URL: https://www.dirittoequestionipubbliche.org/page/2016_nse_legal-clinics-in-europe/DQ_2016_Legal-Clinics-in-Europe_specialissue.pdf
3. Poillot E. Comparing Legal Clinics: Is There a Way to a European Clinical Culture?: The Luxembourg Experience. *European Journal of Comparative Law and Governance*. 2017. Vol. 4(2). P. 111–139. DOI: <https://doi.org/10.1163/22134514-00402003>
4. Teremetskyi V., Duliba Ye. The Peculiarities of Activity of Legal Clinics in the States of Europe. *Legal Science and Praxis*. 2021. № 2. P. 37–42. URL: <https://lesp.hu/wp-content/uploads/2022/01/2021-No2-p37-42.pdf>
5. Новосад І. В. Юридична клініка як елемент системи надання безоплатної правничої допомоги в контексті захисту прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2025. № 74. С. 4–8. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2025.74.1>
6. Legal Clinic Report. Development and current state of Transcultural Legal Clinics / ed. by: S. Rennert, Ch. Weißenböck. Vienna, University of Vienna, 2018. URL: https://translaw.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/p_translaw/TransLaw_WS1_Legal_Clinic_Report.pdf
7. Directive 2013/32/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on common procedures for granting and withdrawing international protection (recast). ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2013/32/oj>
8. Recommendation CM/Rec(93)1 of the Committee of Ministers to Member States on effective access to the law and to justice for the very poor». URL: <https://search.coe.int/cm?i=09000016804df0ee>
9. Recommendation CM/Rec(2021)1 of the Committee of Ministers to member States on the development and strengthening of effective, pluralist and independent national human rights institutions. URL: <https://rm.coe.int/0900001680a1f4da>
10. Supporting implementation of legal clinics on human rights violations Reference of the grant: GRANT/HF7/BH2935. URL: <https://rm.coe.int/hf7-grant-legal-clinic-call-for-proposals/1680aab665>
11. Analysis of the Study of Human Rights at Law Faculties in Bosnia and Herzegovina. URL: <https://rm.coe.int/izucavanje-ljudskih-prava-na-pravnim-fakultetima-bih/1680a2f38b>
12. Opening of Human Rights Legal Clinic in Banja Luka and Zenica. URL: <https://www.coe.int/en/web/implementation/-/opening-of-human-rights-legal-clinic-in-banja-luka-and-zenica>
13. Strengthening legal clinics' support for victims of violence against women in Georgia. URL: <https://www.coe.int/en/web/genderequality/-/strengthening-legal-clinics-support-for-victims-of-violence-against-women-in-georgia>
14. Правнича клінічна освіта в Україні: навчальний посібник / за заг. ред. В. М. Сущенка. Київ: Ваіре, 2020. 274 с. URL: <https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/d/7/481582.pdf>
15. European Network for Clinical Legal Education. URL: <https://encle.org/>
16. Centrum pro klinické právní vzdělávání. URL: <https://veda.upol.cz/vedecka-pracoviste/vyzkumna-pracoviste/centrum-pro-klinicke-pravni-vzdelavani/>

17. Statute of the Ethics Board of Palacký University Olomouc. URL: https://www.upol.cz/files/userdata/UP/uredni-deska/zakladni_dokumenty/Statut_Eticke_komise_UP_ucin-1-_1-2024_ENG.pdf
18. Praktické formy výukyna Právnické fakultěUniverzity Palackého v Olomouci. URL: https://web.archive.org/web/20110716221919/http://www.upol.cz/fileadmin/user_upload/PF-dokumenty/CKPV/PropagBroz.pdf
19. Legal Clinic of Adam Mickiewicz University, Poznan. URL: <https://legalclinic.amu.edu.pl/>
20. Regulamin Kliniki Prawa Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. URL: <https://prawo.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2023/09/Klinika-Prawa-Regulamin-Ogolny.pdf>
21. Sekcja Street Law. URL: <https://klinikaprawa.amu.edu.pl/street-law/>
22. University of Strathclyde Law Clinic. URL: <https://www.lawclinic.org.uk/>
23. Strathclyde Law Clinic Annual Report 2024–2025. URL: <https://www.lawclinic.org.uk/publications/annual-reports/attachment/draft-annual-report-2425>
24. Case of Garib v. The Netherlands (Application № 43494/09). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-177406>
25. Case of Y v. France (Application № 76888/17). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-223027>
26. Case of M.T. and others v. Sweden. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-220013>

Mariia Plotnikova, Olha Shvaher. Ensuring Access to Justice in European Legal Clinics: Organizational and Legal Models of Activity

This article examines the role of legal clinics in ensuring access to justice in European countries through an analysis of their organizational and legal models of operation. Particular attention is paid to the influence of international organizations, including the European Union, the Council of Europe, and the OSCE, on the development of clinical legal education and the establishment of standards for the provision of legal aid. It is established that although the regulatory framework governing legal clinics at the international level remains limited, their functioning is supported through recommendations, programs, and initiatives aimed at ensuring effective access to justice, especially for vulnerable populations. The study analyzes the activities of selected legal clinics, including those at Palacký University in Olomouc, Adam Mickiewicz University in Poznań, and the University of Strathclyde, which made it possible to identify the key areas of their operation: provision of free legal aid, legal awareness and education activities, student training, and academic research. The article also examines procedures for providing legal consultations, cooperation with non-governmental organizations, and participation in international initiatives, particularly in the form of «amicus curiae». Throughout the text, the authors argue that legal clinics combine educational and social functions, contributing to the enhancement of legal awareness among the population, the development of professional competencies of law students, and the expansion of access to legal assistance. Special emphasis is placed on the fact that legal clinics ensure the right to access to justice, including through the implementation of the aforementioned functions. The conclusion is drawn that the activities of legal clinics constitute an important element of the mechanism for realizing the right to access to justice, as they complement the state system of legal aid, ensure the inclusiveness of legal services, and promote the rule of law.

*Дата першого надходження статті до видання: 18.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.04.2026 р.*

Рогозіннікова Катерина Сергіївна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правоохоронної діяльності
та спеціальних юридичних дисциплін

Навчально-наукового інституту
права та гуманітарних наук

Національного університету водного

господарства та природокористування

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2866-408X>

ЮРИДИЧНІ КЛІНІКИ ЯК ІНСТИТУЦІЯ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ ТА ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті здійснено комплексне дослідження юридичних клінік як важливої інституції сучасної правової освіти та дієвого механізму надання правничої допомоги населенню в умовах воєнного стану в Україні. Обґрунтовано, що в період збройної агресії та запровадження особливого правового режиму юридичні клініки набули особливого значення як осередки поєднання освітньої, правозахисної та соціальної функцій. Визначено, що діяльність юридичних клінік спрямована не лише на формування практичних професійних компетентностей майбутніх правників, а й на забезпечення доступу громадян до кваліфікованої первинної правничої допомоги, правової інформації та правопросвітницьких послуг.

Проаналізовано основні напрями трансформації діяльності юридичних клінік в умовах воєнного стану, серед яких запровадження дистанційних форм консультування, використання цифрових платформ комунікації, гнучка організація роботи студентів-консультантів і кураторів, зміна тематичного спектра звернень громадян, а також посилення взаємодії із органами державної влади, місцевого самоврядування, центрами з надання безоплатної правничої допомоги та громадськими організаціями. Встановлено, що в умовах війни суттєво зросла потреба населення у правових консультаціях щодо соціального забезпечення, трудових правовідносин, статусу внутрішньо переміщених осіб, відновлення втрачених документів, отримання компенсації за пошкоджене чи знищене майно, сімейних спорів, мобілізаційних обов'язків та захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей.

Особливу увагу приділено освітній місії юридичних клінік, яка полягає у практико-орієнтованій підготовці здобувачів юридичної освіти шляхом набуття навичок консультування клієнтів, аналізу правових ситуацій, підготовки процесуальних та інших юридичних документів, комунікації з різними категоріями осіб, дотримання стандартів професійної етики та принципів конфіденційності. Наголошено, що робота в юридичній клініці в умовах воєнного стану сприяє формуванню у студентів високого рівня правосвідомості, стресостійкості, відповідальності, здатності працювати в кризових умовах та орієнтації на суспільне служіння.

Ключові слова: юридична клініка, правова освіта, правнича допомога, воєнний стан, безоплатна правнича допомога, здобувачі освіти, доступ до правосуддя, цифровізація, права людини.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану, запровадженого в Україні у зв'язку зі збройною агресією проти держави, суттєво зросла потреба населення у своєчасній, доступній та кваліфікованій правничій допомозі. Воєнні дії спричинили виникнення нових категорій правових питань, пов'язаних із внут-

рішнім переміщенням осіб, втратою житла та майна, отриманням соціальних виплат, трудовими гарантіями, сімейними правовідносинами, мобілізаційними заходами, захистом прав військовослужбовців та членів їхніх сімей, а також відновленням порушених прав громадян. За таких умов особливого значення набувають юридичні клініки як інституції, що поєднують освітню функцію підготовки майбутніх правників із практичною діяльністю щодо надання безоплатної правничої допомоги та правопросвітницьких послуг населенню.

Водночас функціонування юридичних клінік у період воєнного стану супроводжується низкою організаційних, правових та методичних викликів. Серед них – необхідність адаптації форм роботи до безпекових ризиків, впровадження дистанційного консультивання, забезпечення безперервності освітнього процесу, захист персональних даних клієнтів, належна координація діяльності студентів-консультантів та кураторів, а також недостатній рівень нормативного врегулювання окремих аспектів діяльності юридичних клінік у кризових умовах.

До того ж сучасний стан розвитку юридичної клінічної освіти потребує переосмислення ролі юридичних клінік у системі правничої освіти та механізми забезпечення доступу до правосуддя. В умовах війни юридичні клініки виконують не лише навчально-практичну функцію, а й важливу соціальну місію, сприяючи підвищенню рівня правової обізнаності населення та зміцненню довіри до правових інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення та розвитку юридичної клінічної освіти, організації діяльності юридичних клінік, їх ролі у формуванні практичних компетентностей майбутніх правників і забезпеченні доступу громадян до безоплатної правничої допомоги досліджували А. Галай, М. Дулеба, В. Єлов, Є. Дуліба, М. Лоджук, С. Молибог, Ю. Савелова, І. Сенчак, О. Чернега, Ю. Фігель, А. Біла, Н. Бочарова, Н. Міловська, В. Сущенко, В. Шкабаро та інші науковці. У їх працях розкрито організаційно-правові засади функціонування юридичних клінік та їх значення у системі правничої освіти і правничої допомоги. Водночас недостатньо дослідженими залишаються особливості діяльності юридичних клінік в умовах воєнного стану, зокрема питання адаптації форм роботи, цифровізації, забезпечення безперервності освітнього процесу та реагування на нові правові потреби населення, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження юридичних клінік як інституції правової освіти та правничої допомоги в умовах воєнного стану, визначення особливостей їх функціонування, ролі у забезпеченні доступу населення до правничої допомоги, а також окреслення сучасних викликів і перспектив подальшого розвитку. Особлива увага приділяється з'ясуванню значення юридичних клінік у поєднанні освітньої, практичної та соціальної функцій у кризових умовах.

Для досягнення поставленої мети передбачається проаналізувати місце юридичних клінік у системі правничої освіти України, дослідити основні напрями трансформації їх діяльності в період воєнного стану, зокрема впровадження дистанційного консультування та цифрових форм роботи, визначити організаційно-правові проблеми функціонування, а також сформулювати пропозиції щодо вдосконалення нормативного регулювання й підвищення ефективності діяльності юридичних клінік у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Юридичні клініки як важливий елемент системи правової освіти поєднують навчальний, практичний та соціальний складники, забезпечуючи підготовку майбутніх правників і водночас сприяючи реалізації права громадян на отримання правничої допомоги. Особливої актуальності їх діяльність набуває в умовах воєнного стану, коли потреба населення у правовій підтримці суттєво зростає. У цьому контексті визначальне значення мають конституційні положення, які закріплюють пріоритет прав і свобод людини та гарантії їх захисту.

Згідно зі статтею 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Однією з ключових гарантій реалізації зазначених положень є право кожного на професійну правничу допомогу, закріплене у статті 59 Основного Закону [1]. В умовах воєнного стану значення конституційних гарантій доступу до правничої допомоги істотно зростає, оскільки громадяни стикаються з новими правовими викликами, пов'язаними із захистом житлових, соціальних, трудових, сімейних та інших прав. У цьому контексті юридичні клініки набувають особливої ролі як інституції, що сприяють реалізації конституційного права особи на правничу допомогу та водночас забезпечують практичну підготовку майбутніх фахівців у сфері права.

Однією з ключових законодавчих основ, що визначає зміст та гарантії реалізації права особи на правничу допомогу в Україні, є Закон України «Про безоплатну правничу допомогу». Зазначений нормативно-правовий акт встановлює правові засади організації та функціонування системи безоплатної правничої допомоги, порядок реалізації конституційного права особи на отримання правових послуг, а також коло суб'єктів, уповноважених на її надання. Прийняття цього Закону стало важливим етапом розвитку механізмів забезпечення доступу до правосуддя та утвердження принципу верховенства права в державі.

Відповідно до положень Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», безоплатна правнича допомога поділяється на первинну та вторинну. До безоплатної первинної правничої допомоги належить надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, складення заяв, скарг та ін-

ших документів правового характеру, а також сприяння особі у забезпеченні доступу до вторинної правничої допомоги [2]. Саме цей напрям має безпосередній зв'язок із діяльністю юридичних клінік, оскільки зміст їх роботи значною мірою охоплює консультування громадян, правопросвітницьку діяльність та надання допомоги у підготовці документів правового характеру.

Важливе значення для досліджуваної тематики мають і положення Типового положення про юридичну клініку закладу вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України. У зазначеному документі юридична клініка визначається як структурний підрозділ закладу вищої освіти, створений з метою підвищення рівня практичних знань, умінь та навичок здобувачів юридичної освіти, забезпечення доступу громадян до правової допомоги та здійснення правопросвітницької діяльності [3]. Отже, на нормативному рівні закріплено подвійне призначення юридичних клінік – освітнє та соціальне.

Юридичні клініки, функціонуючи при закладах вищої освіти, фактично доповнюють державну систему надання безоплатної правничої допомоги, забезпечуючи доступність правових послуг для соціально вразливих категорій населення, студентської молоді, внутрішньо переміщених осіб та інших осіб, які потребують правової підтримки. Водночас така діяльність сприяє формуванню у здобувачів освіти практичних навичок консультування, роботи з нормативними актами, підготовки юридичних документів та дотримання стандартів професійної етики.

Особливого значення положення зазначених нормативних актів набувають в умовах воєнного стану, коли значно збільшується кількість звернень громадян з питань соціального захисту, трудових правовідносин, відновлення документів, отримання статусу внутрішньо переміщеної особи, компенсації за пошкоджене майно, мобілізаційних обов'язків та інших правових проблем, пов'язаних із наслідками війни. За таких умов юридичні клініки виступають важливим допоміжним інструментом реалізації державної політики у сфері забезпечення права особи на правничу допомогу.

В. В. Сахнюк у своєму науковому дослідженні підкреслила важливе значення для визначення організаційно-правових засад діяльності юридичних клінік мають положення Стандартів діяльності юридичних клінік України, схвалених Всеукраїнським з'їздом Асоціації юридичних клінік України. У зазначеному документі визначено основні принципи функціонування юридичних клінік, серед яких верховенство права, законність, гуманізм, безоплатність надання правничої допомоги, конфіденційність, професійність, практико-орієнтованість навчання та соціальна відповідальність. Стандарти також закріплюють вимоги до організації прийому громадян, порядку надання консультацій, контролю якості роботи студентів-консультантів, ролі кураторів та керівництва клініки, а також здійс-

нення правопросвітницької діяльності [4; с. 124]. Наявність таких уніфікованих підходів сприяє забезпеченню належного рівня функціонування юридичних клінік як осередків практичної правничої освіти та інструменту забезпечення доступу населення до правничої допомоги, що набуває особливого значення в умовах воєнного стану.

Є. В. Дуліба, В. І. Теремецький зазначають, що юридичні клініки є унікальною формою поєднання освітньої підготовки майбутніх правників із виконанням важливої соціальної місії. На думку науковців, діяльність юридичних клінік спрямована не лише на формування у здобувачів освіти практичних навичок застосування законодавства, консультування клієнтів та підготовки правових документів, а й на забезпечення доступу населення до безоплатної правничої допомоги. Особливої уваги заслуговує висновок про те, що юридичні клініки сприяють утвердженню принципу верховенства права, підвищенню рівня правової культури суспільства та формуванню у студентів почуття професійної етики й соціальної відповідальності [5, с. 135]. У сучасних умовах воєнного стану зазначені функції набувають ще більшої актуальності, оскільки юридичні клініки стають додатковим ефективним механізмом правової підтримки населення та практичної підготовки майбутніх юристів.

У контексті дослідження юридичних клінік як інституції правової освіти та правничої допомоги в умовах воєнного стану заслуговують на увагу наукові висновки І. В. Новосад про те, що юридична клініка має комплексну правову природу, оскільки поєднує освітню, соціальну та правозахисну функції. Такий підхід є цілком слушним, адже юридичні клініки забезпечують не лише набуття здобувачами освіти практичних навичок застосування законодавства, консультування клієнтів, складання юридичних документів і професійної комунікації, а й сприяють реалізації права громадян на доступну правничу допомогу. І. В. Новосад справедливо наголошує, що юридичні клініки треба розглядати як важливий елемент системи безоплатної правничої допомоги, здатний ефективно доповнювати державні механізми правового захисту населення [6, с. 4]. Особливого значення така позиція набуває в умовах воєнного стану, коли значна кількість осіб потребує оперативних консультацій з питань соціального забезпечення, внутрішнього переміщення, відновлення документів, компенсації завданої шкоди, трудових гарантій та інших правових наслідків війни. Водночас слушною є думка авторки про те, що пріоритетною місією юридичних клінік залишається саме освітня функція, адже через клінічну форму навчання формується професійна компетентність майбутніх правників, їх правова культура, етичні стандарти та соціальна відповідальність. Варто підтримати також висновок І. В. Новосад щодо необхідності належного нормативного забезпечення діяльності юридичних клінік, поєднання державного регулювання із внутрішніми стандартами та ло-

кальними актами закладів вищої освіти [6, с. 6]. У сучасних умовах це створює передумови для стабільного функціонування юридичних клінік, їх організаційної гнучкості, впровадження дистанційних форм консультування та розширення правопросвітницької діяльності.

Н. Б. Арабаджи зазначає, що юридичні клініки є однією з найбільш ефективних форм практико-орієнтованої підготовки майбутніх правників, оскільки поєднують навчальний процес із безпосереднім застосуванням теоретичних знань у реальних правових ситуаціях. Авторка наголошує, що через участь у діяльності юридичних клінік здобувачі освіти набувають навичок консультування клієнтів, аналізу законодавства, підготовки процесуальних та інших юридичних документів, а також формують професійну правову культуру й етичні стандарти діяльності. Водночас Н. Б. Арабаджи підкреслює, що юридичні клініки виконують важливу соціальну функцію, сприяючи підвищенню рівня правової обізнаності населення та розширенню доступу громадян до безоплатної правничої допомоги [7, с. 159]. Отже, юридичні клініки треба розглядати не лише як інноваційну форму реалізації юридичної освіти, а і як важливий суспільний інститут, значення якого в умовах воєнного стану істотно посилюється у зв'язку зі зростанням потреб населення у правовій підтримці.

А. М. Бежевець зазначає про важливе місце юридичних клінік у національному механізмі забезпечення доступу громадян до правничої допомоги. Авторка наголошує, що діяльність юридичних клінік спрямована не лише на реалізацію освітньої функції шляхом формування у здобувачів освіти практичних професійних навичок, а й на виконання соціально значущого завдання щодо надання безоплатної первинної правничої допомоги населенню. А. М. Бежевець слушно підкреслює, що юридичні клініки фактично доповнюють державну систему безоплатної правничої допомоги, забезпечуючи консультаційну підтримку, правопросвітницьку діяльність та сприяння захисту прав соціально вразливих категорій осіб. Особливої актуальності наведені висновки набувають в умовах воєнного стану, коли значно зростає кількість звернень громадян з питань внутрішнього переміщення, соціального забезпечення, трудових гарантій, відновлення документів та компенсації завданої шкоди [8, с. 18]. Отже, позиція А. М. Бежевець підтверджує, що юридичні клініки в сучасних умовах треба розглядати як важливий освітньо-соціальний інститут, роль якого у період воєнного стану істотно посилюється.

Важливим напрямом розвитку юридичних клінік в Україні є налагодження ефективної співпраці з іншими суб'єктами, що здійснюють діяльність у сфері забезпечення права особи на правничу допомогу. В умовах зростання суспільного запиту на доступні правові послуги особливого значення набуває взаємодія юридичних клінік із державною системою безоплатної правничої допомоги, ор-

ганами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та іншими інституціями. Така координація сприяє більш повному охопленню осіб, які потребують правової підтримки, а також підвищенню ефективності правопросвітницької діяльності.

Ефективна взаємодія юридичних клінік із системою безоплатної правничої допомоги сприяє розширенню кола суб'єктів, які забезпечують доступ громадян до правових послуг, а також підвищує загальний рівень правової культури суспільства. Така співпраця дає змогу оперативніше реагувати на потреби найбільш уразливих категорій населення, забезпечувати правопросвітницьку діяльність та поширювати інформацію про механізми захисту прав людини. Особливого значення наведені положення набувають в умовах воєнного стану, коли кількість осіб, які потребують правової підтримки, суттєво зростає, зокрема з питань внутрішнього переміщення, соціального забезпечення, відновлення документів та компенсації завданої шкоди [9, с. 247]. На нашу думку, наведені висновки підтверджують необхідність подальшого посилення інституційної співпраці юридичних клінік із системою безоплатної правничої допомоги, що сприятиме як підвищенню якості практичної підготовки майбутніх правників, так і зміцненню соціальної ролі юридичних клінік у сучасних умовах.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що юридичні клініки в сучасних умовах є важливою інституцією правової освіти та дієвим механізмом надання правничої допомоги населенню. Їх діяльність ґрунтується на конституційних гарантіях права особи на професійну правничу допомогу, положеннях Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», Типового положення про юридичну клініку закладу вищої освіти та Стандартах діяльності юридичних клінік України. Поєднання освітньої, практичної та соціальної функцій дає змогу юридичним клінікам одночасно забезпечувати формування професійних компетентностей майбутніх правників і сприяти реалізації права громадян на доступну правничу допомогу.

Встановлено, що в умовах воєнного стану роль юридичних клінік істотно посилюється, оскільки зростає потреба населення у правовій підтримці з питань соціального захисту, внутрішнього переміщення, відновлення документів, трудових гарантій, компенсації завданої шкоди та інших правових наслідків війни. За таких умов юридичні клініки виступають важливим додатковим інструментом забезпечення доступу до правосуддя, правопросвіти та захисту прав людини.

Водночас сучасні виклики зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення організаційно-правових засад діяльності юридичних клінік, розвитку співпраці із системою безоплатної правничої допомоги, впровадження цифрових форм консультування та модернізації клінічної юридичної освіти. На нашу думку, перспективи розвитку юридичних клінік в Україні пов'язані з посиленням їх

інституційної спроможності, інтеграцією у загальнодержавну систему правничої допомоги та утвердженням як важливого суспільного інституту в умовах воєнного та повоєнного відновлення держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.
3. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: Наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006 № 592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>
4. Сахнюк В. В. Адміністративно-правове забезпечення права на безоплатну правничу допомогу в Україні: дис. ... д-ра філос.: 081 Право. Рівне: НУВГП. 2023. 233 с.
5. Дуліба Є. В., Теремецький В. І. Юридична клініка як форма навчання і забезпечення реалізації права на правову допомогу. Міжнародне приватне право та правові проблеми євроінтеграції. *Приватне право і підприємство*. 2022. Вип. № 21. С. 132–139. DOI: <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2022.21.15>
6. Новосад І. В. Юридична клініка як елемент системи надання безоплатної правничої допомоги в контексті захисту прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2025. № 74. С. 4–8. URL: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2025.74.1>
7. Арабаджи Н. Б. Юридична клініка як інноваційна форма реалізації юридичної освіти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. Вип. № 10. С. 158–161. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/36>
8. Бежевець А. М. Роль і місце юридичної клініки в сучасній системі безоплатної правової допомоги в Україні. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. Т. 1. С. 14–21. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.1.1.2>
9. Рогозіннікова К. С. Особливості взаємодії юридичних клінік з системою надання безоплатної правової допомоги. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. Вип. № 2. С. 245–249. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.41>

Kateryna Rohozinnikova. Legal clinic as an institution of legal education and legal aid in martial arts condition

The article presents a comprehensive study of legal clinics as an important institution of modern legal education and an effective mechanism for providing legal assistance to the population under martial law in Ukraine. It is substantiated that during the period of armed aggression and the introduction of a special legal regime, legal clinics acquired special importance as centers combining educational, human rights and social functions. It has been determined that the activities of legal clinics are aimed not only at forming practical professional competencies of future lawyers, but also at ensuring citizens access to qualified primary legal assistance, legal information, and legal educational services.

The main directions of transformation of legal clinic's activities under martial law were analyzed, including the introduction of remote forms of consulting, the use of digital communication platforms, flexible organization of the work of student consultants and curators, changing the thematic spectrum of citizen's appeals, as well as strengthening interaction with state authorities, local governments, centers for providing free legal aid, and public organizations. It has been established that during the war, the population's need for legal advice regarding social security, labor relations, the status of internally displaced persons, restoration of lost documents, receiving compensation for damaged or destroyed property, family disputes, mobilization obligations, and protection of the rights of servicemen and their family members has significantly increased.

Particular attention is paid to the educational mission of legal clinics, which consists of practice-oriented training of legal education applicants by acquiring skills in consulting clients, analyzing legal situations, preparing procedural and other legal documents, communicating with various categories of persons, and adhering to standards of professional ethics and principles of confidentiality. It was emphasized that working in a legal clinic under martial law contributes to the formation of a high level of legal awareness, stress resistance, responsibility, the ability to work in crisis conditions, and an orientation towards public service among students.

Keywords: *legal clinics, legal education, legal aid, martial law, free legal aid, education seekers, access to justice, digitalization, human rights.*

*Дата першого надходження статті до видання: 21.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.05.2026 р.*

УДК 340.6: 378.147
DOI 10.31558/2786-5835.2026.1.2.15

Славко Анна Сергіївна,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри міжнародного, європейського права
та порівняльного правознавства
Сумського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1339-470X>*

Руденко Людмила Дмитрівна,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5059-3420>*

РОБОТА ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК З ВПО З УРАХУВАННЯМ ТРАВМА-ІНФОРМОВАНОГО ТА ЖЕРТВА-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДІВ

Стаття присвячена аналізу діяльності юридичних клінік як важливого складника системи надання безоплатної правничої допомоги внутрішньо переміщеним особам (ВПО) в умовах повномасштабної збройної агресії проти України. Авторки акцентують на тому, що масове внутрішнє переміщення населення створило безпрецедентний запит на системний правовий захист, із яким традиційні державні інституції не завжди здатні впоратися самотужки. У цьому контексті юридична клінічна освіта розглядається як подвійний інструмент: ефективна методологія підготовки майбутніх правників за принципом «навчання через дію» та дієвий механізм захисту прав вразливих груп населення.

У дослідженні детально проаналізовано правову природу юридичних клінік як структурних підрозділів закладів вищої освіти, що функціонують на перетині освітньої та правозахисної діяльності. Особливий наголос зроблено на тому, що робота зі спільнотою ВПО вимагає від студентів-клініцистів не лише глибоких знань національного та міжнародного права, а й оволодіння специфічними комунікативними навичками (soft skills) для взаємодії з людьми, які мають досвід травми.

Центральне місце в роботі посідає обґрунтування необхідності імплементації травма-інформованого та жертва-орієнтованого підходів у практику клінічної освіти. Спираючись на міжнародні стандарти, зокрема Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення та Ризькі принципи, авторки доводять, що комунікація з постраждалими має базуватися на глибокому розумінні психологічних та соціальних наслідків конфлікту.

Авторки пропонують структурувати взаємодію юридичних клінік з ВПО на засадах: участі (активне залучення клієнта до формування стратегії захисту), підзвітності (розуміння державних органів як носіїв обов'язків), недискримінації (забезпечення рівного доступу до допомоги), розширення можливостей (правова просвіта для самостійного захисту прав) та поваги до верховенства права. У висновках підкреслюється, що такий комплексний підхід дає змогу перетворити юридичну клініку на екологічний та безпечний простір, де майбутні юристи формують ціннісні орієнтири професійної етики, а постраждалі отримують якісну допомогу, що базується на повазі до людської гідності.

Ключові слова: юридична клінічна освіта, внутрішньо переміщені особи (ВПО), жертва-орієнтований підхід, права мігрантів, міграція.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку української державності характеризується безпрецедентними викликами, зумовленими повномасштабною російською збройною агресією. Одним із найбільш критичних наслідків цього збройного конфлікту стало масове внутрішнє переміщення населення, що призвело до формування багатотисячної спільноти внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), які потребують системного правового захисту та соціальної підтримки. Як демонструє досвід останніх 12 років, у таких умовах традиційні державні механізми надання правової допомоги часто виявляються перевантаженими, що актуалізує пошук альтернативних моделей забезпечення доступу до правосуддя для вразливих груп населення, до яких належать ВПО.

Юридична клінічна освіта в цьому контексті виступає не лише як ефективний метод практичного навчання майбутніх правників за принципом «навчання через дію» (learning-by-doing), а й як дієвий інструмент правозахисту. У багатьох країнах світу юридичні клініки стають центрами первинної та вторинної безоплатної правничої допомоги, де студенти під керівництвом досвідчених викладачів тренуються у реалізації травма-інформованого та жертва-орієнтованого підходів. Актуальність дослідження зумовлена як потребою у доступних юридичних консультаціях для вразливих категорій осіб, так і необхідністю переосмислення ролі юридичних клінік у системі перехідного правосуддя, зокрема в частині надання допомоги ВПО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність юридичних клінік не є новою цариною дослідження в юридичній науці та практиці. Зокрема, на регіональному рівні діють стандарти діяльності юридичних клінік, розроблені Європейською мережею юридичної клінічної освіти (European Network of Clinical Legal Education (ENCLE)). На національному рівні юридичні клініки працюють із дотриманням Стандартів діяльності юридичних клінік в Україні, розроблених Асоціацією юридичних клінік України та національного законодавства. Серед

науковців, які працюють із тематикою юридичної клінічної освіти варто згадати Ю. Ломжець, Є. Дулібу, В. Теремецького, Л. Боярські (Łukasz Wojarski), Л. Блісдейл (Lydia Bleasdale), Б. Різотто (Beverley Rizzotto), О. Драмонд (Orla Drummond), Г. МакКівер (Gráinne McKeever), Г. Ханнеманна (G. A. Hannemann) та інших. Проте, не применшуючи внеску теоретиків і практиків, зауважимо, що у мінливих умовах сьогодення юридичні клініки мають пристосовуватися до роботи з різними категоріями клієнтів, зокрема тими, які належать до вразливих груп населення (на кшталт ВПО). На нашу думку, ця царина роботи юридичних клінік залишається недостатньо висвітленою як у наукових доробках, так і в політиках та стандартах, які врегульовують діяльність юридичних клінік. Особливу увагу ми хочемо сфокусувати на стандартах роботи юридичних клінік із вразливими категоріями населення (зокрема ВПО).

Метою цього дослідження є розробка базових принципів роботи юридичних клінік з внутрішньо переміщеними особами на основі травма-інформованого та жертва-орієнтованого підходів.

Виклад основного матеріалу дослідження

1. Що таке юридичні клініки і навіщо вони потрібні?

Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України визначає юридичну клініку як структурний підрозділ вищого навчального закладу III–IV рівнів акредитації, що здійснює підготовку фахівців за напрямом «Право» і створюється як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів [1]. Незважаючи на те, що у контексті сучасного освітнього законодавства ця дефініція є явно застарілою (зокрема послуговується поняттям «вищий навчальний заклад», а не «заклад вищої освіти», «рівнями» акредитації тощо), вона дає загальне розуміння ролі, яку мають відігравати юридичні клініки – слугувати базою практичного навчання.

Стандарти якості для юридичних клінік, розроблені Європейською мережею юридичної клінічної освіти, визначають, що юридична клініка – це навчальний організаційний підрозділ, що застосовує методологію клінічної юридичної освіти та надає послуги клієнтам [2].

Відповідно до Стандартів діяльності юридичних клінік України, юридична клініка – структурний підрозділ закладу вищої освіти України, що здійснює підготовку фахівців у сфері права, утворений як база для практичного навчання та проведення практики здобувачів вищої освіти шляхом надання безоплатної правничої допомоги, здійснення правопросвіти та інших видів діяльності, які відповідають цим Стандартам [3]. Водночас окремі заклади вищої освіти, які створюють юридичні клініки, визначають їх роль і статус за допомогою локальних актів – наприклад, положень, статутів чи регламентів (залежно від формату, обраного закладом освіти). Наприклад, у Сумському державному університеті ухва-

лене і діє Положення про спеціалізовану юридичну клініку з питань, пов'язаних з війною, яке визначає юридичну клініку як структурний підрозділ Навчально-наукового інституту права і визначає мету, завдання і принципи діяльності юридичної клініки, а також її організаційну структуру та основні принципи її діяльності [4].

Досліджуючи роль юридичних клінік на рівні концепції, науковці наголошують на таких її основних рисах:

По-перше, юридичні клініки – це навчання через практику. Зокрема, клінічна юридична освіта є прикладом емпіричного навчання, яке відіграє значну роль у процесі навчання.

По-друге, це навчання через практику в юридичному контексті, діяльність як юриста чи іншого учасника професійної арени права.

По-третє, це навчання через роздуми над клінічним досвідом [5].

Є. Дуліба та В. Теремецький також погоджуються з висловленою позицією щодо ролі юридичних клінік. На їх думку, юридичні клініки є зразком формування правничого професіоналізму, цінностей та етики юриста, зразком для наслідування в юридичній практиці, як повинен поводитися практикуючий юрист і який внесок він може зробити для покращення справедливості у суспільстві. Саме юридичні клініки роблять студентів більш активними, допомагають на практиці побачити, як діють правові норми [6].

Інші дослідники наголошують, що клінічна юридична освіта надає студентам-юристам реальний практичний досвід, розвиває місцеву правосвідомість та допомагає захищати права людини в усьому світі. Юридичні клініки готують юристів та студентів-юристів у дусі соціальної справедливості та державної служби, а також надають вкрай необхідні юридичні послуги у малозабезпечених громадах. У такому розрізі юридичні клініки виконують три функції:

- 1) виправлення несправедливості;
- 2) сприяння професіоналізму юристів та відчуттю державної служби;
- 3) зміцнення громадянського суспільства та верховенства права [7].

Підсумовуючи, можемо зауважити, що всі дослідники підкреслюють провідну роль юридичних клінік у формуванні правової культури студентів-правників, їх навичок роботи з клієнтами та професійної етики. Навички, отримані під час роботи в юридичних клініках, є критично важливими для формування soft skills майбутніх юристів. Відтак робота в юридичних клініках має враховувати також особливості роботи із вразливими категоріями населення, серед яких значну частку складають внутрішньо переміщені особи. Саме їх особливі характеристики варто враховувати під час формування стандартів і правил надання правничої допомоги юридичними клініками.

2. ВПО як категорія осіб, які потребують правової допомоги

Україна зіткнулася з феноменом внутрішньо переміщених осіб після початку російської агресії у 2014 році. Відповідно до статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [8]. Подібне визначення пропонують також Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення, за якими внутрішньо переміщені особи – це особи або групи осіб, які були змушені або зобов'язані тікати або залишити свої домівки чи місця постійного проживання, зокрема внаслідок або для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуацій загального насильства, порушень прав людини чи стихійних лих чи техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон [9].

ООН визначає, що станом на червень 2025 року у світі налічується 67,8 мільйонів осіб зі статусом внутрішньо переміщених [10]. В Україні ж станом на березень 2026 року Міністерство соціальної політики обліковує 4,6 мільйонів ВПО [11]. За даними Департаменту з питань соціальної політики Сумської обласної державної адміністрації, Департаменту з питань соціального захисту населення Сумської міської ради, у Сумській області зареєстровано 102 761 внутрішньо переміщених осіб, серед яких дітей до 18 років – 21 636 особи, працездатних осіб – 36 036, осіб з інвалідністю – 6 538 осіб, пенсіонерів – 26 988 осіб. Найбільша кількість внутрішньо переміщених осіб зосереджена у м. Суми: 36 026 осіб, серед яких осіб працездатного віку 12 242 осіб, пенсіонерів – 9 687 осіб, дітей – 6 572 особи, осіб з інвалідністю – 2 390. Причому до повномасштабного вторгнення у м. Суми було зареєстровано лише 5 500 внутрішньо переміщених осіб. Наведені показники свідчать про істотне навантаження на органи державної влади, місцевого самоврядування та установи, які надають соціальні, адміністративні, правничі послуги. Для прифронтових регіонів, як-от Сумська область, ситуація ускладнюється тим, що приблизно 80 % внутрішньо переміщених осіб залишаються у відносно безпечних громадах області. Водночас більшість із них, окрім внутрішнього переміщення, мають додаткові критерії вразливості: пенсійний вік, інвалідність, а тому потребують правничої допомоги, у тому числі щодо отримання електронного цифрового підпису для доступу до електронних реєстрів та подання заяв на соціальні виплати, допомоги. Наявна інфраструктура безоплатної правничої допомоги не здатна забезпечити повною мірою такі потреби

у правничій допомозі. Згідно з даними звіту «Задоволення правових та основних потреб українських внутрішньо переміщених осіб і біженців в Україні, Польщі та Швеції», під час повномасштабної війни попит на правову допомогу зріс. Про це заявили 60 % респондентів опитування [12]. Зазначене вище вказує на важливість включення юридичних клінік в інфраструктуру безоплатної правничої допомоги внутрішньо переміщеним особам та впровадження травма-інформованого та жертва-орієнтованого підходів у їх діяльність.

Згадані вище Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення не передбачають обов'язку держави надавати ВПО безоплатну правову допомогу, проте чітко визначають вразливий статус осіб, які зазнали внутрішнього переміщення. Так, Керівні принципи визначають, що «переміщення, яке часто є наслідком травматичного досвіду насильницьких конфліктів, грубих порушень прав людини та пов'язаних з ними причин, у яких дискримінація має значну роль, майже завжди створює умови серйозних труднощів та страждань для постраждалого населення» [9].

Подібні мотиви також прослідковують і у вітчизняному законодавстві. Хоча Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» безпосередньо не визначає права ВПО отримувати безоплатну правничу допомогу [8], однак стаття 14 ЗУ «Про безоплатну правничу допомогу» визначає ВПО як суб'єктів, які мають право на отримання безоплатної вторинної правової допомоги [13].

Отже, характеризуючи ВПО як клієнтів юридичних клінік, ми можемо вказати на низку їх характерних рис. По-перше, внутрішньо переміщені особи є доволі численною групою клієнтів, які можуть потребувати правової допомоги з питань, пов'язаних із внутрішнім переміщенням. По-друге, юридичні клініки можуть бути додатковим фактором, який підвищить доступність правової допомоги для внутрішньо переміщених осіб. По-третє, внутрішнє переміщення є травматизуючим фактором, наявність якого варто враховувати під час спілкування з клієнтами-ВПО.

3. Особливості роботи юридичних клінік з ВПО

Як уже зауважувалося вище, внутрішнє переміщення потенційно може викликати у людей травму, яка впливатиме на спогади і поведінку особи. Відтак, на нашу думку, у роботі юридичних клінік з ВПО варто приділяти увагу застосуванню травма-інформованого та жертва-орієнтованого підходів.

У медицині і соціальній роботі травма-орієнтовану практику визначають як це підхід до втручань в охорону здоров'я та догляд, який ґрунтується на розумінні того, що травматичний вплив може вплинути на неврологічний, біологічний, психологічний та соціальний розвиток людини [14]. Причому виділяють шість принципів практики, що враховує травму: безпека, довіра, вибір, співпраця, роз-

ширення прав і можливостей та врахування культурних особливостей [14]. Дотримання цих принципів сприяє не тільки врахуванню інтересів клієнтів юридичних клінік, а і наділяє студентів-клініцистів інструментами, необхідними для побудови безпечного для них діалогу з носіями травми.

Ще один акцент, який, на нашу думку, необхідно зробити у діяльності юридичної клініки, полягає у побудові комунікації з клієнтом на засадах жертва-центрованого підходу. Однією з перших спроб закріплення на універсальному рівні жертва-центрованого підходу була Декларація про основні принципи правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою. Цей документ, зокрема, визначав, що існує «необхідність вжиття національних та міжнародних заходів для забезпечення загального та ефективного визнання та поваги до прав жертв злочинів та зловживання владою» [15]. Відповідно ним визначалися обов'язки держави щодо поводження з потерпілими від злочинів, які структурувалися у чотири групи:

- 1) доступ до правосуддя та справедливе ставлення;
- 2) відшкодування збитків;
- 3) компенсації;
- 4) допомога [15].

Діяльність юридичних клінік може бути особливо помічною саме в аспекті доступу до правосуддя, роз'ясненні потерпілим їх прав та обов'язків тощо.

Подальший розвиток жертва-центрованого підходу результував у ухваленні Основних принципів та вказівок про право на відновлення та репарації жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права. Стаття 5 Принципів визначає, що «з жертвами слід поводитися гуманно та з повагою до їхньої гідності та прав людини, а також вживати відповідних заходів для забезпечення їхньої безпеки, фізичного та психологічного благополуччя та недоторканності приватного життя, а також безпеки їхніх сімей» [16].

У контексті збройного конфлікту в Україні жертва-центрований підхід було також закріплено у Ризьких принципах: Реєстр повинен керуватися підходом, орієнтованим на жертву, отже, щоб він відповідав зобов'язанням держав надавати засоби правового захисту та відшкодування збитків жертвам, зокрема найбільш вразливим, як-от жінки та діти [17].

Відтак для ефективної та екологічної роботи з ВПО, які також є постраждалими від збройного конфлікту, студенти-клініцисти та куратори юридичних клінік мають бути ознайомленими з травма-інформованим та жертва-орієнтованим підходами. Зокрема, ми рекомендуємо будувати роботу юридичних клінік з ВПО на основі таких принципів:

1) Участь (Participation): студент-клініцист не просто вирішує проблему «за клієнта», а залучає ВПО до активного обговорення стратегії захисту. Клієнт має розуміти всі ризики та можливості (наприклад, під час подання заяви до Міжнародного реєстру збитків), що перетворює його з об'єкта допомоги на активного суб'єкта правовідносин.

2) Підзвітність (Accountability): студенти-клініцисти доносять до ВПО інформацію, що державні органи є «носіями обов'язків» (*duty-bearers*), які мають бути підзвітними перед громадянами. У роботі клініки це проявляється через написання запитів на інформацію та скарг, які змушують органи державної влади та органи місцевого самоврядування працювати відповідно до закону.

3) Недискримінація (Non-discrimination): особлива увага має приділятися виявленню прихованої (чи відкритої) дискримінації ВПО під час отримання адміністративних чи соціальних послуг. Студенти-клініцисти мають сприяти рівному доступу до допомоги для найбільш вразливих груп серед переміщених осіб: людей з інвалідністю, багатодітних сімей або людей похилого віку.

4) Розширення можливостей (Empowerment): мета консультації в юридичних клініках може полягати також у наданні ВПО правових інструментів для самостійного захисту своїх прав у майбутньому. Це включає правову просвіту (*street law*) щодо процедур отримання компенсацій або захисту від виселення з місць тимчасового проживання.

5) Верховенство права (Rule of Law): вся робота юридичної клініки має базуватися на суворому дотриманні міжнародних стандартів прав людини та національного законодавства. В умовах правової невизначеності під час дії режиму воєнного стану студенти-клініцисти можуть у консультуванні опиратися на норми міжнародного права прав людини та Конституції України.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу дійти таких висновків:

1) Юридичні клініки закладів вищої освіти створюються при закладах вищої освіти, які здійснюють підготовку правників. Поряд із наданням правової допомоги, правовою просвітою, юридичні клініки насамперед є інструментом практичної підготовки здобувачів освіти. Саме в юридичних клініках студенти-клініцисти мають змогу отримати навички взаємодії з клієнтами, сформувані *soft skills* та засвоїти основні ціннісні орієнтири у професійній діяльності правника.

2) Внутрішньо переміщені особи є однією з категорій населення, які постраждали внаслідок збройного конфлікту. Взаємодія з ВПО у межах юридичної клініки має будуватися зі врахуванням потенційної травми, якої завдало (чи могло завдати) внутрішнє переміщення.

3) Проаналізувавши провідні міжнародні документи, які закріплюють травма-інформований та жертва-орієнтований підходи як необхідні для використан-

ня у діяльності органів публічної влади під час взаємодії з постраждалими від збройної агресії, ми пропонуємо будувати комунікацію юридичних клінік з клієнтами-ВПО на засадах участі, підзвітності, недискримінації, розширення можливостей та поваги до верховенства права.

Список використаних джерел

1. Про затвердження типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006 № 592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text> (дата звернення: 28.04.2026).
2. European Network for Clinical Legal Education Quality Standards for Legal Clinics: Adopted at the 8th ENCLE Conference in Brescia Italy on 15th July 2022. URL: <https://www.encle.org/upload/lg/news/ENCLE-Standards-Final-Version-July-2022.pdf> (дата звернення: 28.04.2026).
3. Стандарти діяльності юридичних клінік України: схвалені Всеукраїнським З'їздом Асоціації юридичних клінік України, Протокол № 2 від 19.06.2014 (в редакції від 04.12.2024). URL: https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2025/04/Standarty_YUK_nova_redaktsiya_2024.pdf (дата звернення: 28.04.2026).
4. Положення про спеціалізовану юридичну клініку з питань, пов'язаних з війною: введено в дію наказом ректора СумДУ від 20.10.2023 № 0896-I. URL: <https://normative.sumdu.edu.ua/?task=getfile&tmpl=component&id=42a909d7-9f71-ee11-bfc2-005056015693&kind=1&version=1777394730732> (дата звернення: 28.04.2026).
5. Dika M., Kramar S. A., Martinović I. The Curriculum for Human Rights Legal Clinical Education in Montenegro. Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/legal-clinics-concept/16809ee8dd> (дата звернення: 28.04.2026).
6. Дуліба Є., Теремецький В. Юридична клініка як форма навчання і забезпечення реалізації права на правову допомогу. *Приватне право і підприємництво*. 2022. № 21. С. 132–139. DOI: <https://doi.org/10.32849/2409-9201.2022.21.15>
7. Legal Clinics: Serving People, Improving Justice. Open Society Justice Initiative. 2009. 16 p. URL: https://www.justiceinitiative.org/uploads/0763f81d-04c4-4f72-bd88-67f6ee89dd69/legal-clinics_20090101.pdf (дата звернення: 28.04.2026).
8. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/ed20250404#Text> (дата звернення: 28.04.2026).
9. E/CN.4/1998/53/Add.2 Human rights, mass exoduses and displaced persons: Report of the Representative of the Secretary-General, Mr. Francis M. Deng, submitted pursuant to Commission resolution 1997/39, 11 February 1998. URL: <https://docs.un.org/en/E/CN.4/1998/53/Add.2> (дата звернення: 28.04.2026).
10. Internally Displaced People. The UN Refugee Agency (UNHCR). URL: <https://www.unhcr.org/about-unhcr/who-we-protect/internally-displaced-people> (дата звернення: 28.04.2026).
11. В яких областях проживає найбільше і найменше внутрішніх переселенців. *Слово і діло*. 26.03.2026. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2026/03/25/infografika/suspilstvo/yakux-oblastyax-prozhyvaye-najbilshe-najmenshe-vnutrishnix-pereselencziv> (дата звернення: 28.04.2026).
12. Nazaruk V., Fedenchuk M., Ragozina T. Mapping of the Providers of Legal Aid to Ukrainian IDPs and Refugees in Ukraine, Poland, and Sweden. 2024. 41 p. URL: <https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2024/10/Mapping-of-the-Providers-of-Legal-Aid-to-Ukrainian-IDPs-and-Refugees-in-Ukraine-Poland-and-Sweden-final-April-8-1.pdf> (дата звернення: 28.04.2026).
13. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 28.04.2026).
14. Guidance: Working definition of trauma-informed practice. *Office for Health Improvement & Disparities*. Published 2 November 2022. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/working-definition-of-trauma-informed-practice/working-definition-of-trauma-informed-practice#background> (дата звернення: 28.04.2026).

15. A/RES/40/34. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, 29 November 1985. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/40/34> (дата звернення: 28.04.2026).
16. A/RES/60/147. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law, 16 December 2005. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/60/147> (дата звернення: 28.04.2026).
17. Declaration of the Informal Conference of Ministers of Justice of the Council of Europe «On the Path to Justice for Ukraine: Advancing Accountability, Reuniting Children with Their Families, and Supporting the Resilience of its Justice System». 11.09.2023. URL: <https://rm.coe.int/moj-declaration-riga-principles-final-en/1680ac8728> (дата звернення: 28.04.2026).

Anna Slavko, Lyudmyla Rudenko. Legal Clinics' Engagement with Internally Displaced Persons: Implementing Trauma-Informed and Victim-Centred Approaches

The article is devoted to the analysis of the activities of legal clinics as an important component of the system of free legal aid provided to internally displaced persons (IDPs) in the context of the full-scale armed aggression against Ukraine. The authors emphasize that mass internal displacement has created an unprecedented demand for systematic legal protection, which traditional state institutions are not always able to address on their own. In this context, clinical legal education is viewed as a dual-purpose instrument: an effective methodology for training future lawyers based on the principle of "learning by doing", and a practical mechanism for protecting the rights of vulnerable groups.

The study provides a detailed analysis of the legal nature of legal clinics as structural units of higher education institutions operating at the intersection of educational and human rights activities. Particular emphasis is placed on the fact that working with IDP communities requires student clinicians not only to possess in-depth knowledge of national and international law, but also to develop specific communication (soft) skills necessary for interacting with individuals who have experienced trauma.

A central focus of the article is the justification for the implementation of trauma-informed and victim-centred approaches in clinical legal education. Drawing on international standards, in particular the UN Guiding Principles on Internal Displacement and the Riga Principles, the authors argue that communication with affected persons must be based on a thorough understanding of the psychological and social consequences of conflict.

The authors propose structuring the interaction between legal clinics and IDPs around the following principles: participation (active involvement of the client in shaping the legal strategy), accountability (understanding state authorities as duty-bearers), non-discrimination (ensuring equal access to assistance), empowerment (legal awareness to enable self-protection of rights), and respect for the rule of law. The conclusions highlight that such a comprehensive approach allows legal clinics to become a safe and supportive environment where future lawyers develop value-based professional ethics, while affected individuals receive high-quality assistance grounded in respect for human dignity.

Keywords: *legal clinical education, internally displaced persons (IDPs), victim-centered approach, migrant rights, migration.*

*Дата першого надходження статті до видання: 16.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026 р.*

Сухоребра Тетяна Іванівна,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права
Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2918-4574>

Пипяк Микола Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9133-6762>

ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

У статті здійснено комплексне дослідження цифрових інструментів як ключового чинника трансформації та підвищення ефективності діяльності юридичних клінік у сучасних умовах. Актуальність теми зумовлена необхідністю адаптації клінічної юридичної освіти до викликів воєнного стану, дистанційного формату навчання та загальнодержавної стратегії цифровізації правової сфери. Автор аналізує інформаційні технології не лише як технічні засоби, а як фундаментальну основу для забезпечення життєстійкості інституту юридичних клінік та розширення доступу громадян до правосуддя.

У межах дослідження особливу увагу приділено аналізу передового досвіду країн Європейського Союзу, зокрема Німеччини та Польщі. На прикладі цих країн показано, як впровадження внутрішніх баз даних, систем подвійного контролю (супервізії) та спеціалізованого програмного забезпечення для перевірки унікальності текстів дає змогу мінімізувати ризики порушення професійної етики та академічної доброчесності. Доведено, що цифрова прозорість менеджменту справ сприяє відповідальному ставленню здобувачів вищої освіти до виконання своїх обов'язків та гарантує високий рівень захисту персональних даних клієнтів.

Окремо висвітлено потенціал цифрових рішень у волонтерській та правопросвітницькій діяльності (Street-law). Обґрунтовано, що перехід до мультимедійних форматів подання правової інформації – створення інфографік, відеоінструкцій та використання інтерактивних платформ – дає змогу юридичним клінікам виходити за межі локального консультування та взаємодіяти з аудиторією у глобальному масштабі. Зроблено висновок, що системна інтеграція цифрових інструментів у щоденну практику юридичних клінік є невід'ємною умовою підготовки конкурентоспроможних правників та зміцнення правової спроможності територіальних громад у цифровому суспільстві.

Ключові слова: юридична клініка, цифровізація, цифрові інструменти, ефективність діяльності, академічна доброчесність, здобувачі вищої освіти, безоплатна правнича допомога, інформаційні технології.

Постановка проблеми. Цифрова трансформація правової системи України зумовлює оновлення підходів до організації діяльності юридичних клінік, що

стає особливо актуальним у контексті сучасних безпекових викликів та необхідності забезпечення безперервного доступу до правосуддя. Сутність досліджуваної проблеми полягає у пошуку оптимального балансу між класичними методами клінічної освіти та впровадженням новітніх засобів електронної взаємодії, які дають змогу підтримувати високу якість надання правничої допомоги за будь-яких умов.

Це завдання має безпосередній зв'язок із науковим обґрунтуванням правових засад дистанційного консультування, а також із практичною потребою в автоматизації внутрішніх управлінських процесів та обліку справ у межах діяльності закладів вищої освіти. Використання програмного інструментарію не лише сприяє оптимізації робочого часу здобувачів вищої освіти, а й виступає важливим чинником розширення можливостей для мешканців віддалених територій отримати фахову правову підтримку.

Отже, інтеграція цифрових рішень у роботу юридичних клінік є важливим складником загальнодержавної стратегії цифровізації та сприяє зміцненню ролі юридичних клінік як осередків формування професійних компетентностей майбутніх правників у сучасному інформаційному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання модернізації клінічної освіти досліджували О. П. Письменна, яка вивчала роль інформаційних технологій у правопросвітницькій діяльності, та К. О. Калаченкова, яка зосередила увагу на загальних процесах цифровізації юридичної підготовки. Важливий аспект етики та дотримання академічної доброчесності в роботі юридичних клінік на основі досвіду Європейського Союзу висвітлено у працях А. О. Полякова.

Попри наявні напрацювання, невирішеною залишається проблема комплексного поєднання зовнішньої цифрової комунікації з внутрішньою автоматизацією менеджменту справ. Більшість досліджень мають загальнотеоретичний характер, тоді як практичні аспекти впливу програмних інструментів на оперативність роботи консультантів вивчені недостатньо. Саме розробці прикладних рекомендацій щодо впровадження конкретних засобів для підвищення ефективності щоденної діяльності юридичних клінік присвячена ця стаття.

Метою статті є комплексне дослідження ролі цифрових інструментів у забезпеченні життєдіяльності юридичних клінік та розробка практичних рекомендацій щодо їх впровадження для підвищення якості надання безоплатної правничої допомоги.

Для досягнення поставленої мети передбачається розв'язання таких завдань: проаналізувати сучасний стан використання інформаційних технологій у клінічній освіті, визначити найбільш ефективні засоби для автоматизації внутрішніх процесів та обґрунтувати переваги переходу на цифрові формати взаємодії із отримувачами правових послуг.

Окрему увагу приділено висвітленню можливостей програмного забезпечення для зміцнення правопросвітницької функції юридичних клінік та вдосконалення професійних навичок здобувачів вищої освіти в умовах цифровізації правового середовища.

Виклад основного матеріалу. Дослідження сучасного стану функціонування юридичних клінік дає змогу констатувати, що їх ефективність сьогодні на пряму залежить від глибини інтеграції цифрових рішень у щоденну практику. Процеси цифровізації правової сфери не лише змінюють формат взаємодії між державою та громадянином, а й висувають нові вимоги до підготовки майбутніх правників. У цьому контексті важливо розглянути, як інформаційні технології трансформують внутрішні процеси в юридичних клініках, забезпечуючи під час цього дотримання високих етичних стандартів та розширюючи можливості для правопросвітницької діяльності.

Розвиток диджиталізації не стоїть на місці і все глибше проникає в усі сфери суспільного життя, необхідним складником якого є інформація як основна категорія у відносинах суспільства з державою, людини з державою, людей між собою, що досягається за допомогою інформаційних технологій [1, с. 30]. Технологічні інновації, зокрема зміни у способах надання правових послуг, зростання віртуальної юридичної практики й широкий спектр інформації та послуг в інтернеті відкривають багато різних можливостей для покращення доступу до правосуддя та захисту своїх прав [2, с. 25–26].

Діяльність юридичної клініки фокусується на набутті практичних навичок щодо проведення інтерв'ювання клієнта, встановлення фактів справи, вміння здійснювати аналіз нормативно-правової бази, складати процесуальні документи і вести документацію, набутті навичок у спілкуванні з державними органами, а також у володінні юридичною етикою. До того ж розвивається здатність до критичного мислення, комунікабельність, високі моральні та вольові якості [3, с. 39–40; 2, с. 27].

Юридичні клініки, як важливий елемент системи правової освіти, мають велику затребуваність у Європейському Союзі, надають студентам можливість отримувати практичний досвід, працюючи над справами реальних клієнтів під керівництвом професорів або практикуючих юристів. Однак такий формат навчання стикається з особливими викликами з погляду дотримання академічної доброчесності [4, с. 281].

Серед проблем у сфері дотримання академічної доброчесності у розрізі роботи юридичних клінік виникає декілька напрямів:

1) плагіат та нестача оригінальності (хоч і практико-орієнтований характер навчання в юридичних клініках сприяє мінімізації плагіату, однак деякі студенти використовують чужі матеріали без відповідного посилання, особливо

коли працюють над документами, що мають аналогічну структуру до існуючих прецедентів);

2) конфлікт інтересів (випадки, коли студенти або їхні родина / знайомі мають зв'язки з клієнтами або протисторонями у справах, можуть створювати конфлікт інтересів, що ставить під загрозу незалежність та об'єктивність роботи);

3) неправильне документування (деякі студенти можуть намагатися приховувати свої помилки або недостатні знання, не вносячи повних записів про проведеної роботу або ігноруючи регламентовані процедури);

4) етика відносин з клієнтами (порушення принципів конфіденційності, непрофесійне поводження з клієнтами або неетична комунікація з колегами і керівниками юридичної клініки) [5, с. 122; 4, с. 281].

Варто зауважити, що вирішення зазначених проблем у сучасних умовах неможливе без залучення спеціалізованих цифрових рішень. Автоматизація обліку справ дає змогу уникнути конфлікту інтересів через автоматичну перевірку даних клієнтів, а використання хмарних середовищ для спільної роботи забезпечує керівникам клінік можливість у реальному часі відстежувати дотримання етичних стандартів та повноту документування роботи здобувачами вищої освіти.

В окремих країнах Європейського Союзу юридичні клініки використовують різні інструменти дотримання академічної доброчесності. У Німеччині для мінімізації випадків порушення академічної доброчесності під час роботи юридичних клінік широко використовується супервізія через механізм «подвійного контролю», коли робота кожного студента перевіряється як викладачем, так і практикуючим юристом. Помилки, виявлені під час супервізії, обговорюються як навчальні моменти, а не як дисциплінарні порушення, що сприяє культурі безпечного навчання [4, с. 282].

Коли німецькі юридичні клініки працюють із персональними даними клієнтів, то суворо дотримуються Європейського регламенту GDPR. Студенти підписують угоди про нерозголошення інформації. Для недопущення конфлікту інтересів під час використання кейсів усі персональні дані клієнтів видаляються або замінюються на вигадані. Усі етапи роботи з клієнтом фіксуються у внутрішніх базах даних, що забезпечує прозорість і можливість перевірки. Клієнти мають право подавати скарги на якість послуг, що стимулює студентів до відповідального ставлення. Деякі німецькі університети забезпечують страхування помилок, зроблених студентами під час роботи в клініці, що підкреслює серйозність їх ролі [6, с. 160–161; 4, с. 282–283].

У Польщі робота студентів у юридичній клініці вимагає дотримання Кодексу професійної етики адвоката, зокрема конфіденційності, неупередженості та об'єктивності. Будь-які помилки у консультаціях розглядаються як навчальний досвід, але потребують негайного виправлення. Студенти зобов'язані точно

посилатися на законодавчі акти, судові рішення та наукові праці. Використання плагіату в аналітичних матеріалах або документах заборонено. Для перевірки унікальності текстів застосовуються інструменти на кшталт Plagiat.pl. Перед початком роботи в польській юридичній клініці студенти відвідують семінари, присвячені етичним дилемам, конфліктам інтересів і правилам спілкування з клієнтами (зокрема з вразливими групами) [7, с. 55–56; 4, с. 283].

Апробовані у країнах Європейського Союзу механізми цифрового контролю та перевірки унікальності матеріалів створюють надійне підґрунтя для розширення функціональних напрямів роботи вітчизняних юридичних клінік. Зокрема, автоматизація рутинних процесів вивільняє ресурс для активізації волонтерської та благодійної діяльності, яка в сучасних українських реаліях набуває особливого значення.

З моменту заснування юридичні клініки є активними надавачами безоплатної правової допомоги. Цей напрям діяльності клініки передбачає надання правових консультацій, аналіз та підготовку процесуальних документів, у чому часто потрібна допомога людям, які не мають професійної освіти. В аспекті волонтерської та благодійної діяльності надання правової допомоги клініками може відбуватися за такими напрямами:

- 1) консультування щодо правового статусу і соціальних гарантій волонтера;
- 2) допомога у реєстрації благодійної організації чи громадських об'єднань та включення її до Реєстру неприбуткових установ та організацій;
- 3) заповнення заяви та збору пакету документів про включення особи до Реєстру волонтерів;
- 4) укладення договору про провадження волонтерської діяльності, отримання довіреності чи контракту для здійснення публічних зборів пожертв;
- 5) надання податкових консультацій тощо [8, с. 75].

Окремим аспектом ефективності є перехід правопросвітницької діяльності у цифровий формат. Якщо раніше така робота обмежувалася очними лекціями, то сьогодні використання графічних редакторів, сервісів для створення відео та платформ для вебінарів дає змогу юридичним клінікам створювати якісний контент, що має значно більший рівень охоплення та взаємодії з аудиторією.

Street-law, або правопросвітницька діяльність, – також невід'ємна частина діяльності юридичних клінік. Вона передбачає проведення інтерактивних занять на правову тематику, розробку та поширення інформаційних графічних чи відеоматеріалів. В аспекті волонтерської та благодійної діяльності найбільш типовими формами роботи юридичних клінік можуть бути:

- 1) правопросвітницька робота серед благодійних та громадських організацій та ініціатив: проведення лекцій, форумів, стратегічних сесій для ініціативних громадян з метою покращити роботу вже наявної організації або створити нову.

Належну увагу юридичні клініки мають приділяти й аудиторії, яка навчається у школах і також активно долучається до волонтерства чи публічних зборів пожертв;

2) виготовлення і поширення інформаційних матеріалів (інфографіки, алгоритми, чек-листи, відео) із роз'ясненням правових аспектів волонтерства. Так, оскільки благодійність сьогодні об'єднала всю країну та тих, хто за кордоном, і може провадитись із будь-якої точки світу, актуальним є збільшення обсягу діяльності юридичних клінік у соціальних мережах та подання правової інформації у простому, зрозумілому та навіть інтерактивному вигляді [8, с. 75].

Окрім суто інституційного розвитку юридичних клінік, впровадження цифрових інструментів має безпосередній вплив на формування професійного профілю майбутнього правника. Робота з хмарними сервісами, базами даних та цифровими платформами під час навчання дає змогу здобувачам вищої освіти не лише опанувати правову доктрину, а й розвинути цифрову компетентність, яка сьогодні є базовою вимогою на ринку праці. Отже, цифровізація клінічної освіти виступає містком між академічним середовищем та реальною юридичною практикою, готуючи фахівців, здатних ефективно працювати в умовах електронного судочинства та цифрового врядування, що в підсумку підвищує конкурентоспроможність випускників закладів вищої освіти.

Проведений аналіз вітчизняного та закордонного досвіду свідчить, що цифровізація діяльності юридичних клінік є багатогранним процесом, що охоплює як внутрішні управлінські аспекти, так і зовнішню комунікацію. Впровадження інструментів автоматизації менеджменту справ, систем контролю якості та засобів дистанційної взаємодії дає змогу не лише подолати виклики, пов'язані з дотриманням етичних стандартів, а й суттєво розширити межі надання безоплатної правничої допомоги та правопросвіти. Отже, використання сучасного програмного інструментарію стає невід'ємною умовою забезпечення життєстійкості та продуктивності юридичних клінік у сучасному інформаційному просторі, що створює підґрунтя для формування системних висновків щодо подальших перспектив їх розвитку.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу дійти висновку, що цифровізація діяльності юридичних клінік в умовах сьогодення є не просто технічним оновленням, а необхідною стратегічною умовою їх стабільної роботи. Впровадження цифрових інструментів дає змогу забезпечити безперервність надання правничої допомоги та високу якість практичної підготовки здобувачів вищої освіти, незалежно від зовнішніх безпекових чи логістичних чинників.

Узагальнення результатів аналізу свідчить, що використання спеціалізованого програмного забезпечення та хмарних сервісів створює надійний механізм контролю за дотриманням академічної доброчесності та професійної етики. Ав-

томатизація внутрішніх процесів, як-от облік звернень та перевірка документів на унікальність, мінімізує ризики помилок і забезпечує прозорість діяльності клініки. Водночас перехід правопросвітницького напрямку (Street-law) у цифровий формат через створення мультимедійного контенту значно підвищує рівень правової обізнаності громадян, роблячи юридичну інформацію доступною та зрозумілою.

Перспективи подальших розвідок у цьому науковому напрямі вбачаються у детальному вивченні можливостей інтеграції технологій штучного інтелекту в роботу юридичних клінік, зокрема для автоматизованого аналізу великих масивів судової практики. Також окремого дослідження потребують питання правового регулювання захисту персональних даних клієнтів під час використання іноземних цифрових платформ та розробка єдиних методичних рекомендацій щодо створення «віртуальних юридичних клінік» в Україні.

Список використаних джерел

1. Калаченкова К. О. Правові аспекти диджитал суспільства. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 1. С. 28–32. DOI: 10.32842/2078-3736/2023.2.1.5. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/2_2023/part_1/5.pdf
2. Калаченкова К. О. Діджиталізація та юридична клінічна освіта. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. № 1, т. 2. С. 25–27.
3. Калаченкова К. О. Функціонування юридичної клініки як практичної складової юридичної освіти в умовах диджиталізації. *Виклики правничої професії в умовах воєнного стану: тези доповідей та наукових повідомлень учасників круглого столу присвяченого до Дня юриста (6 жовтня 2022 р.)* / уклад.: О. О. Коваленко, Т. Г. Головань, М. Д. Ждан; за ред. О. О. Коваленко. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2022. С. 39–40.
4. Поляков А. О. Дотримання академічної доброчесності в роботі юридичних клінік в Європейському Союзі. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Право»*. 2025. Вип. 41. С. 281.
5. Alemanno A., Khadar L. Reinventing legal education: How clinical education is reforming the teaching and practice of law in Europe. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. 348 p.
6. Franz H. Clinical Legal Education as an Instrument to Adress Access to Justice. *International Journal of Clinical Legal Education*. 2023. Vol. 30, № 3. P. 153–168. DOI: 10.19164/ijcle.v30i3.1279.
7. Klauze M. Kilka słów o klinikach prawa. *Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna*. 2013. Vol. 2(2). P. 50–74. DOI: 10.14746/FPED.2013.2.2.15.
8. Карачевська Г. Р., Ошовська М. А. Юридичні клініки як провайдери правової допомоги для волонтерів та благодійників які здійснюють публічні збори благодійних пожертв. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. №1, т. 1. С. 75.

Tetiana Sukhoberbra, Mykola Pypiak. Digital tools as a factor in increasing the efficiency of legal clinics in modern conditions

The article provides a comprehensive study of digital tools as a key factor in the transformation and efficiency of legal clinics in modern conditions. The relevance of the topic is due to the need to adapt clinical legal education to the challenges of martial law, the remote learning format, and the national strategy for the digitalization of the legal sphere. The author analyzes information technologies not only as technical means but as a fundamental basis for ensuring the viability of the institute of legal clinics and expanding citizens' access to justice.

Within the scope of the study, special attention is paid to the analysis of the advanced experience of the European Union countries, in particular Germany and Poland. Using the example of these countries, it is shown how the implementation of internal databases, systems of double control (supervision), and specialized software for checking the uniqueness of texts allows for minimizing the risks of violation of professional ethics and academic integrity. It has been proven that the digital transparency of case management contributes to a responsible attitude of higher education seekers towards their duties and guarantees a high level of protection of clients' personal data.

The potential of digital solutions in volunteer and public legal education activities (Street-law) is separately highlighted. It is substantiated that the transition to multimedia formats for providing legal information – creating infographics, video instructions, and using interactive platforms – allows legal clinics to go beyond local counseling and interact with the audience on a global scale. It is concluded that the systemic integration of digital tools into the daily practice of legal clinics is an indispensable condition for training competitive lawyers and strengthening the legal capacity of territorial communities in a digital society.

Keywords: *legal clinic, digitalization, digital tools, efficiency of activity, academic integrity, higher education seekers, free legal aid, information technologies.*

*Дата першого надходження статті до видання: 17.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026 р.*

УДК 340

DOI 10.31558/2786-5835.2026.1.2.17

Хребтова Алесья Анатоліївна,

*кандидатка наук з державного управління, доцентка,
доцентка кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4322-2354>*

Белошанка Михайло Юрійович,

*здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Спеціальності 081 Право
факультету права, гуманітарних і соціальних наук
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7714-3964>*

БАГАТОВИМІРНА РОЛЬ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ УНІВЕРСИТЕТУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ЇЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено багатовимірну роль юридичної клініки університету у забезпеченні належної організації та ефективності її діяльності в умовах сучасних трансформацій правової системи та юридичної освіти. Обґрунтовано, що юридична клініка виступає не лише освітнім структурним підрозділом закладу вищої освіти, а й самостійним інституційним механізмом реалізації навчальної, соціальної, правозахисної, просвітницької та інноваційної функцій. Особливу увагу приділено аналізу нормативно-правових засад діяльності юридичних клінік в Україні, зокрема у контексті забезпечення доступу до правосуддя, розвитку системи безоплатної правової допомоги та впровадження медіації як альтернативного способу вирішення спорів.

Визначено, що ефективність діяльності юридичної клініки значною мірою залежить від рівня інтеграції теоретичної підготовки здобувачів освіти з практичною діяльністю, що

реалізується через участь студентів у наданні правової допомоги під керівництвом викладачів-кураторів. Навчальна функція юридичної клініки полягає у формуванні у здобувачів освіти практичних навичок застосування норм права, розвитку юридичного мислення та здатності до вирішення реальних правових ситуацій. Важливим елементом є набуття досвіду професійної комунікації з клієнтами, роботи з юридичними документами та дотримання стандартів професійної етики. До того ж клінічна форма навчання сприяє розвитку відповідальності, самостійності та критичного мислення майбутніх юристів. Доведено, що юридична клініка сприяє формуванню професійних компетентностей майбутніх юристів, розвитку юридичного мислення, комунікативних навичок та дотримання етичних стандартів правничої професії.

У роботі також розкрито значення юридичних клінік як елементу соціальної відповідальності університету, що забезпечує правову підтримку вразливих категорій населення та підвищує рівень правової культури суспільства. Зроблено висновок про необхідність подальшого вдосконалення організаційних моделей функціонування юридичних клінік, розширення напрямів їх діяльності та посилення ролі у системі забезпечення доступу до правосуддя.

***Ключові слова:** юридична клініка, функції юридичної клініки, доступ до правосуддя, безоплатна правова допомога, юридична освіта, клінічна освіта, професійні компетентності юриста.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах юридична клініка університету дедалі більше виходить за межі суто допоміжного елементу освітнього процесу, оскільки на практиці виконує низку важливих завдань, пов'язаних із наданням правової допомоги, правопросвітництвом, формуванням професійних навичок здобувачів освіти та розвитком комунікації між університетом і суспільством. Саме через діяльність юридичної клініки здобувачі освіти отримують можливість працювати з реальними зверненнями, аналізувати практичні правові ситуації, готувати проекти документів, консультувати клієнтів під керівництвом викладачів і набувати досвіду, максимально наближеного до майбутньої професійної діяльності.

Водночас у практичній площині функціонування юридичних клінік існує низка проблем. Зокрема, йдеться про недостатню визначеність пріоритетів діяльності клініки, нерівномірне поєднання навчального та правозахисного складників, потребу у вдосконаленні організації прийому громадян, ведення документації, розподілу обов'язків між керівником, кураторським складом і здобувачами освіти. Окремої уваги потребує питання забезпечення ефективності діяльності юридичної клініки не лише як бази практичної підготовки майбутніх юристів, а і як реального механізму правової підтримки населення, насамперед соціально вразливих категорій.

Практика також свідчить, що результативність роботи юридичної клініки значною мірою залежить від чіткого розуміння її функцій і належної організації кожного напрямку діяльності. Якщо навчальна функція сприяє формуванню професійних компетентностей, то соціальна і правозахисна функції забезпечують практичну користь для громади, а просвітницька та комунікативна – підвищують рівень правової культури населення. За відсутності комплексного підходу

до реалізації цих функцій діяльність юридичної клініки може зводитися лише до формального виконання окремих завдань без належного освітнього і суспільного ефекту.

Важливе значення для дослідження мають праці, присвячені розвитку юридичного мислення та практичної складової юридичної освіти. Зокрема, О. В. Солоха обґрунтовує, що логіка є важливим елементом юридичних міркувань і має бути невід'ємним складником сучасної юридичної освіти, оскільки саме вона забезпечує формування навичок правильного юридичного міркування та якісного складання юридичних документів [6]. Такий підхід має особливе значення для осмислення навчальної функції юридичної клініки, в межах якої здобувачі освіти набувають умінь аналізувати фактичні обставини, формулювати правову позицію та готувати практичні документи.

Окремий напрям наукових досліджень пов'язаний із соціальною та ціннісною роллю правових інституцій. У цьому аспекті Л. О. Васечко звертає увагу на те, що навіть в умовах воєнного стану пріоритетом правового регулювання має залишатися захист прав і свобод людини, а справедливий та недискримінаційний підхід до особи повинен бути визначальною рисою правової системи [4]. Такі наукові положення мають методологічне значення для характеристики соціальної та правозахисної функцій юридичної клініки, особливо в сучасних умовах зростання суспільного запиту на доступну правову допомогу та підтримку вразливих категорій населення.

Цінність для дослідження становлять і праці, присвячені новітнім викликам правового регулювання. Зокрема, P. Chmielarz та Ł. Kozera, аналізуючи публічно-правові аспекти токенизації активів у світлі регламенту MiCA, акцентують на регуляторних можливостях і бар'єрах для учасників ринку [5]. Зазначене дослідження демонструє загальну тенденцію до ускладнення сучасного правового середовища та необхідність підготовки юриста, здатного працювати з новими інструментами правового регулювання. У цьому контексті юридична клініка може розглядатися як середовище адаптації юридичної освіти до нових практичних викликів.

Водночас аналіз наукових публікацій свідчить, що питання багатовимірної ролі юридичної клініки університету саме у контексті забезпечення організації та ефективності її діяльності досліджене недостатньо. Наявні праці здебільшого висвітлюють окремі аспекти її функціонування – освітній, соціальний, правозахисний або комунікативний, – проте комплексний підхід до юридичної клініки як багатофункціонального інституту потребує подальшого наукового опрацювання. Саме це зумовлює необхідність більш цілісного дослідження функцій юридичної клініки та їх практичного значення для підвищення ефективності її діяльності.

У зв'язку з цим виникає потреба у дослідженні багатовимірної ролі юридичної клініки університету саме з практичного погляду – через аналіз її функцій, організаційних механізмів та їх впливу на ефективність роботи. Це дасть можливість визначити напрями вдосконалення діяльності юридичних клінік, посилити їх значення у підготовці майбутніх правників і підвищити їх спроможність реагувати на реальні правові потреби суспільства.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз багатовимірної ролі юридичної клініки університету у забезпеченні організації та ефективності її діяльності. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: визначити основні функції юридичної клініки; охарактеризувати їх практичне значення для організації її роботи; з'ясувати вплив діяльності юридичної клініки на формування професійних компетентностей здобувачів освіти; окреслити проблеми практичного функціонування юридичних клінік та запропонувати напрями підвищення ефективності їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. Юридична клініка університету в сучасних умовах має розглядатися не як допоміжний елемент освітнього процесу, а як багатофункціональний інструмент, через який забезпечуються практична підготовка здобувачів освіти, надання правової допомоги населенню, правопросвітницька робота та посилення соціальної ролі закладу вищої освіти. Такий висновок ґрунтується насамперед на нормативному визначенні юридичної клініки як «структурного підрозділу вищого навчального закладу», що створюється «як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів» [3]. Уже саме це формулювання дає підстави стверджувати, що юридична клініка виконує не факультативну, а інституційно закріплену функцію у системі юридичної освіти. Юридична клініка є самостійним функціональним елементом університетського середовища, який забезпечує одночасну реалізацію освітніх, соціальних і правозахисних завдань.

Нормативна модель юридичної клініки прямо підтверджує її багатовимірний характер. Так, серед цілей юридичної клініки визначено «підвищення рівня практичних знань, умінь і навичок студентів юридичних спеціальностей», «забезпечення доступу представників соціально вразливих груп суспільства до правової допомоги», «формування правової культури громадян», а також підготовку студентів «у дусі дотримання й поваги до принципів верховенства права, справедливості і людської гідності» [3]. Ефективність діяльності юридичної клініки не може оцінюватися лише за кількістю консультацій або заходів, оскільки її результативність має комплексний характер і охоплює навчальний, соціальний, виховний та правозахисний ефекти. Інакше кажучи, юридична клініка є простором, де поєднуються професійне становлення майбутнього юриста і практична реалізація цінностей права.

Провідне місце у структурі функцій юридичної клініки займає навчальна функція. Її сутність полягає у тому, що здобувач освіти переходить від абстрактного засвоєння законодавства до роботи з реальними правовими ситуаціями. Типове положення закріплює серед основних завдань юридичної клініки «надання студентам юридичної клініки можливості набуття навичок практичної діяльності за фахом» і «створення місць для проходження студентами навчальної та виробничої практики» [3]. Юридична клініка є найбільш наближеною до реальної правничої діяльності формою клінічного навчання, що забезпечує формування професійних компетентностей через практику, а не лише через аудиторне викладання. Практична робота з клієнтськими зверненнями формує вміння встановлювати юридично значущі факти, добирати релевантні норми права, формулювати правову позицію та обирати належний спосіб захисту права.

Причому навчальна функція юридичної клініки не зводиться лише до технічного набуття навичок. Її внутрішнім змістом є формування належного типу юридичного мислення. У цьому контексті слушною є позиція О. В. Солохи про те, що логіка, «будучи важливим елементом юридичних міркувань у процесі юридичної діяльності загалом та складання юридичних документів, зокрема, а також запорукою якості останніх, має бути важливою структурною частиною сучасної юридичної освіти» [6]. Навчальна функція юридичної клініки забезпечує не лише практичну апробацію знань, а й розвиток логічної структури юридичного міркування, без якої неможливе якісне консультування та підготовка юридичних документів. Отже, клінічна діяльність формує у здобувача не тільки професійну техніку, а й культуру правового аргументування.

Наступним важливим напрямом є соціальна функція юридичної клініки. Вона проявляється в тому, що клініка забезпечує додатковий канал доступу населення до правової допомоги, передусім для соціально вразливих осіб. У Законі України «Про безоплатну правничу допомогу» право на таку допомогу визначено як «гарантовану Конституцією України можливість» отримати відповідний обсяг правничих послуг [1], а державна політика у цій сфері ґрунтується, зокрема, на принципах «верховенства права», «доступності безоплатної правничої допомоги» та «забезпечення якості безоплатної правничої допомоги» [1]. Водночас Типове положення прямо орієнтує юридичну клініку на «забезпечення доступу представників соціально вразливих груп суспільства до правової допомоги» і «надання громадянам соціально вразливих верств населення суспільства безоплатних юридичних консультацій» [3]. Юридична клініка виступає університетським механізмом підтримки доступу до правосуддя, який не замінює державну систему безоплатної правничої допомоги, але змістовно її доповнює на рівні первинного консультування, правового орієнтування та підготовки документів.

Соціальна функція юридичної клініки особливо посилюється в умовах суспільної нестабільності, воєнного стану та зростання кількості осіб, які потребують правової підтримки. Л. О. Васечко слушно наголошує, що аксіологічний підхід до правового регулювання воєнного часу передбачає створення системи, в якій «головною особливістю є захист прав та свобод особи», а «справедливий та недискримінаційний підхід до всіх індивідів» має бути невід'ємною частиною правової системи [4].

Вагоме значення має і правозахисна функція юридичної клініки. Її зміст полягає у сприянні реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів особи через роз'яснення законодавства, підготовку заяв, звернень, скарг, процесуально значущих документів, а також визначення можливих способів подальшого захисту права. Саме в межах цієї функції відбувається практичне поєднання освітньої підготовки здобувачів із суспільно корисною діяльністю.

Окремий вимір становить правопросвітницька функція. Її значення полягає в тому, що юридична клініка не лише реагує на вже наявні проблеми, а й працює на попередження порушень прав шляхом правової освіти населення. Це безпосередньо закріплено в Типовому положенні, яке відносить до завдань клініки «проведення заходів з правової освіти населення» [3]. У поєднанні з метою «формування правової культури громадян» це дає змогу зробити восьмий науковий результат: правопросвітницька діяльність юридичної клініки є не додатковою, а системоутворюючою функцією, оскільки саме вона забезпечує превентивний вплив на правову культуру громади і формує довіру до права як механізму врегулювання соціальних відносин. Отже, лекції, тренінги, зустрічі, консультаційні кампанії, інформаційні матеріали та співпраця із закладами освіти й громадськими інституціями мають розглядатися як невід'ємна частина ефективної моделі функціонування юридичної клініки.

Сучасний розвиток юридичної клініки неможливий без осмислення її інноваційної функції, яка проявляється у включенні до клінічної практики нових правових інструментів і сучасних моделей врегулювання спорів. Показовим у цьому сенсі є Закон України «Про медіацію», який визначає медіацію як «позасудову добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру» [2]. Це дає змогу стверджувати, що юридична клініка може бути середовищем розвитку навичок переговорів, примирення, ненасильницької комунікації та альтернативного вирішення спорів. Звідси випливає дев'ятий науковий результат: інтеграція медіаційного компонента в діяльність юридичної клініки розширює її функціональний потенціал і підвищує практичну цінність підготовки майбутніх юристів, орієнтуючи їх не лише на конфліктне, а й на консенсусне правове мислення.

Водночас юридична клініка повинна враховувати нові виклики правового регулювання, пов'язані з цифровізацією, ускладненням ринку послуг та появою

нових об'єктів правового обігу. У цьому контексті доречно згадати працю P. Chmielarza та Ł. Kozery, в якій аналізуються «szanse i bariery regulacyjne» у сфері токенизації активів у світлі регулювання MiCA [5], вона показує, що сучасний юрист має бути підготовлений до роботи з новими моделями правового регулювання, цифровими інструментами та міжгалузевими проблемами. Це дає змогу сформулювати десятий науковий результат: юридична клініка повинна розвиватися як адаптивне освітньо-практичне середовище, здатне інтегрувати у зміст своєї діяльності новітні правові виклики, зберігаючи водночас базову соціальну й правозахисну спрямованість.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що юридична клініка університету є не лише навчальним підрозділом, а практичним механізмом, через який заклад вищої освіти одночасно забезпечує підготовку майбутніх юристів, правову підтримку населення, правопросвітництво та взаємодію з громадою. Практична цінність юридичної клініки полягає в тому, що її діяльність дає можливість здобувачам освіти працювати з реальними зверненнями, брати участь у підготовці консультацій, заяв, скарг та інших юридичних документів, набуваючи навичок, безпосередньо необхідних у майбутній професійній діяльності.

Встановлено, що для підвищення ефективності діяльності юридичної клініки її робота має бути організована не формально, а на основі чіткого функціонального розподілу. Навчальна функція повинна реалізовуватися через системне залучення здобувачів освіти до консультування, аналізу справ і складання документів під контролем керівника та кураторів. Соціальна і правозахисна функції мають забезпечуватися через орієнтацію на потреби соціально вразливих категорій населення, надання первинної правової допомоги, роз'яснення правових механізмів захисту та спрямування особи до компетентних органів у разі потреби. Правопросвітницька функція повинна реалізовуватися через лекції, тренінги, зустрічі, інформаційні кампанії, роботу зі школами, молоддю, внутрішньо переміщеними особами, військовослужбовцями та членами їх сімей. Інноваційну функцію юридичної клініки доцільно пов'язувати із запровадженням медіаційних практик, розвитком навичок переговорів, онлайн-консультування та використанням сучасних цифрових форм правопросвітництва.

Окремого практичного значення набуває міжнародна діяльність юридичних клінік. Участь у міжнародних освітніх, наукових та правопросвітницьких проєктах, співпраця із закордонними закладами вищої освіти, юридичними клініками, правозахисними організаціями та експертами сприяють обміну досвідом, запозиченню успішних моделей клінічної освіти, розширенню тематичних напрямів роботи та підвищенню рівня підготовки здобувачів освіти. Практична користь такої діяльності полягає у можливості організації спільних заходів, міжнарод-

них тренінгів, гостьових лекцій, академічної мобільності, участі здобувачів у порівняльно-правових дослідженнях і формуванні у них навичок роботи в міжкультурному та міжправовому середовищі. До того ж міжнародна співпраця підсилює авторитет юридичної клініки як осередку не лише практичного навчання, а й професійної комунікації та правової інтеграції.

Важливим практичним напрямом розвитку юридичних клінік в Україні є активна взаємодія з Асоціацією юридичних клінік України як професійною спільнотою, діяльність якої спрямована на розвиток юридичної клінічної освіти, розбудову мережі юридичних клінік та забезпечення їх якісного функціонування. Асоціація повідомляє, що нині об'єднує понад 55 юридичних клінік України, а чинні стандарти охоплюють організацію діяльності клініки, навчальний процес і практику, надання безоплатної правничої допомоги, правопросвіту та інші види діяльності; дотримання цих стандартів є обов'язковим для клінік – членів Асоціації. У зв'язку з цим доцільно посилювати взаємодію юридичних клінік із Асоціацією саме з метою поступової уніфікації підходів до їх функціонування в масштабах усієї країни. Така уніфікація має стосуватися мінімальних стандартів організаційної структури, порядку консультування, етичних правил, документування роботи, правопросвітницької діяльності, системи внутрішнього контролю якості та критеріїв оцінювання ефективності. Причому уніфікація не повинна нівелювати особливості окремих юридичних клінік, а має забезпечувати єдину базову модель їх якісної та результативної діяльності. Відповідно взаємодія з Асоціацією юридичних клінік України повинна розглядатися як один із ключових інструментів підвищення ефективності юридичних клінік, зміцнення довіри до них і формування цілісного юридичного клінічного руху в Україні.

Отже, практична ефективність юридичної клініки залежить від поєднання кількох умов: чіткої організації роботи, системного залучення здобувачів освіти до практичної діяльності, орієнтації на потреби громади, контролю якості правової допомоги, розвитку правопросвітництва, розширення міжнародного співробітництва та дотримання уніфікованих стандартів клінічної діяльності. Саме такий комплексний підхід дає змогу розглядати юридичну клініку як дієвий інструмент підготовки майбутніх юристів, забезпечення доступу до правової допомоги та зміцнення соціальної і міжнародної ролі університету.

Список використаних джерел

1. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 30.04.2026).
2. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 30.04.2026).
3. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України: наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006 № 592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text> (дата звернення: 30.04.2026).

4. Васечко Л. О. Аксіологічно-правовий вимір прав людини в умовах воєнного стану. *Problems of implementing legal norms under modern challenges: Scientific monograph*. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024. P. 56–87. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-400-9-3>
5. Chmielarz P., Kozera Ł. Publicznoprawne aspekty tokenizacji aktywów rzeczowych w świetle rozporządzenia MiCA – szanse i bariery regulacyjne dla przedsiębiorców na rynku wewnętrznym UE. *Prawo gospodarcze publiczne w praktyce: studia nad wybranymi instytucjami i regulacjami* / red. P. Chmielarz, Ł. Kozera, G. Sudoł. S. 119–135.
6. Хребтова А. А., Шуть А. О., Солоха О. В. Логіка як елемент юридичних міркувань та її застосування у процесі складання юридичних документів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. С. 434–438. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.67>

Aliesia Khrebtova, Mykhailo Bieloshapka. The Multidimensional Role of a University Legal Clinic in Ensuring the Organization and Effectiveness of its Activities

The article examines the multidimensional role of a university legal clinic in ensuring the proper organization and effectiveness of its activities in the context of current transformations in the legal system and legal education. It is substantiated that a legal clinic serves not only as an educational structural unit of a higher education institution, but also as an independent institutional mechanism for implementing educational, social, human rights, awareness-raising, and innovative functions. Particular attention is paid to the analysis of the regulatory and legal framework governing the activities of legal clinics in Ukraine, especially in the context of ensuring access to justice, developing the system of free legal aid, and introducing mediation as an alternative means of dispute resolution.

It has been determined that the effectiveness of a legal clinic largely depends on the degree of integration between students' theoretical training and practical activity, which is implemented through students' participation in providing legal assistance under the supervision of academic mentors. The educational function of a legal clinic consists in developing students' practical skills in applying legal norms, fostering legal reasoning, and building the ability to resolve real legal situations. An important element is acquiring experience in professional communication with clients, working with legal documents, and complying with the standards of professional ethics. In addition, the clinical form of education promotes the development of responsibility, independence, and critical thinking in future lawyers. It is proved that a legal clinic contributes to the formation of future lawyers' professional competencies, the development of legal reasoning, communication skills, and adherence to the ethical standards of the legal profession.

The paper also reveals the significance of legal clinics as an element of a university's social responsibility, ensuring legal support for vulnerable groups of the population and raising the level of legal culture in society. It is concluded that there is a need for further improvement of the organizational models of legal clinic functioning, expansion of their areas of activity, and strengthening of their role in the system of ensuring access to justice.

Keywords: *legal clinic, functions of a legal clinic, access to justice, free legal aid, legal education, clinical legal education, professional competencies of a lawyer.*

*Дата першого надходження статті до видання: 21.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.05.2026 р.*

Черевко Кирило Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри
кримінального права і кримінології ННІ № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3384-8388>

ЮРИДИЧНА КЛІНІКА ЯК СУБ'ЄКТ ЗАПОБІГАННЯ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ

У статті досліджено роль та місце юридичних клінік закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання в загальній системі суб'єктів запобігання кіберзлочинності. Проаналізовано віктимологічний аспект кібершахрайства в умовах воєнного стану та визначено потенціал клінічної юридичної освіти як інструменту спеціально-кримінологічного запобігання. Особливу увагу приділено інтеграції спеціалізованих знань майбутніх кіберполіцейських у правопросвітницьку діяльність юридичної клініки. Запропоновано інноваційні форми взаємодії клініцистів із вразливими верствами населення з метою зниження рівня їхньої цифрової віктимізації.

Ключові слова: юридична клініка, кіберзлочинність, кримінологічне запобігання, віктимність, юридична освіта, ХНУВС, кібершахрайство.

Постановка проблеми. Протягом останніх років стрімка цифровізація суспільних відносин визначила ключові напрями розвитку української держави, що призвело до трансформації структури надання державних послуг. Впровадження у життя концепції «Держава в смартфоні» [1] призвело до розвитку системи електронних сервісів, активного переходу банківського сектору до онлайн-формату та цифровізації документообігу, що не в останню чергу забезпечило підтримку функціонування держави, особливо в умовах відсічі повномасштабній збройній агресії Російської Федерації. Проте ця «міграція» соціально-економічних процесів у цифровий вимір оголила системні вразливості, пов'язані з недостатнім рівнем цифрової грамотності великої частини населення.

Серед іншого звертає на себе увагу та обставин, що, за даними Офісу Генерального прокурора, спостерігається тенденція до зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 361 КК України, порівняно з попереднім періодом [2]. Так, у 2025 році підрозділами Національної поліції було офіційно зареєстровано 26,9 тис. кіберзлочинів. До Департаменту кіберполіції надійшло понад 63,4 тис. звернень громадян [3]. Величезна різниця між зверненнями (63 тис.) та реєстрацією справ (27 тис.) свідчить про високу латентність та необхідність правової допомоги імовірним потерпілим щодо кваліфікації злочину.

Загальні задокументовані збитки громадян і компаній щороку обчислюються сотнями мільйонів гривень [4]. Традиційні методи поліцейської превенції

та реагування демонструють обмеженість у протидії кіберзлочинності. Правоохоронна система, попри значний прогрес у розбудові підрозділів кіберполіції, стикається з колосальним навантаженням. Класичні механізми масової комунікації правоохоронних органів (публікації на офіційних сайтах, брифінги, стандартні застереження) часто не досягають своєї мети, оскільки не охоплюють найбільш вразливі групи: внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), осіб похилого віку, мешканців прифронтових регіонів, осіб з низьким рівнем життя. Саме ці категорії найчастіше стають жертвами шахраїв.

У зв'язку з обмеженістю звичайних поліцейських заходів у боротьбі з кіберзлочинністю виникає потреба у впровадженні нових механізмів запобігання. Таким інструментом може виступати інститут юридичних клінік при закладах вищої освіти. Юридична клініка, яка вважається переважно місцем здобуття практичного досвіду здобувачами вищої освіти, сьогодні може бути ефективним інструментом «soft power» та профілактичної, кримінально-превентивної комунікації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика детермінації та запобігання злочинності загалом і кіберзлочинності зокрема перебуває у центрі постійної уваги вітчизняних та зарубіжних науковців. Теоретико-методологічні основи закладені у фундаментальних працях О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, В. В. Голіни, О. М. Джужи, А. П. Закалюка, С. Ф. Денисова, Ю. В. Орлова, В. П. Поповича, В. О. Тулякова та інших вчених.

Аналіз останніх публікацій засвідчує, що вітчизняна наукова думка активно адаптується до нових викликів. Зокрема, дослідниками встановлена вкрай несприятлива тенденція до інтенсифікації кіберзлочинності протягом 2015–2024 років, яка набула ознак системної кризи з істотним приростом після початку повномасштабної російської збройної агресії [5, с. 51].

Паралельно з розвитком кримінології та наукових досліджень про кіберзлочини в Україні активно розвивається концепція юридичних клінік як одного з найважливіших елементів практичної підготовки майбутніх юристів, забезпечення доступу соціально незахищених верств населення до правової допомоги. Сучасні дослідження в цій сфері направлені на впровадженні нових методик правової просвіти, зокрема за програмою «Street Law», яка курується Асоціацією юридичних клінік України (далі – АЮКУ) у партнерстві з громадським сектором [6]. Дослідники наголошують на тому, що правові проблеми вразливих груп населення часто виникають через дискримінацію або специфічні життєві обставини, що вимагає формування єдиних, стандартизованих підходів у наданні безоплатної правової допомоги [6].

Комплексний аналіз наукових праць (О. Шевчук, І. Юркевич [7], Н. Міловська [8]) та звітів АЮКУ[9] дає змогу констатувати, що інститут юридичних клінік в Україні перебуває на етапі глибокої трансформації.

Формулювання цілей статі. Основна мета статті полягає у розробці концептуальних засад функціонування юридичних клінік як суб'єктів запобігання кіберзлочинності та розробці, на цій підставі, практичних рекомендацій щодо їх залучення до превентивної діяльності в умовах цифровізації суспільного життя. Для досягнення цієї мети визначено такі завдання:

1. Здійснити кримінологічну характеристику сучасних проявів кібершахрайства.

2. Розкрити зміст та специфіку реалізації консультативної та просвітницької функцій юридичної клініки в контексті реагування на кіберзагрози.

3. Проаналізувати та запропонувати інноваційні форми роботи юридичної клініки на прикладі Харківського національного університету внутрішніх справ.

4. Запропонувати інноваційні форми правопросвітницької діяльності та розробити алгоритм взаємодії клініцистів із потерпілими від кібершахрайств.

Виклад основного матеріалу. Офіційна статистика, дані Департаменту кіберполіції Національної поліції України свідчать про велику волатильність кіберзлочинного середовища, яке характеризується швидкою адаптацією до дій правоохоронців. Аналіз кількісних показників демонструє складну динаміку. Так, у 2024 році в Україні було відкрито 64 978 кримінальних проваджень щодо шахрайства, що засвідчило зниження на 21 %, порівняно з 2023 роком, який відзначився абсолютним антирекордом у 82 609 відкритих справ [10]. Однак це тимчасове статистичне «просідання» не треба трактувати як стратегічну перемогу над кіберзлочинами. Вже у 2025 році зафіксовано суттєве зростання кількості кіберзлочинів [11].

Згідно з офіційними звітами Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, протягом 2023–2024 років фіксується ускладнення кіберзагроз, серед яких домінують DDoS-атаки, використання програм-вимагачів та цілеспрямована компрометація внутрішніх мереж установ) [12]. Зловмисники дедалі частіше використовують незаконний обіг персональних даних – бази даних громадян, отримані внаслідок зламів або інсайдерських витоків, реалізуються на тіньових форумах і в подальшому застосовуються для високоточних, таргетованих шахрайських кампаній або шантажу [13].

З метою впорядкування розуміння ризиків доцільно представити структуровану типологію найпоширеніших схем кіберзлочинів.

Фішингові кампанії – це створення сайтів, що візуально повністю копіюють офіційні ресурси (банки, служби доставки тощо). Найбільш поширена група потерпілих – ВПО, особи похилого віку, особи, які перебувають у пошуку державної чи іншої соціальної матеріальної допомоги тощо [14, с. 83].

Соціальна інженерія (в тому числі дзвінки з банківських установ або вішинг) – це практика здійснення цільових телефонних дзвінків із представленням

себе як співробітника служби безпеки фінансової організації. Використовуючи психологічні методи впливу, зловмисники отримують доступ до SMS-кодів і паролів клієнтів для несанкціонованого входу до систем онлайн-банкінгу. Відзначається високий рівень поширеності серед осіб старшого та похилого віку, а також громадян із *низьким рівнем базової цифрової фінансової грамотності* [15, с. 126].

Компрометація акаунтів – це викрадення доступу до месенджерів (Telegram, Viber тощо) шляхом розсилки підроблених повідомлень від фейкових «адміністраторів» онлайн-майданчиків. Згодом від імені зламаної профілю жертви розсилаються масові прохання терміново позичити кошти [16].

Інвестиційне та криптовалютне шахрайство – це залучення осіб до фіктивних інвестиційних платформ або псевдотрейдингових сервісів. Основна віктимна група – це молодь, підприємці та особи, які втратили основне джерело доходу внаслідок воєнних дій і шукають швидкі способи фінансового збагачення [17].

Фейкові маркетплейси та збори коштів – це експлуатація тематики воєнного часу, публікація фейкових зборів на потреби Збройних Сил України, евакуацію, лікування поранених, а також продаж неіснуючих дефіцитних товарів (наприклад, генераторів під час блекаутів) з вимогою повної передоплати [18, с. 149].

Як слушно впливає з досліджень проблематики соціальної інженерії (В. А. Світличний), сучасне кібершахрайство спирається не стільки на складний криптографічний злом систем (хоча технологічний аспект, пов'язаний зі статтями 361, 362 КК України, залишається домінуючим), скільки на злом людської свідомості – *соціальну інженерію* [19, с. 59].

По-перше, як засвідчують аналітичні дані Департаменту кіберполіції НПУ та дослідження вітчизняних науковців-кримінологів (В. С. Батиргарєєва, О. М. Литвинов), зловмисники паразитують на гостросоціальних проблемах та кризових явищах. Люди шукають матеріальну допомогу або намагаються вирішити проблеми, спричинені енергетичною чи безпековою ситуацією в країні, і натрапляють на таргетовану рекламу шахраїв [20, с. 112]. Внутрішньо переміщені особи чи ті, хто втратив житло, часто діють у режимі «виживання». Під час отримання інформації щодо виплат від міжнародних організацій (зокрема ООН або Червоного Хреста) через соціальні мережі у таких осіб спостерігається явище звуження когнітивного фокусу. Внаслідок цього жертва може не звернути увагу на додатковий символ у доменному імені шахрайського сайта через його схожість з офіційним [21, с. 219].

По-друге, шахраї майстерно використовують тактику створення штучного дефіциту часу та індукування паніки. Під час телефонних дзвінків від фіктивних «співробітників служби безпеки банку» потерпілому повідомляють про нібито несанкціоноване списання коштів, яке відбувається просто зараз. Людина опи-

няється в ситуації ухвалення екстреного рішення. Про це вказали в своїй статті Френк Стояно та Пол Вілсон, які вказали на тиск часу, щоб зробити важливий вибір, шахраї змушують нас повірити, що ми повинні діяти швидко або втратити можливість [22, с. 77].

Вікова цифрова нерівність є самостійним фактором з високим рівнем віктимогенності. Люди похилого віку, які виростили в парадигмі абсолютної довіри до державних інституцій, друкованого слова та банківських службовців, механічно переносять цей рівень довіри на цифровий інтерфейс [23]. Низький рівень цифрової гігієни пенсіонерів робить їх беззахисними перед таргетованими кібератаками, а традиційні поліцейські превентивні дії зазвичай не здатні змінити сталі патерни їхньої поведінки.

Враховуючи зазначену вище кримінологічну та віктимологічну характеристику, юридична клініка закладу вищої освіти стає незамінним інструментом у системі превенції. У сфері протидії високотехнологічним загрозам функціональні можливості юридичної клініки значно розширюються, охоплюючи два основні напрями: консультаційний та правопросвітницький [24].

Консультації для постраждалих від кіберзлочину в юридичній клініці можуть бути схожі на екстрену допомогу. Головне завдання – стабілізувати емоційний стан клієнта і швидко обмежити збитки. Протокол реагування може включати допомогу в негайному блокуванні рахунків, карток, звернення до банку для зупинки транзакцій. Повернення контролю над зламаними обліковими записами, зміна паролів, двофакторна автентифікація. Навчання збереженню цифрових доказів, а саме скріншоти, збереження чеків, даних криптогаманців тощо. Юридична клініка може надавати правоохоронцям структурований пакет документів із первинною доказовою базою, що спрощує роботу кіберполіції [25, с. 10].

Юридична клініка через правопросвітницьку діяльність може формулювати культуру цифрової безпеки за допомогою алгоритмів цифрової гігієни. Здобувачі вищої освіти можуть адаптувати юридичну та технічну термінологію для широкої аудиторії, доводячи, що кібербезпека стосується кожного, а не лише ІТ-фахівців.

Ефективність діяльності юридичної клініки має властивість до специфікації, якщо вона розгорнута на базі закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання в системі МВС, як, наприклад, у Харківському національному університеті внутрішніх справ (далі – ХНУВС). Специфіка діяльності ХНУВС полягає в тому, що він здійснює підготовку фахівців різних профілів: від цивільних юристів, психологів, які мають спеціальні звання поліції. Інтеграція цих напрямів у межах єдиної платформи юридичної клініки генерує унікальні інноваційні форми правозахисної та превентивної роботи.

Так, зокрема науково-педагогічний склад та здобувачі освіти навчально-наукового інституту № 4 (підготовки фахівців з інформаційно-аналітичного за-

безпечення та кібербезпеки Національної поліції України) ХНУВС володіють передовими технічними та правничими компетенціями, опановують інноваційні інструменти, зокрема хмарну платформу інтерактивного навчання з кібербезпеки RangeForce, що дає їм змогу тренувати навички реагування на кіберінциденти у реальному часі та отримувати відповідні сертифікати, які підтверджують їхній високий фаховий рівень [26]. До того ж створено та забезпечено щодобове функціонування кіберцентру, до функціонування якого безпосередньо залучені курсанти. Кіберцентр здійснює моніторинг цифрового середовища на предмет виявлення, нейтралізації або забезпечення вчасного реагування на кіберзагрози для національної безпеки та/або ризиків вчинення ординарних кіберзлочинів. Використання курсантами цього досвіду під час роботи у юридичній клініці дає змогу підвищити кримінально-превентивний функціонал останньої за напрямом запобігання кіберзлочинам.

Окремим, соціально відповідальним напрямом інноваційної роботи є подолання бар'єрів цифрової інклюзії серед осіб похилого віку. Пенсіонери часто відчують страх перед сучасними смартфонами, що робить їх повністю залежними від сторонньої допомоги або легкою здобиччю для соціальної інженерії. Це прямо виходить з офіційних державних ініціатив та соціологічних звітів, які фіксують проблему «цифрового розриву» серед людей похилого віку [27].

Тому юридичні клініки можуть вийти за межі суто «соціального» проєкту і стати повноцінним інструментом практико-орієнтованого навчання і кримінально-превентивної діяльності. Сучасний юрист повинен володіти не лише знаннями законів, а й цифровими навичками (робота з реєстрами, системами електронного документообігу, онлайн-консультування). Впровадження цифрових технологій у діяльність юридичних клінік трансформує їх з традиційних осередків правової допомоги у високотехнологічні майданчики, де студенти здобувають компетентності, критично необхідні для роботи в умовах сучасного ринку юридичних послуг [7].

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що зростання кіберзлочинності в Україні демонструє обмежену ефективність традиційної моделі поліцейської превенції під час її самостійного застосування. Зловмисники використовують психологічні вразливості населення, критичний стан суспільства, а також тематику державних виплат, волонтерських зборів і інвестиційних проєктів для шахрайства. Це обумовлює необхідність впровадження нових гнучких механізмів попередження кіберзлочинів.

Юридична клініка сучасного закладу вищої освіти повинна трансформуватися з вузькоспеціалізованого майданчика для відпрацювання практичних навичок здобувачів вищої освіти на потужний суб'єкт спеціальної кримінологічної превенції. Клініку може стати ідеальним каналом комунікації між державою та

найбільш вразливими групами населення, забезпечуючи їх оперативною консультаційною підтримкою у кризових ситуаціях та реалізуючи стратегію «Prevention through Education» [28; 29].

Поширення досвіду інноваційних форм роботи на базі закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, як-от Харківський національний університет внутрішніх справ, здатне підвищити ефективність діяльності юридичних клінік за напрямом запобігання кіберзлочинам. Інтеграція спеціальних технічних знань курсантів, які використовують передові платформи кібернавчання (зокрема RangeForce) [30, с. 12] із правозахисним та педагогічним потенціалом студентів-клініцистів дає змогу створити унікальну гібридну модель захисту прав людини в цифровому вимірі. Юридична клініка може бути оптимальним суб'єктом спеціальної кримінологічної превенції кіберзлочинів, оскільки її діяльність спрямована на підвищення правосвідомості та критичного мислення громадян, що є єдиним дієвим запобіжником проти різних кіберзагроз.

Список використаних джерел

1. Зеленський В. О. Виступ Президента України на форумі інтернет-діячів iForum-2019 (м. Київ, 23 травня 2019 р.). *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vystup-prezydenta-ukrayiny-volodymyra-zelenskoho-na-forumi-55561>
2. Про стан злочинності в Україні за січень–грудень 2025 року: статистична інформація. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>
3. Аналітичний огляд кіберзагроз в Україні за 2025 рік. *CERT-UA: Державний центр кіберзахисту*. URL: <https://cert.gov.ua/reports>
4. Щорічний звіт про результати діяльності Департаменту кіберполіції Національної поліції України за 2025 рік. *Департамент кіберполіції Національної поліції України*. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/shhorichnyj-zvit-7096/>
5. Галушко П. П. Кримінологічна характеристика та протидія кіберзлочинності в Україні в умовах війни: дис. ... д-ра філос.: 12.00.08. Харків, 2025. 236 с.
6. Street Law як простір навчання та дії: АЮКУ представила свій досвід на Всесвітній конференції GAJE. *Асоціація юридичних клінік України*. URL: <https://legalclinics.in.ua/street-law-yak-prostir-navchannya-ta-diyi-ayuku-predstavyla-cvij-dosvid-na-vsесvitnij-konferentsiyi-gaje/>
7. Шевчук О., Юркевич І. Юридичні клініки в механізмі дуальної освіти: аналіз результатів педагогічного експерименту. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. Вип. 2. С. 69–76.
8. Міловська Н. В. Юридичні клініки у системі практичної підготовки фахівців у галузі права. *Нове українське право*. 2021. № 4. С. 144–150.
9. Форум юридичних клінік 2025: про виклики, розвиток і майбутні кроки спільноти. *Асоціація юридичних клінік України*. 2025. URL: <https://legalclinics.in.ua/forum-yurydychnyh-klirik-2025-pro-vyklyky-rozvytok-i-majbutni-kroky-spilnoty/>
10. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування у 2023 році: стат. звіт. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/2013-2024-roki-pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya>
11. Про стан злочинності в Україні за січень–грудень 2025 року: статистична інформація. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>

12. Російські кібероперації: аналітика за I півріччя 2024 року: аналітичний звіт. *Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України*. 2024. URL: <https://cip.gov.ua/services/cm/api/attachment/download?id=68769>
13. ENISA Threat Landscape 2023. *European Union Agency for Cybersecurity*. 2023. 153 p. URL: <https://www.enisa.europa.eu/publications/enisa-threat-landscape-2023>
14. Черевко К. О., Пашнев Д. В. Кібератаки на об'єкти критичної інфраструктури в умовах ведення війни: ключові поняття. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1(31). С. 72–91. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.15>
15. Черевко К. О., Луценко І. Г. Штучний інтелект як інструмент протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1(28). С. 124–133. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.10>
16. Черевко К. О. Загальна характеристика кримінальних правопорушень, що вчиняються з використанням програмних і технічних засобів інформаційно-телекомунікаційних систем (кіберзлочинів): текст лекції з навчальної дисципліни «Кваліфікація кіберзлочинів» / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2023. 15 с. URL: <https://nm2.univd.edu.ua/download/96737>
17. Микитчик А. В. Заходи запобігання кіберзлочинності в Україні. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку*: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (18 квіт. 2019 р., м. Харків). Харків: ХНУВС, 2019. С. 137–138. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/18_04_2019/pdf/63.pdf
18. Чаплинський К. О., Рейнгольд А. В., Павлова Н. В. Методика розслідування шахрайства в інтернет-комерції: теорія та практика: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. 242 с.
19. Світличний В. А. Деякі особливості атак хакерів із використанням соціальної інженерії. *Застосування інформаційних технологій у правоохоронній діяльності*: матеріали круглого столу (м. Харків, 14 груд. 2023 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2023. С. 53–60.
20. Батиргарєєва В. С. Концептуальна модель захисту інформаційного простору України засобами кримінального права. *Інформація і право*. 2020. № 1. С. 110–119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2020_1_13
21. Кришевич О. В. Кримінальна відповідальність за шахрайство: доктрина, законодавство, практика: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Хмельницький, 2025. С. 457. URL: https://nadpsu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/08/dis_kryshevych.pdf
22. Stajano F., Wilson P. Understanding scam victims: seven principles for systems security. *Communications of the ACM*. 2011. Vol. 54, № 3. P. 70–75.
23. Манжай О. В., Кожем'якіна О. В. Соціальна інженерія як спосіб вчинення кіберзлочинів: кримінологічний та психологічний аспекти. *Право і безпека*. 2021. № 2. С. 88–95.
24. Типове положення про юридичну клініку закладу вищої освіти України: Наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2006 № 592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>
25. Швець Д. В. Стратегічні напрямки використання новітніх технологій цифрового світу в попередженні злочинів. *Застосування інформаційних технологій у діяльності правоохоронних органів*: зб. матеріалів круглого столу (09 грудня 2020 р., м. Харків) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2020. С. 8–10. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fd754668-dd09-4989-9b83-63a4deb5748e/content>
26. Курсанти факультету № 4 опановують хмарну платформу інтерактивного навчання з кібербезпеки RangeForce. *Харківський національний університет внутрішніх справ*. URL: <https://univd.edu.ua/uk/news/17141>
27. Платформа Дія.Освіта. *Міністерство цифрової трансформації України*. URL: <https://osvita.dia.gov.ua/>

28. Ciorbaru A. N. Crime Prevention Through Education. *SEA: Practical Application of Science*. 2018. Vol. VI, iss. 16. P. 115–119.
29. Lochner L., Moretti E. The Effect of Education on Crime: Evidence from Prison Inmates, Arrests, and Self-Reports. *American Economic Review*. 2004. Vol. 94, № 1. P. 155–189.
30. Ворона М. С. Створення системи інтерактивного навчання з кібербезпеки з використанням симуляційних середовищ: робота на здобуття кваліфікаційного ступеня магістра: спец. 125 – кібербезпека та захист інформації / наук. кер. М. В. Деркач. Тернопіль: Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, 2024. 85 с.

Kyrylo Cherevko. Legal Clinic as a Cybercrime Prevention Entity

The rapid digitalization of society, significantly accelerated by the conditions of the ongoing martial law in Ukraine, has led to a proportional increase in the scale and complexity of cybercrime. Under these unprecedented circumstances, the state must utilize all available institutional mechanisms to protect citizens in cyberspace. This article thoroughly examines the role and place of legal clinics operating within higher education institutions with specific learning conditions—particularly the Kharkiv National University of Internal Affairs (KhNUIA) – within the comprehensive system of cybercrime prevention entities. The author provides a detailed analysis of the victimological aspect of cyber fraud committed during martial law. It is emphasized that the population’s vulnerability has drastically increased due to psychological stress, internal displacement, and a general lack of digital literacy, making citizens highly susceptible to phishing attacks, fake volunteer fundraisers, and financial scams.

Consequently, the study highlights the immense potential of clinical legal education as an effective, community-oriented tool for special criminological prevention. Particular attention is focused on the practical integration of the specialized knowledge of future cyberpolice officers into the legal awareness and advisory activities of the legal clinic. Engaging specialized cadets in direct consultations fulfills a vital dual function: providing accessible legal assistance to victims of cyber offenses while simultaneously reinforcing the practical competencies of future law enforcement personnel. Furthermore, the article proposes a series of innovative forms of interaction between clinicians and the most vulnerable segments of the population. These initiatives include targeted digital hygiene workshops, step-by-step algorithms for identifying cyber threats, and interactive legal education campaigns. The systematic application of these measures aims to significantly reduce the level of digital victimization, foster public trust in the police, and enhance national cybersecurity resilience.

Keywords: *legal clinic, cybercrime, criminological prevention, victimhood, legal education, KhNUIA, digital hygiene.*

*Дата першого надходження статті до видання: 19.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.04.2026 р.*

*Шутяк Софія Володимирівна,
адвокат, заступник голови комітету аграрного,
земельного та довкілля права
Національної асоціації адвокатів України,
керівник юридичної клініки
Національного лісотехнічного університету України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8264-8094>*

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТЕЙ МОЛОДИХ ЮРИСТІВ-ЕКОЛОГІВ ЧЕРЕЗ ПРОГРАМИ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК НА ПРИКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІСОТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У статті досліджено еволюцію екологічного права України крізь призму клінічної юридичної освіти. Висвітлено наукові дискусії щодо статусу екологічного права як самостійної галузі та вагомий внесок наукової школи професора С. М. Кравченко у його становлення.

Проаналізовано вплив повномасштабного вторгнення на переосмислення ролі природних ресурсів та актуальність розробки нових методів оцінки шкоди довкіллю. Особливу увагу приділено практичній підготовці студентів Національного лісотехнічного університету України, яка бере приклад з першої такої інституції в Центрально-Східній Європі. Автор обґрунтовує необхідність подолання розриву між теоретичним «правом на папері» та практикою через залучення студентів до консультування, написання процесуальних документів та представництва інтересів у судах.

Розглянуто питання імплементації міжнародних стандартів, зокрема Орхуської та Еспо конвенцій, а також необхідність гармонізації законодавства з нормами ЄС щодо стратегічної екологічної оцінки. Доведено, що клінічна модель навчання є фундаментальною для формування нового покоління еко-юристів, здатних забезпечити сталий розвиток держави.

Ключові слова: *екологічне право, довкілляне право, зміна клімату, юридична клініка, школа екологічного права професора С. М. Кравченко, екологічна безпека.*

Постановка проблеми. Досі в еколого-правовій літературі немає єдиної думки щодо визначення сутності екологічного права, тоді як спектр поглядів на це питання є доволі широким і охоплює як думки про те, наскільки різною є природа екологічного права як галузі права (самостійної чи комплексної), так і про повну відсутність цієї галузі права як такої. Наприклад, Всеукраїнська юридична енциклопедія (Том 4, Конституційне право) не містить згадки про екологічне право, попри те, що є статті 13, 16, 50, 66, які згадують, врегульовують довкільні питання та визначають право на безпечне для життя та здоров'я довкілля [1]. Наукова концепція розвитку законодавства України [2], крім екологічного, бачить ще природоресурсне, хоча природокористування – це частина екологічного права.

Якщо в наукових колах точаться суперечки щодо існування екологічного права, можна лише уявити, наскільки важливим для збереження навколишнього середовища для прийдешніх поколінь є формування у молодих юристів правиль-

ного розуміння природи екологічного права та демонстрація його важливості та ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екологічне право незалежної України розвивалося на основі науки екологічного права, передусім на основі теоретичних напрацювань Ю. С. Шемшученка, В. Л. Мунтяна, С. М. Кравченко, В. І. Андрейцева, В. К. Попова, Н. Р. Малишевої, А. П. Гетьмана, М. Я. Ващишин та теоретичних поглядів найкращих представників школи екологічного права – М. М. Сторожева (Білорусь, Мінськ), Д. Б. Байсалова (Казахстан, Алма-Ата) та інших.

Незалежність галузі екологічного законодавства завжди викликала сумніви серед українських науковців. Так, у науковій праці 1976 року Ю. С. Шемшученко зазначав: «у правовій літературі лише з'явилася думка, що законодавство про охорону навколишнього середовища є самостійною галуззю, але цей погляд ще не отримав достатнього теоретичного розвитку. Це питання тісно пов'язане з питанням про самостійність відповідної галузі права, оскільки сама правова система є похідною від системи права».

У сучасний період О. Плотнікова (1997) ставить під сумнів існування екологічного законодавства як галузі. Вона зазначає: «екологічне законодавство не слід вважати галуззю законодавства. Право природи поширюється на величезне розмаїття об'єктів, що потребує різних форм і методів їх охорони. Це не може обмежуватися потенціалом однієї галузі законодавства. Якщо галузь екологічного права реально існує, то існування галузі екологічного законодавства викликає заперечення». Повномасштабне вторгнення змусило Україну по-новому глянути на розвиток екологічного права та законодавства. Адже війна привернула особливу увагу до природних ресурсів як природних перешкод, а також як до об'єктів, доступ до яких може бути обмежений. До того ж вона засвідчила важливість володіння навичками обрахунку не лише збитків, а й шкоди довкіллю.

Метою статті є історичний аналіз розвитку юридичних клінік еколого-правового спрямування та огляд важливості кроссекторального підходу, гнучкості під час взаємодії, побудови дієвої структури обміну даними та комунікації і координації для розвитку школи екологічного права професора С. М. Кравченко.

Основний текст. Заснування ОПП з екологічного права в Національному лісотехнічному університеті та юридичної клініки на практиці доводить існування екологічного права та екологічного законодавства. Постає інше питання, якщо взяти до уваги етимологію слова «environment». Ймовірно, доцільніше говорити не про «environmental» – «право», а про «право навколишнього середовища» чи докільне право, як є у однойменному посібнику. Але залишимо цю дискусію для іншої статті.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», відносини у сфері охорони навколишнього природного середови-

ща в Україні регулюються цим Законом, а також земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону та використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством. Отже, екологічне законодавство є ширшим за екологічне право. Можна припустити, що екологічне право є процесуальним правом, яке покликане створити такі процедури господарської діяльності та життєдіяльності людини, які повністю забезпечують гармонійний екологічний або, інакше кажучи, сталий розвиток. Саме тому норми екологічного права переплітаються з усіма галузями права.

Професор С. М. Кравченко стверджувала: «професори права повинні виходити за межі навчання і фактично захищати впровадження правових норм». Вона запропонувала ефективну формулу, яка дає змогу поєднати академічні знання, практику та глибоку мотивацію для досягнення цілей екологічного права – існування Громадської організації «Екологія-Право-Людина» (далі – ЕПЛ) та її юридичної клініки. «Гармонійний розвиток держави з урахуванням соціально-економічних потреб при можливому антропогенному навантаженні на природу та екологічних умовах регіону» – саме так С. М. Кравченко бачила розвиток екологічного права в Україні [3].

Стокгольмська декларація від 16.06.1972 та Ріо-де-Жанейрська декларація від 14.06.1992 закріпили сталий розвиток економіки на основі принципу, згідно з яким природні ресурси Землі, включно з повітрям, ґрунтом, флорою і фауною, і особливо зразки природних екосистем, повинні зберігатися для добробуту теперішнього та майбутніх поколінь шляхом детального планування та управління за потреби.

Екологічна «перебудова» суспільних відносин в Україні розпочалася після катастрофи на Чорнобильській АЕС. Саме вибух на атомній електростанції став поштовхом до вибуху активності громадськості у сфері охорони навколишнього середовища та розвитку суспільних рухів, хоча першими ідеями, які відстоювалися, були насамперед ідеї захисту здоров'я людини.

Політика у сфері охорони навколишнього середовища набула правового статусу з проголошенням незалежності України. Перші постулати цієї політики були викладені в Декларації про державний суверенітет України, прийнятій у 1990 році.

Виникнення громадських рухів як таких завжди є проявом неповної, недосконалої державної політики. В Україні рух екологічних судових процесів був актом незгоди з браком інформації, систематичним приховуванням фактів, неконтрольованим втручанням у природне середовище та неефективністю законів, зокрема у сфері охорони навколишнього середовища. Розвиток демократичного суспільства уможливив вираження інтересів окремих верств громадськості та

створив основу для подальшого системного розвитку впливів у сфері охорони навколишнього середовища [4].

Конференція щодо використання правових засобів неурядовими організаціями (НУО) започаткувала створення першої екологічної правничої НУО в Україні в 1993 році, коли С. М. Кравченко зрозуміла, чого можна досягти через НУО у застосуванні екологічного права. Потім, у 1996 році, Міжнародна благодійна організація «Екологія-Право-Людина» відкрила першу в Україні та Центрально-Східній Європі юридичну клініку [5].

Юридична клініка – це формування, створене для адвокатури та підвищення правової свідомості. Вона функціонує на базі вищих навчальних закладів (III–IV рівнів акредитації, які забезпечують підготовку за напрямом «Право») з ініціативи вищого навчального закладу (або громадських організацій у співпраці з академічною установою) та включає студентів, викладачів і практиків [6].

Діяльність юридичної клініки є невід’ємною частиною освітньої діяльності організації «Екологія-Право-Людина», спрямованої на сприяння всебічному розвитку юридичної освіти в Україні, наданню практичних знань та навичок молодим юристам у сфері захисту екологічних прав громадян та вихованню нового покоління екологічних юристів.

Основними завданнями юридичної клініки є підготовка кваліфікованих фахівців у галузі екологічного права, практичне навчання студентів-правників, надання правових послуг громадськості, сприяння працевлаштуванню студентів як юристів та пропагування екологічної правової культури.

Завдяки співпраці з юридичним факультетом (офіційна практика передбачена навчальним планом) ЕПЛ вдалося підтримувати зв’язки з академічним середовищем, надихати студентів та виховувати наступне покоління громадських екологічних юристів [5].

Першою керівницею клініки була І. Тустановська (сьогодні успішний адвокат округу Нью-Йорк, США), яка була викладачкою автора цієї статті.

Проблема формування високого рівня правової культури в контексті системного реформування державних інституцій в Україні сьогодні набуває пріоритетного значення. Проблему формування правової культури молодих юристів на теоретичному рівні досліджували науковці В. Гончаренко [7], С. Молібог, Д. Павленко, Д. Браун [8], П. Біленчук [9], С. Гусарев [10].

Економічні та соціальні зміни, що нині відбуваються в Україні, зумовлюють необхідність реформування не лише правової системи, але й удосконалення системи юридичної освіти. Вирішення проблеми співвідношення теоретичного та практичного складників є одним із важливих кроків для підвищення її якості. Традиційна схема юридичної освіти «лекції – семінари – модульні контролі» показала, що випускники не готові до практичної роботи. До того ж випускники

юридичних факультетів стикаються з проблемою безробіття, оскільки вимогою більшості роботодавців є наявність індивідуального практичного досвіду за спеціальністю [11].

На недоліки традиційної системи підготовки юристів звертали увагу українські та зарубіжні науковці: Н. В. Артикуца, В. Г. Гончаренко, В. М. Савіщенко, П. А. Смірнов, В. М. Сущенко, Ш. М. Тойганбекова, Є. Е. Зибарт та інші.

Ця проблема зумовлює необхідність застосування якісно нових форм і методів підготовки молодих професійних юристів, здатних виконувати свої професійні завдання одразу після закінчення навчання. Юридична клініка нині є новою формою набуття практичного професійного досвіду для майбутніх юристів у багатьох країнах світу. М. В. Дуліба, В. А. Єлов, Ж. В. Завальна, П. Є. Казанський, А. О. Люблінський, В. В. Молдован, Є. Пісулінський та інші досліджували у своїх працях особливості формування та діяльності юридичних клінік.

Сучасне життя потребує не випускників-стажистів, яких потрібно навчати заново, або молодих фахівців, які ні за що не несуть відповідальності, а справжніх професіоналів, які одразу починають виконувати свої посадові обов'язки, зазначені в дипломі про освіту [7].

За останні 20 років клініка ЕПЛ підготувала 175 студентів-клініцистів, направлених зі Львівського національного університету імені Івана Франка, Національного університету «Львівська політехніка», Національного лісотехнічного університету України, які нині є успішними юристами, відомими та шанованими як на національному, так і на міжнародному рівні.

Вивчаючи теорію, студенти опановують основи права і вчаться застосовувати їх на практиці. Щоб студенти могли реалізувати свої знання для застосування їх на практиці, існують певні види діяльності: інтерв'ю з клієнтом, написання запитів, надання консультацій (усних та письмових), представництво фізичних осіб в органах державної влади, судах, написання процесуальних документів, навчальні судові процеси, імітаційні вправи, дослідження фактів, організація правової роботи.

Перехід на Болонську систему освіти підкреслює необхідність та важливість практичної діяльності: багато часу відводиться на самостійну роботу, і його можна використати для поглиблення теоретичних та практичних знань. На юридичних факультетах багатьох країн світу викладання правової теорії в аудиторіях поєднується з «клінічною освітою», центром розвитку якої є юридичні клініки.

На сучасному етапі впровадження Болонського процесу в Україні особливого значення набуває перегляд національної системи вищої освіти відповідно до європейських стандартів.

Новий Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 на законодавчому рівні підтвердив існування юридичної клініки як структури навчального закладу

у статті № 33 [12]. До цього Міністерство освіти і науки видало наказ № 592 від 03.08.2006, яким затвердило Типове положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, яке передбачає, що юридична клініка є структурним підрозділом вищого навчального закладу III–IV рівнів акредитації; вона забезпечує підготовку за напрямом «Право» і створюється як база для практичної підготовки та проходження виробничої практики студентами старших курсів [9].

Державна цільова програма формування системи безоплатної правової допомоги на 2013–2017 роки, затверджена постановою КМУ № 394 від 13.02.2013 [13], передбачає як друге вирішення проблеми формування системи безоплатної правової допомоги, що система безоплатної вторинної правової допомоги формується шляхом поступового розширення мережі центрів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу; безоплатна правова допомога надається в обсязі не меншому, ніж гарантований законом, з його поступовим збільшенням за рахунок залучення та підтримки таких суб'єктів надання правових послуг, як юридичні клініки та громадські організації.

Серед основних цілей програми – навчання представників громадських організацій, надання організаційної та/або фінансової підтримки у реалізації програм інституційного розвитку юридичних клінік та громадських організацій, які працюють із суб'єктами права на безоплатну правову допомогу, а також видання книг та брошур з питань безоплатної правової допомоги.

У проекті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України», прийнятому в першому читанні (щодо визначення статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги), зазначається, що юридична клініка є українським структурним підрозділом вищого навчального закладу юридичного профілю, створеним як база для проходження виробничої практики студентами старших курсів та надання безоплатної правової допомоги [14]; а також деталізується порядок створення клінік та їх діяльності.

Враховуючи тривалий досвід роботи юридичної клініки, можна впевнено стверджувати про надзвичайно позитивний вплив на професійну підготовку студентів-правників, які є членами цієї організації. На час випуску всі учасники клінічної програми ЕПЛ мають досвід управління справами, розроблену тактику юридичної практики, а також глибокі знання екологічного права, які неможливо ґрунтовно вивчити в межах відведених навчальних годин.

Варто взяти до уваги ще один аспект діяльності юридичних клінік, а саме – діяльність з виховання права, метою якої є підвищення та поглиблення знань з екологічного права, а потім використання цих знань для конструювання бажаної для ЕПЛ схеми поведінки майбутніх юристів, суддів, прокурорів, адвокатів.

На базі клініки ЕПЛ однією з перших почала використовувати позасудові методи вирішення спорів, як-от медіація, для вирішення екологічних спорів.

Невід’ємною частиною діяльності юридичної клініки є практична навчальна робота. Враховуючи специфіку клініки, Рада організації затверджує перелік теоретичних курсів, які викладатимуться в межах діяльності клініки, та відповідний навчальний план. Практична навчальна робота включає: проведення інтерв’ю з клієнтами; надання правових консультацій та представництво в судах у конкретних справах; вивчення альтернативних методів вирішення спорів; співпрацю з громадськими організаціями, благодійними фондами, органами державної влади та місцевого самоврядування.

Клініка ЕПЛ популяризує принципи домінування інтересів клієнта, неприпустимість представництва клієнтів з конфліктуєчими інтересами, повагу до діяльності юридичних клінік та культуру поведінки. Принципи юридичної етики не можуть бути повністю застосовані до діяльності юридичних клінік, оскільки їхні працівники, на відміну від адвокатів, не мають особливого статусу, закріпленого в законодавстві. Однак необхідність дотримання більшості з них також практично забезпечена [15].

Рівень правової культури майбутнього юриста залежить від рівня сформованості його професійного почуття до правопорядку, формування певних правових цінностей та ідеалів у процесі навчання у вищому навчальному закладі. Саме в процесі навчання засвоюється соціальний досвід і формується емоційно-ціннісне ставлення до дійсності [16].

Завдяки своїй клініці ЕПЛ виховує нове покоління суперпрофесійних громадських екологічних юристів. Концентрація та кількість громадських екологічних юристів в ЕПЛ є найвищою в Україні та однією з найвищих у Європі. Завдяки цьому Львів є центром та ключовим осередком громадського екологічного права в Європі. Саме тому ЕПЛ завжди йде в ногу з розвитком суспільних відносин, а іноді й випереджає його. Отже, юристи разом зі студентами, залученими до клінічних програм, працюють над такими проблемами.

Станом на сьогодні в Україні вкрай необхідно напрацювати дієву практику втілення Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», який встановив правові та організаційні засади оцінки впливу на довкілля, спрямованої на забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів у процесі прийняття рішень про провадження екологічно небезпечної господарської діяльності з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів.

Дуже важливо, що Протокол про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (Конвенція Еспо) імплементований через Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» та має на меті забезпечення високого рівня охорони навколишнього середовища, включаючи здоров’я населення, шляхом встановлення чітких,

прозорих та ефективних процедур стратегічної екологічної оцінки, за участі громадськості у стратегічній екологічній оцінці, а також шляхом врахування інтересів громадського здоров'я під час розробки політики та законодавства перетворювати у дієвий інструмент публічного-управління. Стратегічна екологічна оцінка проводиться для планів і програм, що розробляються для сільського господарства, лісового господарства, рибальства, енергетики, промисловості, транспорту, регіонального розвитку, управління відходами та будь-яких інших проектів, що вимагають оцінки впливу на довкілля відповідно до національного законодавства.

Незважаючи на ратифікацію Україною Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (далі – Орхуська конвенція), прозорість та громадські консультації в процесі прийняття екологічно значущих рішень, включаючи закони, все ще потребують подальшого вдосконалення. Рудиментарною є також практика створення громадських рад при органах державної влади, яка формально та фактично підміняє поняття громадськості, що негативно впливає на реалізацію принципу гласності та врахування громадської думки з питань, що стосуються навколишнього середовища.

Особливо актуальним є сприяння імплементації екологічної частини Угоди про асоціацію та Енергетичного Співтовариства, а також забезпечення виконання зобов'язань України в межах міжнародного права. Отже, нам потрібно уніфікувати підходи до екологічної політики та практики в Україні з країнами ЄС з метою впровадження заходів для зближення норм законодавства, зокрема на основі Плану зближення інших підходів.

Особливу увагу треба приділити імплементації норм Закону України «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення» (інтегрований дозвіл) та забезпечення прозорості. Важливим аспектом є покращення наукового супроводження лімітування використання природних ресурсів та встановлення гранично допустимих рівнів забруднення навколишнього середовища, оцінювання змін стану навколишнього природного середовища. Запроваджений міжсекторальний підхід «єдине здоров'я» Законом України «Про систему громадського здоров'я» вимагає розвитку навиків для ефективної взаємодії кількох секторів, як-от медицина, медицина праці, ветеринарна медицина, безпечність продуктів харчування та охорона довкілля з метою забезпечення захисту здоров'я та санітарно-епідемічного благополуччя населення і досягнення кращих результатів у сфері громадського здоров'я.

Об'єкти природно-заповідного фонду, які зазнають значних втрат біологічного та ландшафтного різноманіття через сприйняття їх як окремих об'єктів природних ресурсів – землі, води, повітря, флори та фауни – потребують особливої уваги. Наразі в належний спосіб розробленої екологічної мережі не існує. Судо-

ва практика визнає існування Смарагдової мережі, проте для ефективної її охорони потрібні місцеві інструменти для її захисту.

Щодо питань зміни клімату, Україна має низку офіційних законів, які визначають правові та інституційні засади запобігання та пом'якшення наслідків зміни клімату та які закладаються механізми реалізації взятих Україною зобов'язання в рамках Рамкової конвенції про зміну клімату та Кіотського протоколу. Проте підприємства, установи та організації потребують фахівців, які здатні організувати заходи для скорочення викидів речовин, накопичення яких в атмосфері може призвести до негативних кліматичних змін. Потребує налагодження система збору даних про речовини, утворені внаслідок діяльності підприємств, оцінка їх впливу на клімат; необхідність застосування обмежень на обсяги викидів. Не повністю вирішеними залишаються й питання щодо обігу генетично модифікованих організмів в Україні тощо.

Отже, екологічне право – це сукупність наскрізних норм, які червоною ниткою пронизують всі суспільні відносини, у яких відносини стосуються людей, їхнього здоров'я та збереження довкілля.

Студенти, вчителькою яких була професор С. М. Кравченко, у майбутньому, незалежно від своїх посад, дотримуватимуться принципів гармонійного екологічного розвитку як в особистому, так і в професійному житті.

Підсумуємо, що в правовому науковому полі існує еколого-правова наукова школа доктора юридичних наук, професора С. М. Кравченко, члени якої поєднують широкий спектр знань про довкілля та право, здатність до глибокого оперативного аналізу законодавства та наукової літератури з любов'ю до навколишнього середовища та людей.

Національний лісотехнічний університет України як представник цієї школи продовжує розвивати наукову спадщину професора Світлани Кравченко, втілюючи її прагнення, та у 2022 році відкрив навчання за ОПП «Екологічне право».

Одним із яскравих прикладів такої співпраці є участь студентів Національного лісотехнічного університету України (раніше – Львівський лісотехнічний університет) у програмах юридичного клінічного навчання, зокрема на базі першої в Україні та Центрально-Східній Європі юридичної клініки міжнародної благодійної організації «Екологія-Право-Людина» (ЕПЛ), Природного заповідника «Розточчя», Дунайсько-Карпатської програми, WWF Україна, Екодія, Досить Труїти Кривий Ріг, Центр економіко-правової аналітики, Grassroots-Institute тощо.

Традиційна схема навчання «лекції – семінари – модулі» часто виявляється недостатньою для того, щоб випускник був повністю готовий до викликів реального ринку праці. Юридична клініка стає тим містком, що дає змогу студентам-лісотехнікам подолати розрив між «правом на папері» та його застосуванням у житті.

За перші 3 роки клінічна програма НЛТУ охопила 45 студентів, які надали більше 10 письмових консультацій та підготували більше 30 процесуальних документів. Віримо, що сьогоднішні випускники стануть успішними юристами, відомими як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Висновки. Діяльність юридичної клініки, що функціонує як база для практики студентів старших курсів, має на меті кілька ключових цілей:

– Підготовка кваліфікованих кадрів: формування нового покоління еко-юристів, здатних захищати екологічні права громадян.

– Практичний досвід: студенти залучаються до інтерв'ювання клієнтів, написання запитів, надання консультацій та навіть представництва інтересів у судах.

– Правова допомога: клініка є суб'єктом надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги.

– Виховання культури: студенти засвоюють принципи професійної етики, домінування інтересів клієнта та поваги до права.

Студенти НЛТУ України, які проходять навчання через юридичну клініку, стають частиною наукової школи професора Світлани Кравченко. Ця школа поєднує глибокий аналіз законодавства зі щирою любов'ю до довкілля та людей. В умовах, коли екологічне законодавство України потребує вдосконалення (зокрема в питаннях оцінки впливу на довкілля та зміни клімату), врахування контексту війни, такі фахівці стають критично важливими для держави.

Участь студентів Національного лісотехнічного університету України у клінічних програмах дає їм змогу виходити за межі сухих навчальних планів. Це не лише дає їм «індивідуальний практичний досвід», якого вимагають роботодавці, а й формує у них професійне відчуття законності та порядку, яке вони пронесуть через усе життя, незалежно від майбутніх посад у гармонії із природою.

Список використаних джерел

1. Т. 4: Конституційне право / редкол.: Ю. Г. Барабаш (гол.) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2024. 1072 с.
2. Наукова концепція розвитку законодавства України: обґрунтування та прогнозування напрямів правотворчої діяльності: монографія / за заг. ред. Р. О. Стефанчука, Н. С. Кузнецової. Київ: Юрінком Інтер, 2025, 1060 с.
3. Кравченко С. Н. Реализация права в охране окружающей среды (социально-психологические условия): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06. Харьков, 1991. С. 355.
4. Мовчан Я., Бондаренко Ю. Громадський екологічний рух – світова практика та український досвід. Історичний погляд. *Рідна Природа*: науково-популярний екологічний журнал. 22.12.2004. URL: <https://surl.luh.gov.ua/mjramd>
5. Люди і роки: як ЕПЛ починалася і якою вона стала. *Екологія. Право. Людина*. 2009. № 3(49). С. 13.
6. Standards of legal clinics of Ukraine. URL: https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/Standards-of-Operations-of-Legal-Clinics-of-Ukraine_4.13.2017_ENG.pdf

7. Гончаренко В. Загальна і спеціалізована юридична освіта. *Адвокат*. 2002. № 2–3. С. 3–5.
8. Молібог С., Павленко Д., Браун Д. Юридична клініка. Київ: Центр комерційного права. 2002. 104 с.
9. Біленчук П., Сливка С. Правова деонтологія / за ред. П. Д. Біленчука. Київ: АТІКА, 1999. 320 с.
10. Гусарєв С., Тихомиров О. Юридична деонтологія. Київ: ВІРА-Р, 1999. 506 с.
11. Проблеми законодавчого визначення статусу юридичних клінік в Україні. *Адвокат*. 2012. № 11(146). С. 40.
12. «Юридичні клініки» в Україні: роль, завдання та організаційно-правові засади: посібник / за ред. М. В. Дуліби. Київ: «МП Леся», 2003. 120 с.
13. Аналіз стану державного регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища за різними напрямками, здійснений в межах підготовки національної доповіді про стан навколишнього середовища в Україні у 2023 році / П. П. Березовський, С. В. Шутяк, Г. А. Яценко, Ю. О. Костюніна, Н. І. Березовська. *Ефективність державного управління*. 2024. Вип. 1(78/79). С. 39–45. DOI: <https://doi.org/10.36930/507806>
14. Shutyak S. V., Zayachuk V. Y. Правове регулювання загального та спеціального використання об'єктів рослинного та тваринного світу: фінансові та управлінські аспекти. *Forestry Education and Science: Current Challenges and Development Prospects*. International Science-Practical Conference (October 23–25, 2024, Lviv, Ukraine). 2024, Lviv, Ukraine. DOI: <https://doi.org/10.36930/conf150.4.7>
15. Шутяк С. В. Взаємозалежність принципів верховенства права та належного врядування на прикладі управління об'єктами тваринного світу. Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Екологія. Людина. Суспільство». 2024. С. 259–264. DOI: <https://doi.org/10.20535/EHS2710-3315.2023.289131>
16. Strategic environmental assessment-underestimated tool for sustainable subsoil use / V. Karabyun, V. Shuryhin, S. Shutiak, M. Chmiel, R. Kulhanek. *Environmental problems*. 2022. Vol. 7(3). P 140–144.

Sofiya Shutiak. The Development of Young Lawyers' Character through Legal Clinic Programs: the Case of the National University of Forestry and Wood Technology

The article explores the evolution of Ukrainian environmental law through the prism of clinical legal education. It highlights scientific debates on the status of environmental law as an independent branch and the significant contribution of Professor S. M. Kravchenko's school to its formation.

The impact of the full-scale invasion on rethinking the role of natural resources and the relevance of developing new methods for environmental damage assessment are analyzed. Special attention is given to the practical training of students from the National Forestry University of Ukraine as the first institution of its kind in Central and Eastern Europe.

The author justifies the need to bridge the gap between theoretical "law on paper" and practice by involving students in counseling, drafting legal documents, and court representation. Issues regarding the implementation of international standards, such as the Aarhus and Espoo Conventions, and the necessity of harmonizing legislation with EU norms on strategic environmental assessment are discussed.

It is proven that the clinical education model is fundamental for forming a new generation of environmental lawyers capable of ensuring the sustainable development of the state.

Keywords: *environmental law, environmental protection law, climate change, legal clinic, Professor S. M. Kravchenko's School of Environmental Law, environmental safety.*

*Дата першого надходження статті до видання: 17.04.2026 р.
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026 р.*

Наукове видання

**ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
№ 1(2026), Ч. 2**

Редактор О. А. Солдатова
Технічний редактор О. К. Гомон

Підписано до друку 21.05.2026 р.
Формат 70×100/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 13,73.
Тираж 100 прим. Зам. № 70.

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.